

૩૬૬૩

હટરકૃત હિંદના ઇતિહાસની શાળોપયોગી નોટ.

કર્તા

ભવાનીશંકર મુશરૂ.

કચ્છ નળીઆ

શેઠ ગોકુળદાસ તેજપાળની યુગ સ્કુલના મેહેતાજી

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર

શાંઘેલાભાઈ લીલાધર.

(સર્વ હક્ક સ્વાધીન રાખ્યા છે).

મુંબઈ.

ધી ઓગ્લો જુલૈશ અન્ડ વર્નીક્યુલેર પ્રેસમાં છાપ્યું છે.

કિંમત ફોર્સી ૧૫૫ યા છ આના.

૧૮૮૯.

૪૨૬૩

હંટરકૃત હિંદના ઇતિહાસની શાળોપયોગી નોટ.

કર્તા

ભવાનીશંકર મુરારજી.

કચ્છ નળીઆ

શેઠ ગોકુળદાસ તેજપાળની ગ્રાં રકુલના મેહેતાજી.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર

શાંઠ ઘેલાભાઈ લીલાધર.

(સર્વ હક્ક રવાંધીન રાખ્યા છે).

મુંબઈ.

ધી એન્ડો જીઈશિ એન્ડ વર્નામુલર પ્રેસમાં છાપ્યું છે.

૨૨ી શા યા છ આના.

૧૮૮૬.

પ્રસ્તાવના.

મેં હંટર સાહેબકૃત હિન્દના લોકનો ટુંકો ઇતિહાસ કે જે હાલમાં સરકારે કેળવણીખાતામાં ચલ્લવળ મળુર કીધો છે. તે ધણું જાડું મૂળતત્વવાળો, અને ગંભીર ભાષામાં હોવાથી નાના બાળકોને શીખવા શીખાવવામાં ધણીજ કઠીણતાવાળો છે. તેટલા માટેજ તેનો પ્રશ્નોત્તર તથા તેમાંના કઠીણુ શબ્દોનો ટ્રાંશ પણુ થએલો છે. વળી તેની ઉંડી મતલબ ટુંકામાં અને સહેલી ભાષામાં બાળકોના મનમાં ઉતરે એવી નોટ થાય તો એ મહાન અથનો બાળકો સહેલાઈથી લાભ લેતા થાય એમ જાણી આ લઘુ નોટ મારી મતી અનુસાર મેં ઘડી કઠી છે.

આ નોટમાં કાંઈપણ ખામી કે ભુલ વાંચનાર વિદ્વાન ગૃહસ્થોના જોવામાં આવે તેની મને સુચના આપશે તો મોટા ઉપકારની સાથે તે બીજી આવૃત્તિ વખતે સુધારવામાં આવશે.

કચ્છ નળીઆ.

તા. ૧ લી એપ્રિલ ૧૮૮૬.

લવાની ર.

હિંદના લોકનો ટુંકો ઇતિહાસ

ડાક્ટર હંટરકૃત તેની ટુંકી

શાળોપયોગી નોટ

પ્રકરણ ૧ લું.

સ્થિતિ અને વિસ્તાર એ ત્રિકોણ પ્રદેશની ઉત્તરે હિમાલય— પૂર્વે બંગાલી સમુદ્ર—ને દક્ષિણ તથા પશ્ચિમે હિંદીમહાસાગર છે. નેથી કુદરતી રીતે એતું રક્ષણ થએલું છે. માત્ર એશિયાના બીજા મૂલકોમાં જવાની ઇશાન ખુણમાં જ્યાં બૌદ્ધ લોકો વસે છે ત્યાંથી અને વાયવ્ય ખુણમાં જ્યાં મુસલમાન લોકો વસે છે ત્યાંથી પગ-વાટો છે. એ લગભગ ૧૯૦૦ માઇલ લાંબો પોહોળો છે તથા ૨૫૦૦૦૦૦૦ માણસની વસ્તી છે.

ત્રિકોણ પ્રદેશો બલૂચમાં બેસીને જોવાથી એના કુદરતી ત્રણ વિભાગ જોવામાં આવે છે.

૧ હિમાલય. ૨ હિમાલયમાંથી નીકળતી નદિઓનો પ્રદેશ ૩ દક્ષિણને: હુંગરાણો પ્રદેશ.

૧ હિમાલયની બેહારે જોવાએ પૂર્વ પશ્ચિમ પડેલી છે તેમાં દક્ષિણની હારની ટેકરીઓ બહુ ઉંચી છે તેમાં એ વરેસ્ટ નામે શિ-અર ચાર માઇલથી પણ વધારે ઊંચો છે, એના જોવા ઉંચો પર્વત

આખી દુનિયામાં કોઇ નથી તથા તે બંને હારે સદા અરક્ષી ઢંકા-
એલી રહેછે તેની ઉત્તરે તીમેટ તથા વચ્ચે ખીલુછે જેમાં સિંધુ, સત-
લજ, તથા અલ્લપૂત વગેરે નદીઓને માટે પાણી એકઠું થએલુંછે.
એ પ્રદેસમાં ધણું કરી માણસોથી જવાતું નથી, માત્ર હિમતવાન
વેપારીઓ યક નામે ગાઓપર બાર લાદી ટાંકથી મરી ગએલાં ટટ્ટુ
વગેરેનાં સર્કર્ણ અસ્તિત્વની નિસાંનીથી રસ્તો પારખી આવજ્ઞ કરેછે.

ઉત્તરે હિમાલયની બેવડી ભીંતછે એટલુંજ નહીં પણ પૂર્વ
છેટે નાગ અને પત્કોઈ નામે તેની બેહારે દક્ષિણ તરફ વળેછે તેણે અલ્લ
દેશ તથા બ્રિટિશ અલ્લદેશથી તેતું રક્ષણ કીધુછે માત્ર એ બે
શાખાઓનાં મૂળ આગળથી અલ્લપુત્ર નદને પેસવાનો મારગછે. તેમજ
પશ્ચિમ બાજીને છેડેથી પણ એક શાખા દક્ષિણે ગએલીછે, તેઓ એક
પછી એક સફેદ કોઈ મુલેમાન અને હાલા કહેવાયછે તેણે અફઘાન
તથા બલુચી લોકોથી દેશતું રક્ષણ કર્યુંછે, માત્ર હાર્દિવરઘાટ, કુરમ
ઘાટ, ગ્વાલરીઘાટ, તથા બાલનઘાટ ના મારગછે.

દક્ષિણના દરિયામાં આઠ માસ સુધી સુરજના તાપથી થતાં
વરાળ રૂપી વાદળોને ઓમાસાનો વાયુ ઉતર તરફ ધકેલી જાયછે
તેને હિમાલયની ઉંચી ભીંત હિંદ મુકી ઉત્તરે જતાં અટકાવી
હિંદમાંજ વરસાવેછે તથા કેટલાંકને હારી અરબ કરેછે જે બારે માસ
થોડે થોડે ઓગળી નદીઓ રૂપે વહેછે તેથી દેશ બહુજ ફળદ્રુપ
થયોછે. અને વરસાદ પણ સર્વેથી વધારે ત્યાં થાયછે જેથી વન-
સ્પતિ બહુજ થાયછે તેમાં ઇમારતી લાકડું, કોએલા, તથા મધ એ
હિમાલયની મુખ્ય પેદાશછે. ત્યાં વનસ્પતિ તથા તેના તરેહવાર
ફુલોનો દેખાવ ઘણોજ રળિઆમણો થઇ રહેછે પણ ત્યાંની હવા
તાવલી હોવાથી હિમાલયની તળેટીમાં ઝાઝી વસ્તી નથી.

૨ હીનાલયનું ઊતર ઢાળનું પાણી સિંધુ, સતલજ તથા બ્રહ્મપૂત્ર અને દક્ષિણ ઢાળનું પાણી ગંગા અને તેને મળનારી નદીઓ હિંદમાં લાવેછે (જ્યાં ગંગા અને જમના એકદી થાયછે ત્યાં પ્રાગ શહેરછે ત્યાં નાહાવાથી પાપ ટળશે એમ માંની હિંદુઓ ત્યાં નાહાયછે) એ નદિઓ ત્રણ કામ કરછે.

૧ નવી જમીન ઉત્પન્ન કરવાનું ૨ જીવંતી જમીનને રસાળ કરવાનું ૩ એક દેશનો માલ બીજા દેશમાં શેહેલાઈથી લઈ જવાનું.

૧ જાંચા પ્રદેશમાં નદિઓને સાંકડા માર્ગમાં વહેવું પડેછે તથી જળ ઉંડું હોતાં વેગ ધણો હોયછે તેમાં કાદવ કચરો માટી વગેરેને ધસડતી જાયછે અને જ્યાં નીચે પ્રદેશ આવેછે ત્યાં તેને પોહોળા માર્ગમાં વહેવું પડેછે તેથી તથા તેના અગ્રેક ફાંટા પડવાથી વેગ ધીમો પડેછે તેથી દરેક ફાંટાઓની વચ્ચે બદામ આકારનો અને જ્યાં સમુદ્રને મળેછે ત્યાં ત્રણ ખુણા વાળો ડેલ્ટા નામે બેટ તેમાં ધસડાઈ આવેલાં માટી વગેરેનો બનેછે.

૨ જ્યાંથી વેગ ધીમો પડેછે ત્યાંથી ધસડાઈ આવેલો કાદવ કચરો તાંબુી શક્તી નથી જ્યાં ધીમે ધીમે પડખે મૂકતી આવેછે તેથી તથા રેલ વખતે તેનું ડોળું પાણી આસપાસની તમામ જમીનમાં ફેલાઈ રહેછે ત્યાં બધો કાંપ ફરીને તળીએ બેસવાથી ભુમીને ખાતરને ધણોજ લાભ મળેછે તથા ઉચ્ચ પ્રદેશોમાં ખેતરોને નેહરોમાંથી પાણી પાછું રસાળ કરેછે.

૩ હોડીમાં નદી મારફતે થોડે ખર્ચે ધણોજ માલ એક દેશમાં બીજા દેશ સેલવાઈથી લઈ જવાયછે.

જ્યાં ડેલ્ટા થાયછે ત્યાં બેજવાલી હવા હોયછે તેથી સાંન: રેહેવાશીઓને તાવ ઊત્પન્ન થાયછે એવી જગ્યા ગંગાના ડેલ્ટા આગળ સુંદર વન નામે પ્રખ્યાતછે.

નદીઓથી કેટલાક ગેરકાયદા પણ થાયછે તે એવાકે ૧ જિંચ પ્રદે-
શોમાં નેહરોથી પાણી પાછ માલ્યર કરેલી જમીનમાંથી તાવ ઉમ્મન
કરનારી હવા નીકળેછે ર રેહ નામે ખારો જમી જવાથી જમીન
ઉગવાને ના લાયક થઇ પડેછે તથા નીચ પ્રદેશોમાં પાણી ભરપૂર થઇ
ગાયો, ઝુંપડાં, દાણા, ઘાસની ગંજીઓ તથા માણસોને તાણી જાયછે
એટલુંજ નહીં પણ પ્રતી વરસે પોતાનાં પાત્રો બદલવાથી નવાજમોન
દારની જમીન દબાવી લઇ પોતાના અસલ પત્રને કોઇ બીજા જ-
મીનદાર માટે ખેડવા લાયક જમીન બનાવી આપેછે એ સર્વે દુઃખ
ગંગા નદીથી બંગાલી લોકોને ખમવું પડેછે બંગાલામાં કેટલેક ઠેકાણે
વર્ષમાં ત્રણ અને કેટલેક ઠેકાણે બે પાંક થાયછે તેમાં વસંત રતુમાં
કઠોળ, તેલી બીજ તથા લીલોતરી; ભાદરવામાં ડાંગર, ને આસો કારત
ક્રમાં ડાંગરનો બીજો પાક, તથા બીજાં અનાજ થાયછે તથા વસંત
રતુમાં આંખા. વડ. વગેરે જાડોનો દેખાવ સારો થઇ રહેછે ઉલ્લામ.
મુખ્ય પેદાશ ડાંગર, લીલોવાંસ, સોપારી અને નાળીયેર વગેરે છે
ડુંગરાઓની આસપાસ ચા, અને કરી તથા પટણાની વચ્ચે અરીસુ
તથા એકંદરે પચાસથી વધારે જાતનો ડાંગર તેલીબીયાં, તથા રંગ-
ના છોડ અને ઘણી તરેહનાં કપડાં અને એવા રેસાઓના છોડ થાય
છે. ઉલ્લાના લોકોનો ખોરાક ચોખા ને બીજાનો મુખ્ય જીવ્યાર ને
ખાજરી છે તેમાં મોટા માણસજ ડાંગર વાપરે છે.

૩ પશ્ચિમ અને દક્ષિણ હિંદની વચ્ચે મોટા ડુંગરો છે જેમાંથી
હિલે રેલવે ને સડકો થયાં છે તેને બંને છેડેથી પૂર્વઘાટ ને પશ્ચિમઘાટ
નામે બે શાખાઓ ગએલી છે તે શાખાઓ જ્યાં જોડાય છે, ત્યા
નીલગીરી નામે મોટો પર્વત થયો છે. (ઘાટ એટલે પર્વતના માર્ગો)
તથા એ શાખાઓ અને સમુદ્રની વચ્ચે સાંકડી ભુમીઓ છે.

ઉત્તરના પ્રદેશનું તમામ પાણી ગંગાવાટે અંગાલી-ઉપસાગરમાં અને વીધ્યાંચલ તથા સાતપૂડાનું પાણી નર્મદા અને તાપીવાટે અંબાત ના અખાતમાં, અને બાકીના તમામ દક્ષિણનું પાણી ગોદાવરી, કૃષ્ના અને કાવેરી વાટે ધણુકરી અંગાલી ઉપસાગરમાં જાય છે. જુના દિંદુ કવિઓએ દક્ષિણનાં જંગલનું સારું વર્ણન કર્યું છે તે પ્રમાણે હાલે પાદર જમીનમાં બે તરફ થઈ જાય છે તો પણ ટુંગરોમાં પુષ્કળ સાગ, સીસમ, અંબુનુમ વગેરે ઝાડો હજી છે ત્યાં ઊંચ જમીનમાં અને વરસાદ થતો નથી તેથી ત્યાંના ખેડુતો તળાવ, કુવા, કે નેહરુનાં મોઢાં બંધ કરી તેનાં તળાવ બનાવી જળનો સંચય કરે છે.

દિંદના સર્વે ટુંગરોમાં પુષ્કળ ખનીજ રહેલો છે, તેમાં અંગાલી અને મધ્ય દિંદમાંથી હાલે પુષ્કળ કાચના નીકળે છે. નદીનાં પાંચોમાંથી સોનાની રજ જડે છે. ગોવળકંડાના હીરી આગળ બહુ વખણાતા હાલે મદ્રાસ મહિસુરની ખાણોમાંથી સોનું કાઢવાનો પણ પ્રયત્ન ચાલે છે.

પ્રિટીસ પ્રદેશ પણ હાલે દિંદસાથે જોડી દીધો છે એની પૂર્વે ધરાવદી તથા પશ્ચિમે દરીયો છે અને વચમાં ચોમા નામે પર્વત છે. ધરાવદીની ખીણમાં કલ્કની ખાણ છે તથા પેટ્રોલિયમકે શેશીન તેલનાં ઝરાં છે. ત્યાંની મુખ્ય પેદાશ ચોખા ને ઇમારતી લાકડું છે,

છત્તી.

પ્રકરણ બીજું

દિંદમાં બે પ્રકારના મુલક છે. ૧ પ્રિટીશપ્રાંતો ૨ દેશીરાજ્યોના પ્રાંતો. તે સર્વે ઉપર દેખરેખ ઇંગ્લાંડની મહારાણી તરફથી ગવર્નર જનરલ (વાઈસરાય) રાખે છે. તે કલકત્તામાં રહે છે. તથા બિનાળામાં હિમાલયમાં સીમલા નામે રથળ છે. ત્યાં હવા લેવા જાય છે. તેન

હાય નીચે મુજબ તથા મદ્રાસના ગવર્નર છે. તેને પણ મહારાણી નામે છે. અને બાકીના સર્વે નોકરોની નીમનોક વાહસરાય પોતે કરેછે. તેમાં લેફ્ટનેન્ટ ગવર્નરની નીમનોક માટે સ્ટેટ સેક્રેટરીની મંજૂરી લેછે.

જેઓ ખંડીઆ રાજ્યો છે. તેઓને પોતાનાં લશ્કર તથા ઉપજ તથા તેના રાજના પ્રમાણમાં શિક્ષા કરવાનો અખત્યાર છે. મોટા રાજ્યોને દેહાંત દંડ સુધીની સજા કરવાનો હક છે એ રાજ્યોને પોત પોતામાં સંધી કરવા તથા વહવાડ કરવા અંગ્રેજ સરકાર આપતા નથી. તથા રૈયત સાથે અયોગ્ય રીતે વરતે તો હપકો આપે છે. અને વધારે ના લાયક હોય તો પદ ખટ કરેછે.

તે બ્રિટિશ પ્રાંતના નીચે પ્રમાણે બાર પ્રાંત કર્યા છે.

નંબર.	પ્રાંતનું નામ	અમલ કરનારનું નામ
૧	મદ્રાસ હજારો	ગવર્નર
૨	મુબબ હજારો	
૩	બંગાલા ”	લેફ્ટનેન્ટ ગવર્નર
૪	પંજાબ ”	”
૫	વાવ્યપ્રાંતો	મીફફમીસનર
૬	અયોધ્યાપ્રાંત	”
૭	મધ્યપ્રાંતો	”
૮	બ્રિટિશ બહાદેશ	”
૯	આસામ	”
૧૦	વરાડ	કમીસનર
૧૧	અજમેર	”
૧૨	કર્ગ	”

એ સર્વેમાં વસતી ૧૯૯૦૪૩૪૯૨ છે.

ખંડીઆં રાજ્યોમાં વસતી ૫૨૧૧૧૬ છે.

પેર્ડુગીઝનાં સંસ્થાનોમાં વસ્તી ૪૦૭૭૧૨ છે.

ફ્રેંચનાં સંસ્થાનોમાં વસ્તી ૨૭૧૪૬૦ છે.

૨૫૫૦૭૩૭૫૩ કુલ લિંદમા વસ્તી છે.

તેમાં રજપૂત સંસ્થાન નિઝામ હૈદરાબાદ, મધ્યલિંદ એન્જનિસ, બુદેલખાંડ, વડોદરા, અને મહેસુરનાં રાજ્યો ખાસ ગવર્નર જનરલના હાથ તળે છે. અને બાકીનાં સ્થાનિક અધિકારીઓના હાથ તળે છે લિંદમાં કેટલેક ઠેકાણે વસ્તીની ઘણી ઘાડાઈ છે, પણ ઇંગ્લાંડની પેટ્ટે મોટાં શહેરો નથી. જેમકે ઇંગ્લાંડ અને વેલ્સની વસ્તીનો અડધો ભાગ ૨૦ હજારથી વધારે વસ્તીવાળાં શહેરોમાં રહે છે. અને લિંદનો ૨૦ મો ભાગ શહેરોમાં રહે છે અને જે શહેરો છે, તે પણ ગામડાના જથ્થા જેવાં છે. કેમકે વચ્ચેમાં ખેતરો હોય છે. તથા ઢોરો આવે છે.

લિંદમાં ખેડુતો વસ્તી ઘણી છે. જેથી કેટલાક ભાગમાં ખેડુ ને ખેડવા જમીન મળતી નથી. તેમજ એક માણસ અરધા એકરમાંથી પોતાનું ગુજરાન ચલાવે છે; તેથી વરસાદની કાંઈ તંગી પડેથી લાખો માણસ અન્ન વગર મરી જાય છે. તેમ કેટલાક ભાગમાં સારી અને રસાળ ભોંય છતાં ખેડનાર મળતો નથી, કેમકે ઇંગ્લાંડમાં જ્યાં સારી ગિય તિથી ગુજરાન ચાલે ત્યાં લોકો રહેવા જાય છે. તેમ લિંદનાં લોકો જતા નથી. પણ ભાઈઓની વહેચણુ થતાં થતાં અતે થોડીજ જમીન ભાગે આવે છે. જેથી મહા વિપત્તિ ભોગવવી પડે છે. તો પણ ખીજે ઠેકાણે રહેવા જતા નથી. પણ જો જાય તો ખડુજ હાયદો થાય.

બ્રિટિશ બ્રહ્મદેશમાં ખીજન બટકતા ખેડુઓ જ્યાં કસતાળી જમીન દેખે ત્યાં ઝાડ કાપી ઉપરા ઉપરી વાવેતર કરી જમીનને ઘોડા વખતમાં કસ વગરની કરી ચાલ્યા જાય છે. પણ એવું લિંદમાં બહુ કરી નથી.

પ્રથમ બંગાળામાં ખેડુતો જડતા નહીં. પણ હમણાં વધી જતાં મોયે માગ્યું ગણોત આપવા લાગ્યા, જે પરથી સરકારે ધારથી વધારે ગણોત ન લેવા, તથા વધારે મુદતથી ખેડનાર ખેડુતોનો હક કાયમ રાખવા, તથા વંશ પરંપરાથી ખેડનારનું ગણોત કોઈ વાજખી ફેરાવી આપે તે પ્રમાણે લેવા કાયદા કીધાછે. જુના વખતમાં વસ્ત થોડી હોવાથી ખેડુતોને ઉપયોગી સમજી રાખ્યા પોતાના મુલકમાંથી બીજે ફેકાણે જવા દેતા નહીં અને તેમની પાસેથી માથા વેરો લેત એવું તેઓનું ગુલામ પણું હતું, તે પણ સરકારે કદવી નાંખી તેઓને સ્વતંત્ર કીધાછે. એ હિંદના લોકોના ચાર પ્રકાર છે.

૧ આર્ય=વાવ્ય ખૂણામાંથી આવેલા ગોરા ચામડીવાળા બ્રહ્મણ તથા ક્ષત્રી.

૨ અનાર્ય=હિંદના જુના વતની જેને આર્યો એ દુર્ગરમાં કાઢી મેલ્યા તથા દાસ બનાવ્યા તે.

૩ મિશ્રજાત.

૪ મુસલમાન.

૫તી.

પ્રકરણ ત્રીજું.

અનાર્ય જાત. એમાં ઘણી ઊપજાત હતી. પણ તેનું કાંઈ નામ નહોતું. તેઓ શિષ્ય વિદ્યા કે અક્ષર જાણતા નહીં. ઘણા કાળની પૂર્વે પ્રથમ તો તેઓ અનધડ કદલુ પથરાના છરા અને હતીઆરોથી વદતા. તેમને ધાતુની તો ખજરજ નહોતી. જે હથિઆરો આજ નર્મદાના પ્રદેશમાંથી જડેછે. ત્યાર પછી ચક્રમકના કુહાડા વાપરતા. ને ત્યાર પછી તેમને ધાતુ જડતાં લોહનાં હથિ આરો વાપરતા. તથા સોનું અને ત્રાંચુ પેહેરતા. તેમની નિશાનીમાં હાલે માત્ર અનધડ પાણા સીધા પાળીયાને ચક્રો તથા મડદાં દાટવાની કબજો જડેછે.

અનાયોં ત્રિષે આયોનો મત. આર્ય લોકો તેને દસ્યુ એટલે દુશ્મન, ને દાસ એટલે ગુલામ કહેતા અને પોતાનો ધોળો રંગ હોતાં પોતાને જોય વરણના માનતા ઓછાંમાં ઓછાં ૩-૪ હજાર વર્ષ પેહેલાં વેદ રચનારા કવીઓએ પોતાના પ્રતાપી દેવોની સ્તુતિ કરવાથી તેણે આવી અનાયોંને કાઢી મૂકી તેને તાબે કર્યા. એ અનાયોંની બદ સુરત હતી તથા નાક ચપટાં હતાં તેથી વેદમાં તેને નાક વગરના કહ્યાં છે. વળી “યજ્ઞ માં વિધન કરનારા, માંસના ખાજીધર, કંચુ ખાનારા, કાયદા વગરના, જેને દેવતાનો વિધિ નથી એવા.” વેદમાં વરણવ્યા છે. ને એને ભગવ્યા પછી રાક્ષસ, દૈત, વૈતાળ, પીશાચ, ભૂત, અસુર, સેતાન, એવે નામે આર્યગોશે એ વરણવ્યા છે.

બધા અનાયોં નખળા નહોતાં પણ તેના સાત ગઢ ને નેત્રુ કિલ્લાઓ હોવાનું વેદમાં લખ્યું છે. વળી કેટલાક મુલકોપર તેઓ અમલ ચલાવતા હતા તેમ પરલોકને પણ માનતા હતા. કેમકે જૂના સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં તેઓમાં મહાને સણુગારવાનો ચાલ હોવાનું લખ્યું છે. એ વાત આજ પણ તેની કબજોમાંથી સોના તથા ત્રાંખાના કડકા નીકળે છે. તેથી સાચી પડે છે. માટે એ બધું પરલોક માન્યાનું સુચવે છે. તેમજ રામાયણમાં તેના જોરનાં બહુજ વખાણ કર્યાં છે. ને આજ પણ દુર્ગરોની ગુફાઓમાં તે લોકો સંતાઈ રહ્યા છે. તથા પોતાની ધર્મ ક્રિયા અસલ પ્રમાણે જ કરે છે. અને વધારેમાં વધારે મુઘરેલાં લોક પણ હિંદમાં વસેલા છે. એટલે માણસની રિયતિનું હિંદ મોટું સંગ્રહ સ્થાન છે.

આંદામાન બેટના રહેવાશી અનાયોંવીષે. એ અનાયોં માણસ ને ખાનારા, નાંગા ફરનારા, ખુશી વખતે રાતી, ને શોક વખતે કાળી

માટીનો શરીરપર લેપ કરનારા, તથા દોસ્તીકે ખુશી બતાવવી હોય ત્યારે રોવા જેવું શોર કરનારા છે. અંગ્રેજી વહાણ વટી તથા આરબોએ તેને શ્વાન મુખા કહ્યા છે. અને સન ૧૮૫૫ માં અંગ્રેજ અમલદારો ત્યાં થાણું ખેસાડવા ગયા ત્યારે તેમને પણ ઊપર પ્રમાણે માલુમ પડ્યાથી તેમજ વર્ણન કીધું છે.

મદ્રાસ ર્ફલાકાના હુંગરી બનાર્યો વિષે. મદ્રાસના દક્ષિણ ભાગમાં બનમલૈ નામે હુંગરો છે તેમાં ઘણી એવી જાતો વસે છે. તે નીચે પ્રમાણે.

૧ પુલીઝર જાત લાંબા વાળ રાખે છે, ઊંદર અને એવા એવા નાના જીવ ઝાલી ખાય છે. તથા દૈત્યોને પૂજે છે.

૨ મુન્દવર જાત. ઘેર લઇ હુંગરોમાં ભટકે છે. ને ગુફાકે મરડીમાં રહે છે.

૩ કદર જાત. શિકાર વડે જીવે છે. અને પોતાને હુંગરના ઘણી સમજી પોતાથી પણ હલકી જાતપર સતા ચલાવે છે.

૪ નૈરનામે હુંગરી લોક. એક સ્ત્રી ઘણા લોક પરણે છે. (એ રીત હીમાલયના અનાર્યમાં પણ છે.)

મધ્યભાગના અનાર્ય લોક વિષે. લગભગ અડધી વસ્તી એ લોકની છે તેમાં નીચે પ્રમાણે જાતો છે.

૧ ગોંઢ જાત. તે હાલે કાંઈક સુધરી છે.

૨ વગઢાડ જાત. શિકારથી જીવે છે. અને મોટાં કામઠાંને પગથી દબાવી ચક્રમકનાં તીર હાથથી ખેંચી એવાં મારેછે કે હરણને આર પાર વીંધી દે છે.

૩ મારી લોક. અજાણ્યા માણસને દેખી સંતાઇ જાયછે અને જ્યારે તે સ્થળના રાજાનું માણસ ખંડણી લેવા આવે છે ત્યારે દોડ

વગાડી સંતાઇ જાય છે. એટલે તે લોકો જે આપવાનું હોય તે મુકરર કરેલે ઠેકાણે રાખી પાછા સંતાઇ જાય છે.

પાંદડાં પેદેરમારી ઓઢિયાની જાતો વિષે. એ જાત જુબંઝ કે પતુઅ કહેવાય છે તેનાં બેરાં વસ્ત્ર વગર કેડે મણુકા બાંધી તેમાં આગળ પાછળ પાંદડાંને એક એક ગુચ્છો લટકાવી રહેતાં હતાં. એ તમામ લોકને ૧૮૭૧ માં અંગ્રેજ અમલદારે ભેગાં કરી બોધ કર્યાંને એક એક લૂગડાંને કડકો આપ્યો. ત્યારે તેઓ તે કડકાંને કેડે વીંટી પાંદડાંના ગુચ્છા કેડેથી છોડી તેને દેવતામાં સળગાવી સલામ કરતે ચાલ્યાં ગયાં.

હિમાલયની જાતો. ધણીછે તેમાં આસામના હુંગરેમાં વસનારા લોકો તે “ આટલી વજર ચાવી ” કે “ આટલાં પાન ચાવ્યાં ” માટે આટલું ચાલ્યા એમ ગણીને હિસાબ ગણે છે. પ્રથમ તેઓ ચોરીનો ધંધો કરતા, પણ હાલ તેને લુમડાં, ધાન્ય, અને ચાંચવા આપી પૂર્વની ભાગોળના રક્ષણ માટે પોલીશનું કામ સોંપ્યું છે. તેની જાતોનાં નામ એવાં છે કે ૧ હજાર ચુલાનો ખાનાર. ૨ કપાસના ખેતરમાં સંતાઇ જનાર વગેરે.

કેટલીક સૂધેરલી બનાઈ જાતો વિષે. એવી જાતોમાં સુંતાલ અને કન્થ એ બે મુખ્ય છે. માટે તેનો ટુંકો હંવાલ આમાં કીધો છે.

૧ સુંતાલ વિષે. નીચલા બંગાલામાં ગંગાને સીમોડ આવેલા હુંગરેમાં તેનાં ગામે છે. તેની સંખ્યા આસરે ૧૦ લાખની છે.

મૂળ ગામને વસાવનારનો વંશજ પટેલ કહેવાય છે. તેજ ગામનો મુખી હોય છે. તેને મદદગાર ૧ બીજો પટેલ, પગી, તથા ચોકડીદાર હોય છે. છોકરાઓને અમલદાર જૂદો હોય છે. તેના કબજામાં તમામ છોકરાઓને પરણતાં સુધી રેવું પડે છે. તથા

પંદર, સતર વર્ષની ઊંમરે પરણે છે. હિંદુના જોવો જાતી ભેદ તેમનામાં નથી. પણ મૂળ પુરૂષના સાત પૂત્રની ઓલાદથી સાત જાતો ગણાય છે. તે સર્વે સાથે મળી શિકાર, ઊત્તણી, તથા દેવ પુજન, કરે છે. ગુન્હો કરનારને દેવતા પાણી બંધ કરી જાતી બાર મૂકે છે. ને જ્યારે આખા ગામને ઊત્તણી આપી ઓખાનો દારૂપાય છે ત્યારે પાછો જાતીમાં ભેળે છે. ક્રીયા કરી મુડદાંને બાળે છે. તથા તેની ખોપરીના ત્રણ કડકા કરી પવિત્ર ગણેલી દામોદર નદીમાં નાંખે છે. છોકરીને પરણાવ્યા પછી તે નો તૂટેલો સંબંધ દેખાડવા સારું બળતા અંગારાને ખાંડે છે તથા તેને પાણી છાંટે છે. એક વાંઝણી હોય તોજ બીજી પરણે છે.

એ લોકોને પરમેશ્વર સંબંધી જ્ઞાન નથી. પણ રાક્ષસ, ભૂત, પ્રેત, પીશાચ, ખવીસ, જોગણીઓ વગેરે ગામમાં, કુવામાં, ઝાડોમાં, ને વનમાં વસે છે. માટે તેમની કુદૃષ્ટિથી બચવાને, તેમને બકરાં, કુકડાં, વગેરાંનાં બળીદાન આપવાં એમ તેઓ માને છે. તથા દરેક ઝાડ પાસે નાચે છે. એ લોકો પ્રથમ તો લુટારા હતા. પણ બ્રિટિશ રાજ્યમાં સારા ખેડુ થયા છે. અને સપાટ પ્રદેશના લોકો સાથે તેની તકરાર ન થવા માટે સરકારે ૧૮૩૨ માં પથરા ખોડી હદ નક્કી કરી આપી છે. પણ સપાટ પ્રદેશના લોકોએ તેમને નાણાં ધીરવા માંડ્યાં તેથી તેઓ હાલે બહુજ કરજદાર થઈ રહ્યા છે. અને તેને લીધેજ સ. ૧૮૪૮ માં ત્રણ ગામના લોકો ખેતરો છોડી જંગલમાં રહ્યા. તથા સન ૧૮૫૫ માં ૩૦ હજાર માણસ પોતાની હાલત વાઘસરાયને જણાવવાને મનસુખે નીકળ્યા. પણ લાંબે પંથે ખોરાક સારૂ ચોરીઓ કરતાં પોલીસ સાથે કચ્છો થઈ બચવો થયો. તેમાં ખુન થયાં પણ અંતે સરકારે તેને સાદી રાજરીતી બાંધી આપી છે. એ લોકો શરમાવાને વહેમી હોવાથી

નવી વાતથી ડરેછે. તેથી સને ૧૮૮૧ નાં વસ્તી પત્રક વખતે પણ થોડાક સામા થયા હતા.

૨ કન્થ લોક વિં. કંધ એટલે પર્વતમાં વસનારાએ લોકોની વસ્તી આસરે ૧ લાખની છે. તેઓ ચોરીસાના ડુંગરોના વનમાં વસેછે. તેમાં દરેક કુટુંબનો વડીલ તે તે કુટુંબનો અને મુખ્ય કુટુંબનો વડીલ સર્વનો હુકમદાર મળાય છે. પણ મુખ્ય કુટુંબદાર નાલાયક હોય તો તેને કાઢી તેના ભાઈ કે કાકાને ઠરાવે છે. દરેક કુટુંબમાં મોટી મા રાંધે છે. અને કોઈ અપુત્ર મરીબય, તો તેની મિલકત બાળ કુટુંબના વડીલો વહેંચી લેછે, પણ સ્ત્રીને વારસો આપતા નથી. અને મુખી દરેક મોટા કામમાં સર્વ કુટુંબના મુખીઓની સલાહ લઈ કામ કરે છે.

કંધ લોકોની શિક્ષા કાવાની રીત.

૧ ખુન કરનાર માણસે મરનારના કુટુંબીઓને જ્યાંસુધી પશુ તથા અનાજ આપી સંતોષ પમાડ્યા નથી ત્યાં સુધી તે કુટુંબીઓ સામું ખુન લીધા વગર છોડતા નથી. (એ કાયદો ભાલ સરકારે રદ કર્યો છે.)

૨ જખમ કરનાર માણસે જખમીને સોગંદ થતાં લગીપાળે.

૩ એરે ચોરેલો ભાલ તથા તેની કામત ભરી આપવી. અને જે વાર ચોરી કરનાર ને જતી બદાર મુકવે.

૪ વાંધા પતાવવા સારૂ મોટી ટાળી વઢતી. તથા ઢાંઢ યુદ્ધ કરાવતા. તથા ઊકળતા તેલ કે તપાવેલા લોઢાની ધીજ કરાવતા.

૫ કીડીનું દર, વાંધના નખ, કે ક્ષીલોડીના આમડા ઉપર સોગંદ ખવરાવતા.

તેઓ એક જમીનમાંથી કસ થઈ રહ્યા પછી બીજી જમીન
૨

ખેડવા જાય છે તથા કેટલીક ટોળીઓ ચાદ વર્ષે જુની જગ્યા છોડી નવું ગામ વસાવે છે.

કંઘ લોકોનાં લગ્ન વિષે છોકરો જ્યારે દશ વર્ષનો થાય છે, ત્યારે તેના વડીલોએ કોઈ બિગ્લાણી કે જમણવાર વખતે બલાત્કારથી ચાદ વર્ષની કન્યાને ઉપાડી જઈ પછી તેના આપને પૈસા ભરી આપવા એ તે-ઓનું લગ્ન છે. અને પછી જ્યાં સુધી વહુ વર જુદાં રહી શકે એવડાં થાય, ત્યાં સુધી વહુ એ સસરાના ઘરમાં આકર થઈ રહેવું પડે છે. અને જ્યાં સુધી એક આયડી જીવતી હોય ત્યાં સુધી તેની મરજી વગર ખીજી કરાય નહીં.

દરેક ગામની બહાર એક ઝુપડાંની હાર હોય છે. તેમાં જે પોતાથી હલકો વર્ણ ગણાય છે તે રહે છે. તેને ખેતી કરવા, દેવ પુજન કરવા, કે યુધ્ધે ચડવા આપતા નથી; તથા તેનું ખાતા નથી. તે-ઓ યુધ્ધ તથા ખેતી સિવાયના બધા કંધા કરે છે. તેમની સાથે તેઓ ભલાઈથી વરતે છે ને તેમને કરવાનો કંધો કરનાર કંધને પતીતમાં ગણે છે. એ લોકો પણ ગોત્ર દેવ, માતી દેવ, અસુર, અ-પદેવ, તથા ભૂદેવોને માને છે. તેમાં ભૂદેવને તેઓ તથા કંધ લોકો બંને સર્વેથી મોટા માને છે. તેને વર્ષમાં એવાર વાવણી તથા કાપણી કરવા વખતે માણસનું બળીદાન આપે છે. તે માણસ સપાટ પ્રદેશમાંથી નીચ જાતના લોકો બ્રાહ્મણ તથા કંધ સિવાયની જાતના માણસને ચોરી લાવે છે તેની કિંમત આપે છે. વધનો દિવસ આવ્યા સુધી દરેક તેને સનમાન સહીત જમાડે છે ને વધ વખતે તેના કાન આગળ “અમે તને પૈસા આપી લીધો છે. માટે અમારે શિર પાપ નથી” એમ મોટે સાદે કહી મારે છે. પછી તેનું લોહી તથા માંસ સર્વેને વહેંચી આપે છે.

એ લોકોને સને ૧૮૩૫ માં આપણા રાજમાં દાખલ કરી ન. રમેશ બંધ કીધું છે તથા કાંઈક સુધાર્યાં છે.

૧ અનાયો મુલ્ય વ્રજ કુલના છે.

૧ તિએટ અને બ્રહ્મદેશમાંથી ઇશાન ખુણને માર્ગે આવેલું ટોણું (જેમાંની જતો હાલ હિમાલયની મર્યાદામાં વસે છે.)

૨ ઇશાનના ઘાટો રસ્તે બંગાળામાં પેટેલું કોળી કુળ (તે હાલ દક્ષિણ હિંદના ઇશાની ડુંગરોમાં વસે છે.)

૩ વાવ્ય કોણના ઘાટોના માર્ગે પંજાબમાં પેટેલું દ્રાવિડ કુળ (તે હાલે કન્યા કુમારિ સુધી વસેલા છે.)

અનાયોના ગુણો. તેમની સાથે ભલમનસાઇ રાખ્યાથી તેઓ સાચા નિમકહલાલ ને ખાયાળુ છે; તથા લસ્કરી કામ કરવાને બહુ લાયક છે. અંગ્રેજને દક્ષિણ જીતવામાં, તથા બંગાળા જીતતી વખતે પ્લાસીની લડાઈમાં, એ લોકો ફ્રેન્ચમાં હતા. તેમની ગુરખા જતની પલટણો આજ પણ ઘણી શરી ગણાય છે. તે થોડા વખત ઉપર અફઘાનિસ્તાનમાં બહુ માન પામી હતી.

ધતિ.

પ્રકરણ ૪ થું

આર્ય અથવા ઈન્દો જર્મનીકુલ. એ કુળ પ્રથમ મધ્ય એશિઆમાં રહેલું; તેમાંથી કેટલીક શાખાઓ પૂર્વ ને પશ્ચિમ ભણી ગઇ. પશ્ચિમ ભણીની શાખાઓમાંથી એકે પારસી રાજ સ્થાપ્યું એકે આથેન્સ અને સ્પાર્ટાનું રાજ સ્થાપ્યું એકે ગ્રીક પ્રજા બની. એકે ઇટાલીમાં સાત ટેકરી ઉપર રોમ શહેર વસાવ્યું. એકે સ્પેનમાં રૂપાની ખાણો ખોદી. એકે ઇંગ્લાંડમાં કલધની ખાણો ખોદી, ગળીઓના હોડકાં બનાવી માછલાં પકડવા લાગી; અને પૂર્વની શાખા હિમાલયના

ધાટોને માર્ગે પંચવળમાં ખેસી આખા હિંદમાં ફેલાણી. પ્રથમ તેઓ મધ્ય એશિયામાં વસ્યા. તે વખતે ઢોર ચારવાનો તથા ખેતીનો ધંધો કરતા તથા તે સર્વેના દેવો તથા ધર્મ એકજ હતો. કેમકે કલકતાના બ્રાહ્મણો, ઇંગ્લાંડના પ્રોટેસ્ટન્ટ પાદરીઓ, પીરના પ્રોટેસ્ટન્ટ પાદરીઓ, પરમેશ્વરને જે નામોપરથી બને છે તેઓ એક મૂળવાળા છે; તથા કેટલાક શબ્દો પણ એકજ જાતના છે જેવા કે સંસ્કૃતમાં “હૃદીતા ને અંગ્રેજીમાં હાટર” કહે છે વીગેરે.

હિંદમાં જે માર્ગથી તે જ્યાં જ્યાં વસવા ગયા છે તે તે સ્થળોની વેદના કવિઓએ મંત્રથી સ્તુતિ કરી છે. જેમ સિંધુને કાંડે વસ્યા ત્યારે સિંધુની સ્તુતિ કરી છે કે “સિંધુ બહુ ધન તથા કીર્તિ આપનાર અમારું કહેવું સાંભળે, અમારાં ખેતરોને પાણીથી રસાળ કરે.” વળી હિમાલય વિષે પણ વેદમાં વખાણુ છે કે “તેમાં ગંધરવો, ઊંચા દેવો, તથા વીરો વસે છે. તથા તેમાં સ્વર્ગ છે.”

ઋગ્વેદ. એ પંચવળમાં બન્યો છે ને આસરે ૪૦ પેઠા ૫૦૦૦ વર્ષપર બનેલો હશે. તેમાં ૧૦૧૭ સૂકનો તથા ૧૦૫૮૦ મંત્રો છે. હિંદુઓ તેને ઇશ્વરનો કહેલો માને છે. તેમાં કેટલાંક સૂકનો સ્ત્રીઓનાં બનાવેલાં છે.

ધરનો માલીક ઊપરી તથા ગોર ગણાતો. તે પરવણીને દહાડે સારા વિદ્વાનને યજ્ઞ કરવા સાડ બોલાવતો.

તે વખતે જ્વતી નહેતી, સતીનો ચાલ નહેતો, સ્ત્રી ધરની ઘણીયાણી ગણાતી; તથા બંને સાથે મળી પરમેશ્વરની સ્તુતિ કરતાં હતાં, તેઓ ગોમાંસ ખાતા હતા, સોમવલીનો દારૂ પીતા હતા, ઢોર એ મુખ્ય ધન હતું, રથમાં બેસી લડતા હતા, ઘોડાપર

બેશી બાણુતા હતા, પણ હાથી વાપરતા નહીં. તથા હુદાર, સોની, કારીગર, હજમ, વગેરે બતો હતા.

તેઓ પવિત્ર દેવોને માને છે. દેવ એનો અર્થ પ્રકાશનું થાય છે. માટે દેવ એટલે પ્રકાશ કરનાર એમ માનતા. જેથી સૃષ્ટીની મોટી શક્તિઓને પણ દેવો તરીકે ગણતા. જેવા કે:—

૧ સ્વર્ગ પિતા તે ઘૈષાનતર (જેને રામન દીધશ પીતર કહે છે.)

૨ પાણીના પતિને વરુણ (જેને લાટીનમાં ઝિરાન અને ગ્રીકમાં ઓરાનસ કહે છે.)

૩ ઈન્દ્ર. જેના મંત્રોથી પાણીની વરાળમાં વધારો થાય છે, તેને સર્વ દેવોનો પતિ માન્યો છે.

૪ હૃદયી ઊતરતો અગ્નિ છે (જેને ગ્રીકમાં હગ્નિશ કહે છે.)

૫ તોફાનનો પતિ મંદુત છે.

૬ પ્રભાતનો દેવ ડયા છે (જેને ગ્રીકમાં એઓષ કહે છે.)

એમ બધા ૩૩ દેવો છે; તેનું વેદમાં આવાહન કર્યું છે.

આર્ય લોકોના વૃદ્ધ વૃદ્ધ દેવો હતા તોપણ તે જે વખતે જે દેવની સ્તુતિ કરતા તે વખતે બીજો કોઈ દેવ છેજ નહીં એમ બાણીનેજ સર્વનો સ્વામી ગણતા; જે ઉપરથી વધારે જ્ઞાનીઓ એકજ પરમેશ્વર યુગનારા કહેવાય છે.

પોતાનાં મુઠ્ઠાંને ચિત્તામાં બાળતા તથા મરેલા માણસની આસપાસ ફુંગણું વળી રાખીને વેદના મંત્રોથી સ્તુતિ કરતા. તેનો અર્થ એવો છે કે “ એને સ્વર્ગમાં જવાદો. એનાં પાપ ધોઈ નાંખો, એને મા, બાપ, સ્ત્રી, વગેરેને મળવા દો. ” એ ઉપરથી એમ બાણાય છે કે તેઓ પુનર જન્મ માનતા નહીં. પછી સોમ યાગને

માટે રૂગવેદમાંથી સામેવેદ બનાવ્યો. તથા મોટા યજ્ઞો વખતે ભણવાના રૂગવેદના મંત્રોને એકત્ર કરી, તેમાં બીજાં પણ કેટલાંક ગદ્યો ઉમેરી યજૂર વેદ બનાવ્યો. તેના બે વિભાગ છે. કૃષ્ણ યજૂર ને સુક્લ યજૂર. પછી રૂગવેદને છેડે ઓછામાં ઓછા જુના મંત્રો છે તેની સાથે નવા મંત્રો મેળવી ચોથો અથર વેદ બનાવ્યો. ત્યાર પછી દરેક વેદના સંબંધના બ્રાહ્મણ નામે ગદ્યગ્રંથો રચ્યા. તેમાં યજ્ઞો વિષે, ને ગોશૈને કરવાનાં કાર્યો વિષે ખુલાસો છે. એ ચારે દેવ તથા બ્રાહ્મણોને ધર્મશ્રેયેના માનવા સારું તેનું નામ શ્રુતી એટલે પરમેશ્વરથી સાંભળેલું એવું રાખ્યું છે. ત્યાર પછી ઉપની સદો બન્યાં તેમાં પરમેશ્વર અને આત્માનો વિચાર છે. ત્યાર પછી કેટલેક કાળે પુરાણો બન્યાં. તેને શ્રુતી નહીં પણ સ્મૃતિ એટલે યાદ રાખેલી ગણાય છે.

ત્યાર પછી ચાર જાતો બંધાઈ તે એવીરીતે કે વધારે ભણેલાનેજ યજ્ઞ પગેરે કામ સોંપવામાં આવતું. તેથી તેઓ ૧ બ્રાહ્મણ કહેવાયા. અને દેશનો અમલ ચલાવનારા ક્ષત્રી કહેવાયા. તથા જેમ વધારે દેશ પતિ થયા તેમ ખેડ બીજા હલકાઓ પાસેથી કરાવી; એટલે તેઓ ૩ વૈશ્ય થયા. જીતાયલા અનાર્યને દાસ બનાવ્યા; તેઓ ૪ સૂદ્ર થયા. તેમાં પેહેલી ત્રણ જાતો દ્વિજ કહેવાતી. તેને યજ્ઞ કરવાનો અધિકાર હતો. ચોથીજાત હલકી ગણાતી. તેમાં પણ બ્રાહ્મણની જાત બધેથી જાંચી ગણાતી. કેમકે તેણે “અમને ધર્મશ્રેય જાંચા જીતપત્ર કર્યા છે, એટલે પરમેશ્વરના મોઢામાંથી બ્રાહ્મણ, બાહુમાંથી ક્ષત્રી, સાયળમાંથી વૈશ્ય તથા પગમાંથી સૂદ્ર જીતપત્ર થયા છે ” એમ મનાવ્યું હતું.

બ્રાહ્મણના જન્મારાના ચાર આશ્રમ હતા.

બ્રમ્હચારી આશ્રમ. બાળકને જનોઈ દેવા પછી બ્રાહ્મણ કહેવાય.

તેણે ૨૦ વર્ષનો ધાય ત્યાં સુધી મોટી ઉમરના બ્રાહ્મણ પાસે રહી તેની તથા અમ્મીની સેવા કરવી અને વેદ બણવો.

૨ મહસ્થ આશ્રમ. પેહેલો આશ્રમ ભોગવ્યા પછી સ્ત્રી પરણી તેના ધર્મ બરોબર બળવવાનું તથા ઉછેરવાનું તથા સંસારનો અનુભવ લેવાનું કામ કરવું.

૩ વાનપ્રસ્થ આશ્રમ. ખીજો આશ્રમ પૂરો કર્યા પછી વનમાં રહેવું, ફળ મૂળ ખાવાં તથા ધર્મની સાધના કરવી.

૪ સન્યાસ આશ્રમ. ત્રીજો આશ્રમ ભોગવ્યા પછી સંસારને ત્યાગ કરવો સુખ દુખની દરકાર ન રાખી મનને પરમેશ્વરમાં બળા જવા આસક્ત કરવું. વગર માગે આપે તે ખાવું. કોઈ ગામમાં એક દિવસથી વધારે રહેવું નહીં. ઇંદ્રીઓને ઢમવી, તથા સંસારના કોઈ પણ ભોગમાં લલચાવું નહીં.

હમણાના વ્રામ્હણો. તેમાં જુદીજ નતની કેલવણીનો અસર થતાં તેઓ સમજ્યાકે જુદા જુદા દેવો ઇશ્વર હોય નહીં. માટે તે દેવોને યજ્ઞાદિકમાં કાયમ રાખીને એ બધા દેવોનો સ્વામી એક અદ્વૈત બ્રહ્મ છે. એમ જીપદેશ કરવા લાગ્યા ને તત્ત્વ જ્ઞાનનાં શાસ્ત્રો બનાવ્યાં, તથા તે બ્રહ્મનાં ત્રણ મુખ્ય ૩૫ માન્યાં.

૧ વ્રહ્મા. સ્ત્રી જીપજવનાઈ ૩૫. ૨ વિષ્ણુ. દુનિઆનું પાલન કરનાઈ ૩૫. ૩ શિવ. નાશ કરનાઈ ૩૫. તેમાં વિષ્ણુના ૩૫ના દશ અવતાર થયેલા એટલે દશ રૂપે આ પૃથ્વીમાં આવી વસેલા માને છે.

પછી ૪૦ પેં ૫૦૦ વર્ષપર છ દરશન રચાયાં. ને ૪૦ પેં ૩૫૦ પર પાણીની વ્યાકરણ રચાયું. તે અંરકૃત ભાષાનો આજ પણ પાયો ગણાય છે.

ધીમે ધીમે સંસ્કૃત ભાષામાંથી જુદી જુદી ભાષાઓ થતાં તે ભાષા બોલાતી બંધ પડી. અને તે બંધનનારા માત્ર આલ્પજ્ઞો જ રહ્યા. આથી લિપિ પણ બે થઈ.

૧ વાળેબોધ. ૨ માળાનો.

ત્યાર પછી જ્યોતિષ શાસ્ત્ર રચાયું. તેમાં ખગોળનું, આકાશનું, સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા, તથા રાશીનું હીક જ્ઞાન આપ્યું છે. વર્ષના ૩૬૦ દહાડા ગણ્યા છે. અને દર વર્ષે સાડાપાંચ દહાડાને ફેર આવે તે કોટી નાંખવા માટે દર પાંચ વર્ષે ૧ અઢીક માસ ગણવા ઠરાવ્યું છે. એ જ્યોતિષનો તરજુમો આરબોએ ૪૦ પેઠે ૮૦૦ પડ્યો. ને તે દ્વારા યુરોપમાં પોહોંચ્યું છે.

ત્યાર પછી વૈદ્યક શાસ્ત્ર. રચાયું તે એવી રીતે કે યજ્ઞ સાર માટેનાં પશુ વગેરેનાં મડદાં ચીરવાથી તેને તે સંબંધી સાર જ્ઞાન થયું. તેનો પણ ૪૦ પેઠે ૮૦૦ માં આરબોએ તરજુમો કર્યો છે; ને યુરોપમાં ફેલાયો છે. તેમાં મુખ્ય પુસ્તક ચરક રૂપિનું બનાવેલું છે.

એ વૈદ્યક વિદ્યા મુદ્ધ ધર્મ થવાથી જો કે ઘણાં દવાખાનાં પાંજરાપુર, થયાં હતાં, તે પણ અતે નાશ પામ્યા. કેમકે ત્યારથી જનતા બેદ બંધાયો, તથા મડદાં, માંસ, મદિર, વગેરે ને અડવાથી અભડવાનો, ને માંસ આદિ ન ખાવાનો રીવાજ પડ્યો તેથી; તથા મુદ્ધ ધર્મ નાશ પામતાં દવાખાનાં વિગેરે પણ બંધ થયાં તેથી તથા મુસલમાની રાજના વખતમાં આરબી વૈદ્યક શીખેલા હકીમો જ પુછતા તેથી; હિંદુ વૈદ્યક વિદ્યા નાશ પામી. તે હાલે અંગ્રેજના રાજમાં પાછી તાજ થવા લાગી છે.

ત્યાર પછી સુમારે ૪૦ પેઠે ૪૦૦ વર્ષ પર સંગીત શાસ્ત્ર થયું.

તે યુરોપી ભોકોને પસંદ નથી આવતું. તો પણ હાલના હિંદુઓને તેનો ઘણોજ શોક છે.

ત્યાર પછી હિંદુ કાયદા નાં પુસ્તકો રચાયાં. તેમાં ૧ મહા સૂત્ર. ૪૦ પેઠા ૭૦૦ માં. ૨ મનુસ્મૃતિ. ૪૦ પેઠા ૫૦૦ માં. ૩ યાજ્ઞવલ્કય સ્મૃતિ. ૪૦૦ પેઠા ૨૦૦ માં. રચાયાં છે. એ કાયદાનાં પુસ્તકો પણ ધર્મ સાસ્ત્ર તરીકે ગણાતાં. તેમાં ત્રણ પ્રકારનાં હોય છે. ૧ આચારાધ્યાય તેમાં ધર અને સંસારમાં વસતવાની રીત હોય છે. ૨ વ્યવહારાધ્યાય. તેમાં ન્યાય ભાગ હોય છે. ૩ માનવિતાધ્યાય. તેમાં કહેલાં પાપ મટાડવાનાં ધર્મની રીતોથી ઉપાય, તપ, કન્યા પરણાવવાની રીત, એક નાતીએ બીજી નાતીનું ખાવાનો અટકાવ વગેરે હોય છે.

ત્યાર પછી મહાભારત, તથા રામાયણ નામે ઇતિહાસનું ગ્રંથો રચાયા.

મહાભારત વિષે. એ ગ્રંથમાં ૨૨૦૦૦૦ લીટીઓ છે. અને તેમાં ચંદ્રવંશનાં ભરતનાં પીતરાઈ એ કુટુંબની લગ્નધનું વર્ણન છે.

દિલ્હીની પાસેના મુલદનો રાજા પાંચુ હતો તેની રાજધાની હસ્તીનાપુરમાં હતી. તેનું ખંડેર આજ પણ દિલીથી ૫૭ માઇલ પર છે. એ રાજાને શ્રાપ થવાથી રાજ તથા પોતાના પાંચ પુત્રો નામે. યુધીષ્ઠીર, ભીમ, અરજુન, નકુલ, અને સહદેવ. જેઓ પાંડવ કહેવાતા. તે પોતાના ભાઈ ધતરાષ્ટ્રને આપી વનમાં ગયો, તે ધતરાષ્ટ્રને ૧૦૦ છોકરા હતા. તેમાં મોટાનું નામ દુર્યોધન હતું તે સર્વે એ વંશમાં પ્રથમ થઈ ગયેલા કુરુ રાજાના નામ પરથી કૌરવ કહેવાતા.

ધતરાષ્ટ્રે યુધીષ્ઠિરને યુવરાજ ઠરાવ્યો. તેથી દુર્યોધનાદિકને
 માહું લાગ્યું. તેથી તેણે પાંડવોને વનમાં જવા ફરજ પાડી. ત્યાં
 જે યુપડામાં તેઓ રહ્યા હતા તે કૌરવોએ બાળી નાંખ્યાં. પણ
 તે આગમાંથી બચી પાંડવો જ્યાં ત્યાં રખડવા લાગ્યા. ને દ્રુપદ
 રાજાએ પોતાની છોકરીનેા ધનુષ વાળે તેને પરણાવવાને
 કરારે સ્વયંવર કર્યો હતો ત્યાં ગયા, અને તે ધનુષ અરજીને વા-
 ન્યું; તેથી તે દ્રૌપદી નામે કુંવરી પાંચે ભાઈઓને પરણી પછી
 ધતરાષ્ટ્રે તેને પાછા બોલાવી. અરધું રાજ આપી ઈંદ્રપ્રસ્થ એટલે
 દિલ્હિમાં વસાવ્યા. પછી યુધીષ્ઠિરને કૌરવો એ જીતાર રમાડ્યા.
 તેમાં રાજ અને પાંચે ભાઈઓ સુધ્ધાં દ્રુપદિ હાર્યા. તે ધતરાષ્ટ્રે
 પાછાં અપાવ્યાં. સારે બીજવાર રમ્યા; તેમાં પણ હાર્યા. જેથી
 બાર વરસ સુધી પરદેશમાં રજીવું પડ્યું અને દેશ નિકાલની
 મુદત પુરી થઇ સારે લશ્કર લઇ આવ્યા. અને મોટી લડાઇ થઇ.
 તેમાં દેવોને દેવતાઇ વીરો પણ સામેલ થયા. અંતે પાંચ પાંડવો
 સિવાય બધાં મરણ પામ્યાં. સારે પાંડવોએ અશ્વમેધ યજ્ઞ કર્યો.
 તથા અકૃત્તિ રાજ થયા. કૌરવોને મારી નાંખવાનાં ધત-
 રાષ્ટ્ર તેને બહુ મેળું મારતો. અને અંતે તે ધતરાષ્ટ્ર પોતાના જીના
 મંત્રીઓ, પોતાની સ્ત્રી, તથા પાંડુની સ્ત્રી (પાંડવનીમા) વનમાં
 જઇ રહ્યાં. ત્યાં વન સળગતાં બળી મુખ્યાં. તેથી પાંડવો પણ ખેદ
 પામી પોતાની પત્ની સહીત સ્વર્ગમાં જવા નીસર્યાં પણ રસ્તામાં
 એક પછી એક પડતા ગયા. માત્ર યુધીષ્ઠિર તથા તેનો કૂતરો ત્યાં
 પહોંચ્યાં- ત્યારે સ્વર્ગના રાજા ઇંદ્રે તેડું મોકલ્યું. સારે યુધીષ્ઠિરે
 પોતાના ભાઈઓ તથા સ્ત્રીને બોલવવા માંગણી કરતાં ઇંદ્રે તેને
 બોલાવી લીધાં. સારે પોતાના કૂતરાને સાથે લઇ આવવા માંગણી

કરી. તે મંદુર ન રહી. ને નરકમાં નાંખ્યા. છેલ્લે તેને સ્વર્ગમાં આવવા દીધા. ને તે બધાં લાંબા વખતથી ત્યાં સુખમાં રહેછે.

એ બધી વાત મહાભારતના ચોથા ભાગમાં છે. અને પાંડુના ત્રણ ભાગમાં તો કૃત્વીના શૂરની, બ્રાહ્મણોને માન આપવાની વગેરે ધર્મની વાતો છે.

રામાયણ ત્રિષે એમાં અયોધ્યાના રાજા દશરથના વડા કુંવર રામનાં ચરીત્રની વાત છે. એ રામે મીથીલાના રાજા જનકની કુંવરીના સ્વયંવરમાં શીવનું ધનુષ વાળવાથી તેની કુંવરી સીતાને પરણ્યા હતા. એ ધનુષ વાળવાની બધા રાજાએ કોશીશ કરતાં નિષ્ફળ થઈ હતી.

દશરથે રામને યુવરાજ કરવાનું ધારતાં તેની નાની પત્ની કૃષ્ણાએ એ ઠેરાવ રદ પાડી. રામ, સીતા, તથા લક્ષ્મણને વનમાં મોકલવાનું તથા પોતાના પૂત્ર ભરતને રાજા આપવાનું દશરથ પાસે કબૂલ કરાવ્યું.

પછી રામ વનમાં ગયા, અને જ્યારે તે વાલમીકે રૂપીના આશ્રમમાં આવ્યા, ત્યારે દશરથ રાજાનું મરણ થયું. તે વખતે ભરતને રાજા આપવા માંડ્યું. પણ તેનું રામપર બહુ હેત હોતાં રાજા લેવાનું કબૂલ ન કરી રામને તેડવા આવ્યા. જેથી રામે ચૈત્ર વરસ વનમાં ફરી આવ્યા પછી ગાદીપર બેસવાનું કબૂલ કર્યું. ત્યારે ભરત પાછો વળ્યો.

પછી રામ વનમાં ગયા, ત્યાંથી સીતાના રૂપથી મોહ પામેલો રાવણ નામે રાજા સીતાને ઝાલી મંત્રેલા રથમાં બેસાડી આકાશમાંથી ચાલ્યો ગયો. તેથી રામે દક્ષિણના મૂળ વતનીનું લશ્કર એકઠું કરી હનુમાનને સીતાની ખબર કાઢવા મોકલ્યો. અને તે

ખબર કાઢી આવ્યા પછી સાંકડા દરિયામાં સેતુ બાંધી લંકાપર ચડાવી કરી. અને રાવણ તથા તેના કુટુંબને ભારી સીતાને પાછી લાવ્યા. એ સીતાએ રાવણના મહેલમાં રહીને પણ પોતાનો ધર્મ સાચવ્યો હતો. તે તેણે અગ્ની ધીજથી સિધ કરી આપ્યું. પછી ધામધુમથી અયોધ્યામાં આવી રામે અશ્વમેધ યજ્ઞ કર્યો. પછી કેટલેક વરસે દુકાળ પડ્યો; તેથી રામને સીતાનાં પતિ વૃત્ત વિષે શક આવતાં; તેને વાલ્મીકી રૂપીના આશ્રમમાં મૂકી દીધી. સાં તેને એ દીકરા થયા.

સાર પછી ૧૬ વર્ષે સીતાને મનાવી પાછી રાજમાં રાખી.

સાર પછી રघुवंશ કાવ્ય જેમાં સૂર્ય વંશની તથા રામની કથા છે. તે, તથા કુમાર સંભવ કાવ્ય જેમાં યુધ્ધના સ્વામી કારતિકનું જન્મ ચરિત્ર છે. તે રચાયાં. એ કાવ્યો કાળીદાસનાં રચેલાં છે. તે ૬૦૨-૫૬-૫૭ માં થયેલા માળવાના રાજા વિક્રમાદિત્યના વખતમાં એક પંડિત હતો. એવી દંત કથા છે. તે કાળીદાસે એક સંકુતલા નામે નાટક બનાવ્યું છે. તેમાં કોઇ બ્રાહ્મણની પૂત્રીને દુષ્યંત નામે રાજા વનમાં જઈ પરણ્યો; તથા તેને વીંટી આપી. તે વીંટી બોલાઈ જતાં તે સંકુતલા તથા તેનો પૂત્ર દુષ્યંત પાસે ગયાં તે પણ તેણે બોળખ્યાં નહીં. છેવટ વીંટી જડયા પછી બોળખ્યાં; ને સુખ પામ્યાં. વગેરે વાત છે.

સાર પછી મુંચ્છકટો, પંચ તંત્ર, ગીત ગોવિંદ, વગેરે રસયુક્ત પુસ્તકો બન્યાં છે.

છતિ.

પ્રકરણ ૫ મું.

હાલે દુનિયામાં મોટામાં મોટા ત્રણ ધર્મ છે. ૧ બૌદ્ધ. ૨ ખ્રિસ્તિ. ૩ મુસલમાની. તેમાં પણ બૌદ્ધ સર્વથી મોટો છે. તેને માન-

નાર માણસની સંખ્યા આસરે ૫૦ કરોડની છે. તે ધર્મ એક હજાર વર્ષ સુધી તો હિંદમાં પણ જોસળાં હતાં. ને હાલે મંગોળીઆ, ચીન, ટિબેટ, જપાન, શિઆમ, બ્રહ્મદેશ, અને સિંહલદ્વીપ વગેરે દેશો છે. એને જાતપત્ત કરનાર કપિલ વસ્તુના રાજ સુધ્ધોદનનો કુંવર ગૌતમ હતો. એનું રાજ કાશીની ઉત્તરે ૧૦૦ માઇલ પર હતું. એ ગૌતમને બાલપણથીજ એકાંતમાં રહેવાની ટેવ હતી. તે જુવાનીમાં બહાદુર નીવડી કાષ્ટસ્ત્રીના સ્વયંવરમાં પોતાના હરીફોમાં બિંચાઈ મેળવી તેને પરણ્યો. ને દશ વરસ સંસાર ભોગવ્યા પછી તેને કુંવર અવતર્યો ત્યારે તેણે પોતાના પ્રથમનાજ વૈરાગ્યવાળા વિચારને પ્રદક્ષિ કરી ૩૦ વરસની ઉંમરે સુવાના ઓરડા આગળથીજ પાછા વળી સર્વે છોડી ચાલી નીકળ્યો, માત્ર એક માણસ સાથે હતો, તેને પણ ઘોડો તથા ધરણી આપી પાછો વાળ્યો. પછી એક બીખારી સામે મળ્યો. તેને પોતાનો રાજ પોશાક આપી દઈ તેના કપડાં પોતે પહેરી. પછી પાંચ વર્ષ સુધી પટણા પ્રાંતમાં રહી. બે બ્રાહ્મણો પાસેથી એવું બણ્યો, કે દેહને દમન કરવું એજ મુક્તિનો માર્ગ છે, તે સિધ કરવા સાર ગયાની પાસેના જંગલમાં છ વર્ષ સુધી પાંચ શિષ્યો સાથે મોટું તપ કર્યું. ત્યાં આજ પણ બુધ્ધ ગયાતું દેશ છે. તપ થી તેના શરીરમાં માત્ર હાડકાં રહ્યાં. મુક્તિનો માર્ગ શું હશે એવા વિચારના શોચમાં તે બેભાન થઈ પડી ગયો. એ બેભાનીમાંથી જાઠ્યો ત્યારે તેને સર્વ સંશય મટી ગયા. એમ નકી થયું કે તપ વીગેરે મુક્તિના સાધન નથી, પણ જાપદેશ કરવાથી મુક્તિ છે. એમ માની જાપદેશ કરવા લાગ્યો, ત્યારથી તે બુધ્ધ કહેવાયો.

એણે ૩૬ વર્ષની ઊમરથી તે ૮૦ વર્ષની ઊમર સુધી બધા વર્ણના લોકોને જાહેર ઉપદેશ કર્યો. તેમાં પ્રથમ સ્ત્રીઓજ હતી પણ થોડી મુદતમાં ૬૦ એલા થયા. તે સર્વેને તેણે ઉપદેશ કરવા મોકલ્યા. પોતે આઠ માસ ઉપદેશ કરવા ફરતો અને ચોમાસામાં વાંસના વનમાં બનાવેલી ઝુંપડીમાં બેસતો. ત્યાં હજારો માણસો ઉપદેશ સાંભળવા આવતાં. છેવટ તેનો આપ, દીકરો, તથા સ્ત્રીઓ પણ તેનો ઉપદેશ લીધો. ૪૦ સં પેં ૫૪૩ માં વડ નીચે બેસી તે મરણ પામ્યો. તે વખતે શિષ્યોને આ પ્રમાણે બોલ કહ્યા. “હું હવે અનંત નીરવાણુ ઇન્દ્રિયું છું. તમે ઊમંગી, વીચાર વાળા, તથા પવિત્ર થજો. પોતાના મન પર નિધા રાખજો. જે માણસ શાસ્ત્ર પ્રમાણે દ્રઢતાથી વરતેછે, નીતિ પાળેછે, ને હિમત હારતો નથી, તે ભવસાગર તરેછે. માટે તમે પણ તેમ કરી મુક્તિ પામજો.”

બુદ્ધના સીધાંતો.

૧ મોક્ષ માર્ગ સધળા માણસને ખુલ્લો છે.

૨ મોક્ષ પોતાની કરણીથીજ થાયછે, માટે યજ્ઞો કરી કલ્પિત દેવોને સંતોષવાની જરૂર નથી.

૩ આગલા ભવમાં જે સુખ, દુઃખ ભોગવ્યાં છે તે, હમણાં ભોગવીએ છીએ તે, તથા હવે પછીના ભવમાં જે ભોગવીશુંતે, સર્વે આપણે કરેલાં કર્મોનુંજ ફળછે. માટે આપણું કલ્યાણ કે અ-કલ્યાણ કરવું આપણાજ હાથમાં છે. તેમાં ગુરૂકે ઇશ્વર કોઈ પણ ફેરફાર કરી શકતું નથી.

૪ સંસાર દુઃખ રૂપ છે. માટે તેથી છૂટી પોતાના આત્માને અખિલાત્મામાં ભેળવી દેવો એ મુક્તિછે.

૫ મુક્તિના મુખ્ય સાધન ૧ નીતિથી વરતવું. ૨ મન ઈંદ્રિયો વશ રાખવાં, ૩ મનુષ્યપર હેત રાખવું. તથા જહિંસા ન કરવી એ છે.

ચંદ્રગુપ્તના પૌત્ર અશોકે એ ધર્મને બહુજા આસરે આપ્યો હતો. તેણે તેના ઘણા મઠ બાંધી ૬૪૦૦૦ ગુરજીઓને આશરો આપ્યો કહેવાય છે. અને તેણે ચત્રાવ્યા પ્રમાણે બૌદ્ધ મત દક્ષિણ હિંદમાં પ્રસરીયા. તથા ઈં સં પેં ૨૪૪ માં તેના એક પુત્રે એ મતનું એક પુસ્તક સિંહલદ્વિપમાં લઇ જઇ ત્યાં પણ ચાલુ કર્યો. અને ત્યાંથી બ્રહ્મદેશ, તથા આફ્રિકેગોના ટાપુઓમાં ફેલાયો.

ઇં સં ૪૦ માં થયેલા સીથીઅન રાજા કેનીસ્કે પણ ફરી તેનું શોધન કરાવ્યું. ને તેનાં બાપાંતર, તાર્તરી, ટિબેટ, ચીન, અને જાપાન વગેરેમાં મોકલી ત્યાં તે ધર્મ ચલાવ્યો. તે સિવાય એ બંને રાજાઓએ વાવ, ધર્મશાળા, પાંજરાપુર, વગેરે પ્રાણી માત્રના મુખ થવાના અનેક ઉપાયો યોજ્યા છે. તથા મરી ગએલા સંતોનાં પુતળાંનાં દેરાં, બનાવ્યાં છે. અને આરજીઓને રહેવાના અપાસરા કરાવ્યા છે.

બુદ્ધના મરણ પછી તે ધર્મના ફેલાવ માટે તેની ચાર સભા ભરાઇ હતી.

૧ ઇં સં પેં ૫૪૩ માં બુદ્ધ મુઓ. ત્યારે ૫૮૭નાની પાસેની એક ગુફામાં તેનાં વચન એકઠાં કરવા સારૂ ૫૦૦ શિષ્યો ભેગા થયા હતા. તેણે તેનાં વચનના ત્રણ વિભાગ પાડ્યા. ૧ શિષ્યોને કહેલાં વચન. ૨ બુદ્ધ ધર્મની નીતિના નીયમ. ૩ તેના માર્ગના મત.

૨ ઇં સં પેં ૪૪૩ માં તેના મતને વધારે અનુસરનારા

યાત થોડા અનુસારીનો વાંધો પતાવવા માટે ૭૦૦ શિષ્યો એકઠા થયા હતા.

૩ અશોક રાજ્યએ તેનો પુરો ભક્ત થઈ ૧૦૦૦ વડીલોની તે ધર્મ વધારવા માટે પટણામાં સભા ભરી નીચે પ્રમાણે ઉપાયો કર્યા.

૧ ઐશ્વર્ય માર્ગનો નીર્ણય કરવાને લોકોની સભા ભરી.

૨ તેનાં મૂળ તત્વોનાં જાહેરનામાં પ્રગટ કર્યાં.

૩ તેને ચોખ્ખો રાખવા માટે અધિકારીઓ નીમ્યા.

૪ ઉપદેશ કરવાને સાધુઓ ફેલાવી મુક્યા.

૫ એ શાસ્ત્રનું પ્રમાણિક શોધન કરાવ્યું.

૪ સીથીઅન રાજ કેનીસ્કે પણ સભા ભરી હતી. તે ચોથી સભા.

કેટલાક લોકો એમ કહેછે કે ખુધ નામનો કોઈ પુરુષ થયોજ નથી. બાકી કપિલ મુનીના સાંખ્ય શાસ્ત્રપરથી એ પંથ નીકળ્યોછે.

ખુધ ધર્મ ધણો ફેલાયો હતો. તોપણ બ્રાહ્મણ ધર્મનો છેક નાશ થયો નહોતો. કેમકે ઇ. સ. ૬૩૪ માં શિલાદિત્ય રાજ્યએ તમામ સાધુઓ તથા વિદ્વાન બ્રાહ્મણોની સભા કરી હતી. તેમાં ખુધની મૂર્તિ, શિવની મૂર્તિ, તથા સૂર્યની મૂર્તિ, એ ત્રણેની સ્થાપના કરાવી હતી. એ શિલાદિત્ય એવોતો દાનેસરી હતો કે દર પાંચ પાંચ વર્ષે પોતાનો તમામ ખજાનો દાન કરી દેતો. તે ઐશ્વર્ય સાધુઓ, બ્રાહ્મણો, અને વેરાગીઓ વગેરે બધાને આપતો. અને દાનને છેલ્લે દિવસે પોતાનો રાજ પોશાક પણ ઉતારી આપી દેતો. ને પોતે ફાટલ પોશાક પહેરતો.

રાજ્યઓએ આશરો આપેલો એક નલન્દનો મોટો અપા-સરો હતો તેમાં દશ હજાર જાતીઓ ભણતા હતા. તેઓ તત્ત્વ જ્ઞાન, ધર્મ, અને કાયદા વગેરેમાં કુશલ હતા.

૬૦ સં ૮૦૦ પછી પાછો આઠાણુ ધર્મ પ્રવળ થયો. અને ઐધ્ધ ધર્મ ધણુ કરી હિંદમાંથી જતો રહ્યો. તોપણ તેના કેટલાક રીવાજો આઠાણુ ધર્મમાં બેસી રહ્યા. એટલુંજ નહીં. પણ જૈન નામે તેનાજ ફાંટા ૩૫ વિશેષ ધર્મ હજી હિંદમાં છે તેમાં ૫૦૦૦૦૦ માણસની સંખ્યા છે. એ લોકો પણ કઠણ નીતિ પાળે છે, જીવને મારતા નથી. કર્મ પ્રમાણે અવતાર માને છે. અને ૨૪ ભૂતકાળ માં થઇ ગયેલા, ૨૪ વર્તમાન કાળમાં થયેલા, ને ૨૪ ભવિષ્ય કાળમાં થનારા જાન ને માને છે. તેનાં મંદિરો માટે સારી ઝાડી-વાળાં સુંદર વન, કે ડુંગર પસંદ કરે છે. ને તેપર ઘોળા આરસ કે છોનાં દેવળ બાંધી તેમાં મનુષ્યથી પણ મોટા કદની જીનની મૂર્તિ બેસાડે છે. તથા પાંજરાંપુર વગેરે ધર્મના કામને આશરે આપે છે. એ ધર્મમાં ઘણો ખરો વાણીઆ જતીનો વેપારી વર્ગ છે. ઇતિ.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

હિંદમાં ગ્રીક લોક આવ્યા ત્યારથી બેનો પરદેશની સાથેના સંબંધનો ઇતિહાસ શરૂ થાય છે તે પહેલાં પણ ભૂમધ્ય સમુદ્ર સુધી થોડો ઘણો વેપાર ચાલતો. વળી ઇબ્રુઆઇમલમાં હિંદમાં પેદા થતી કેટલીક વસ્તુઓની ટીપ લખી છે. તેમજ હેકાતૈયોસ. હેગોદોતસ. વેચકતાશીયસ. વગેરેએ તેની થોડી ઘણી બીના લખી છે. તેપરથી યુરોપને તે વખતે પણ હિંદ સંબંધી થોડી ઘણી ખબર હોવાનું કહેવાય છે. પણ ૬૦ સં ૫૦ પર ૭ માં મોસેડનના પાદશાહ સીકંદર ની સાથે ગયેલા ઇતિહાસ કરનારાઓના લખાણથી યુરોપને વધારે જ્ઞાન થયું છે.

એ સીકંદર તાકશીલીશ લોકોના મુલકમાંથી પ્રથમ વગર હરકતે પંજાબમાં આવ્યો તે વખતે કેટલાંક પરગણાંના રાજાઓએ

સામે થવાને બદલે ઉલટી મદદ કરી. પણ વૈરશ નામે રાજા તેને સામે
થયો ને લડયો. પણ તેના રથો કાદવમાં ધસી ગયા, હાથીઓ
પાછા વળ્યા, ને પોતાની ફેજનેજ કચરવા લાગ્યા. તથા પોતાનો
કુંવર મરણ પામ્યો. જેથી અંતે શરણ થવું પડ્યું. એટલે
સીકંદરે તેનું રાજ પાછું આપી. જય સ્થળે પોતાના મરણ
પામેલા ઘોડાના નામપરથી બુકેફલા અને બીજું નીકાયા
(મૌગ.) નામે ગામ વસાવ્યાં. પછી ગંગાતરફ જવા તેનો
વિચાર હતો. પણ ફેજની ખુશી ન હોતાં તેમાંના ૮૦૦૦
માણસોને દરિયા વાટે સ્વદેશ મોકલી પોતે સિંધ તરફ ગયો. તેમાં
માલી લોક જેડે લડાઈ કરતાં તેને સખત થા વાગ્યા. પણ અંતે
તેણે ત્યાં અચ્ચ સતા જમાવી એક સૂયો નીમ્યો. અને સિકંદરેઆ
તથા પતલ (હૈદરાબાદ.)નામે શહેરો વસાવી; નવાં થડેલાં વાલણોમાં
એસાડી ફેટલીક ફેજને આર્કનો ની સરદારી નીચે મોકલી દીધી.
અને પોતે ૪૦૨૦ પેઠા ડરખ માં ધરનની વાટે સ્વદેશ ગયો. તેમાં
એ વાટે તેને ઘણુંજ દુઃખ પડ્યું. ને ૪૦ સ૦ ૫૦ ડરખ માં મરણ
પામ્યો. તેવારે હિંદ તથા આફ્રીયા તેના પ્રધાન સેલ્યુકશે કબજે કર્યા.

ગંગાના પ્રદેશમાં કાંઈ નામોશીનું કામ કરવાથી દેશવટો પા-
મેલા ચંદ્રગુપ્ત નામે પુરૂષે છુટારાઓની મદદથી, નંદકુળ નાશ
પામતાં મગધ દેશ કબજે કર્યો. ને ૪૦ સ૦ ૫૦ ૩૧૬ થી તે ૨૯૨
સુધી રાજ કર્યું. અને સિકંદરના પ્રધાન સેલ્યુકશે ૪૦ સ૦ ૫૦
૩૧૨ થી તે ૨૮૦ સુધી સિરિયામાં રાજ્ય કર્યું. એ બંનેના રા-
જની હદ લગોલગ આવી જતાં. સેલ્યુકશે પંજાબ તથા કાબુલની
ખીણનો મુલક ચંદ્રગુપ્તને વેચાતો આપી. પોતાની દીકરી પર
ણાવી તથા તેના રાજમાં મેધારથેનેશ નામે એકચી રહેવાનો ક-
રાર કરી સલાહ કરી.

મેઘાસ્થેનેસે. કરેલું હિંદનું વર્ણન.

એમાં ચાર વર્ણ તથા સાત જાતો (૧ તત્વ જ્ઞાની, ૨ ખેડૂત, ૩ ભરવાડ, ૪ કારીગર, ૫ શુદ્ધ કરનાર, ૬ ચોકશી રાખનાર, ૭ રાજ મંત્રી.) હતી. એ લોકો એશિયાના બધા લોકો કરતાં શૂરા હતા. આરણે તાળું વાસતા નહીં. કદી શુદ્ધ બોલતા નહીં. નશો પીતા નહીં. તથા બિદ્યોગી. હુબરી, અને લડવૈયા હતા. તેની સ્ત્રીઓ પણ પતિવ્રતા હતી. તેઓ મનુસ્મૃતીમાં બ્રાહ્મણ પ્રમાણે પોતાનો રાજ વહીવટ ચલાવતા.

સિકંદરના પછી પણ ગ્રીક લોકોએ હિંદપર સ્વારીઓ કરી છે. પણ કોઈ મુસક જીત્યો નથી. ૬૦ સ૦ પે૦ ૨૫૬ માં સેલ્યુકશના પૌત્ર આંતોઓલેસે ચંદ્રગુપ્તના પૌત્ર અશોક જોડે કરાર કર્યા હતા. એમ છેવટ ૬૦ સ૦ પે૦ ૧૮૧ સુધી એ લોકોએ હિંદપર સ્વારીઓ કરી છે. પણ કોઈએ રાજ સ્થાપ્યું નથી.

આપણા દેશમાં ખગોળ વિદ્યા, તથા કોતરણી કામ, જે હાલ જોવામાં આવે છે. તે એ ગ્રીક લોકોએ આણેલી વિદ્યા છે.

છતિ.

પ્રકરણ ૭ મું.

૬૦ સ૦ પે૦ ૩૦૦૦ વર્ષપર આર્ય ભોટોની ૧ શાખા મુન્દરાખમાં, અને એક હિંદમાં આવી.

૬૦સ૦ ૧૨૬ માં મુ જાતના શક લોકોએ હિંદમાંથી ગ્રીક ઓલાદના રાજવંશને કાઢી મૂક્યો. અને તેણે ૬૦સ૦ની શરૂઆતમાં ઉત્તર હિંદની લગભગ બળવાન રાજ સ્થાપ્યું. તે લોકો કોનો કેર્નેસ્ક નામે રાજ્ય ૬૦સ૦ ૪૦ માં કાશ્મીરમાં રાજ્ય કરતો હતો. તેણે કપુર કર્યા પ્રમાણે બૌદ્ધ ધર્મ ઉત્તર હિંદમાં

અને મજાકે કપૂલ કર્યા પ્રમાણે ઐધ્ધ ધર્મ દક્ષિણ દિંદમાં ચાલતો થયો.

શક લોકોએ પણ ઐધ્ધ ધર્મ માન્યો. તેમનામાં ગેટે તથા રાહે નામે જાતો હતી. હમણાં પણ જાટ લોકો ગેટેની ઓલાદના અને ધે લોકો રાહેની ઓલાદના છે. એ જાતો પંચમ અને ઉત્તર દિંદમાં ધણી છે. કેટલાક લોકો બુધને પણ શક માને છે. ત્યાર પછી ધીમે ધીમે શકલોકો નબળા થવા લાગ્યા.

ઇ.સ.૧૫૦૦ પછીમાં માળવાના હજીન શહેરમાં વિક્રમાદિત્ય (પરાક્રમનો સૂરજ.) થયો તે મહાવીર અને વિદ્વાન હતા. અને શક્તી (શક લોકોનો દુરમન.) કહેવાતો. એના નામથી સંવત ચાલે છે. તેની સભામાં નવ રત્ન કહેવાતા. હાલમાં સારા સાર નાટક, તથા કાવ્યના ગ્રંથો છે. તે એ રત્નોના રચેલા કહેવાય છે. તેઓ ધણા વિદ્વાન અને તત્ત્વ જ્ઞાની હતા.

ઇ.સ. ૭૮ માં શક લોકોને સામે થનાર ખીજો રાજા પેઠણ નગરમાં શાલીવાહન થયો. એના નામથી પણ શક ચાલે છે. ત્યાર પછીના ૫૦૦ વર્ષમાં શક લોકની સાંમે ઝઘડો કરનારા ત્રણ મોટા રાજા હતા.

૧ ઇ.સ. ૬૦ થીતે ૨૩૫ સુધી મુઘલની વાઘ્ય ખુણમાં શાહા કુળના રાજા.

૨ ઇ.સ. ૩૧૯ થીતે ૪૭૦ સુધી અગોધ્યામાં અને ઉત્તર હિંદમાં થએલા ગુપ્ત કુળના રાજા.

૩ ઇ.સ. ૪૮૦ થીતે ૭૭૨ સુધી ગુજરાતમાં રાજ કરનારા વલ્લભીપુરના રાજા હતા. જેને આરબોએ સિંધપર ચડી આવી નાશ કર્યો.

ઇતિ.

મકરણુ ામુ.

હિંદની વરતી મુળ ત્રણ લોક મળી બનેલીછે. ૧ અનાર્ય. ૨આર્ય. અને ૩ શક.

૧ અનાર્યવિષે. અનાર્ય લોક હિંદના અસલ વતની તેઓ શિકાર વડે જીવતા. ને એ ત્રણ, ભાઈઓ વચ્ચે ૧ વહુ પરણતા. દાન વેને પૂજતા. અને પીશાય, ખવીસ, વગેરે દેશી જીવેથી બચવા સાર માણસો અને પશુઓનું બળીદાન આપતા. એવો તેનો ધર્મ હતો.

૨ આર્યવિષે. ઇ.સ.પે. ૩૦૦૦ વર્ષપર મધ્ય એશિયામાંથી આવ્યા. તેઓ એક વહુ પરણતા. ખેતીનો ધંધો કરતા. અને કુલાચાર તથા વારસાની બાબતમાં હમણાની પેઠેજ વરતતા. દેવને, હિતકારી દેવોને પૂજતા.

૩ શકલોકો વિષે. શકલોકો ભરવાડ કે ગોવાળીઆ હતા. તેઓ મધ્ય એશિયાના, જંગલમાં. પોતાના ઢોર સહીત ભટકતા ને લડાઈઓ કરતા. છેવટ આર્ય લોકોમાં સુધારો થયો. તે એક તેમાંની બ્રાહ્મણ જાતે વિદ્યા તથા ધર્મ ઊત્તર કર્યા. વૈશ જાતે ખેતીમાં સુધારો કર્યો. ક્ષત્રી જાતે અનાર્યોને જીત્યા. ઇ. સ. પે. ૫૦૦ ને સુમારે બૌદ્ધ ધર્મ શાક્ય મુનીએ (ગૌતમે.) શરૂયો. ને આર્ય, અનાર્ય, તથા શક એ ત્રણેને એ ધર્મવાળાઓએ એકત્ર કરવા માંડ્યા. પણ બ્રાહ્મણો પોતાને જૂનો વેદ ધર્મ નાશ પામવાથી તેની સામા થયા. ને આઠમાં સૈકામાં બિહારમાં કુમાલીલમટ થયા. તેણે ફરી વેદ ધર્મ સ્થાપન કર્યો. તથા દક્ષિણમાં એક રાજને શીખવી કેટલાક યુધ્ધ ધર્મોઓનો નાશ કરાવ્યો.

આર્યમાં જાતી ભેદો ઘણા છે. તેમાં બ્રાહ્મણોમાં દશ જાત છે. વિંધ્યાચળની ઉત્તરમાં પાંચ જાતના ગૌડ ને દક્ષિણમાં પાંચ

જાતના દ્રાવિડ છે વળી ધંધો તથા રેહેઠાણુપરથી પણ જાતો યદ્ય છે. જેમકે લુગડાં સ્ત્રીવવાનો ધંધો કરે તે સઘની જાત તથા કનોજ દેશમાં રહે તે કનોજીઆની જાત કહેવાય.

તેમાં ઊંચી જાત નીચી જાતનું ખાતી નથી. ખાલણુ, ક્ષત્રી, વૈશ્ય, એ ત્રણ જાત દ્વીજ કહેવાય છે. તે જનોઘ પેહેરે છે. તથા પોતાને શાસ્ત્રના અધીકારી માને છે. અને ચોથી જાત શૂદ્રને જનોઘ પેહેરાવતા નથી. તથા શાસ્ત્ર સંભળાવતા નથી.

એ લોકોમાં દયા તથા ઊદારતા ઐધ્ધ ધર્મમાંથી આવ્યાં છે. અને લોકડાનું હુંહું, અનધડ પથરા, તથા ઝાડની પૂજા કરવાની ચાલ અનાર્થ લોકોમાંથી આવી છે. ઈ. સ. ૭૦૦ પછી થએલ ભકતોના ચરિત્રનો મક્તમાલા નામે ગ્રંથ નાભાજનો રચેલો છે. તેમાં અદભૂત કથાઓ છે.

ઇ. સ. ૮૦૦ માં મલબારમાં શંકરાચાર્ય જનમ્યા. તેણે કાશ્મીર સુધી ઊપદેશ કરી ઐધ્ધ ધર્મ નાશ કર્યો. અને બત્રીશ વર્ષ દેદારનાથમાં શરીર મૂક્યું. એણે ઊંચા વર્ણને શુદ્ધ વેદાંત (તત્ત્વ ગુહન) નો ઊપદેશ કર્યો. અને નીચા વર્ગના લોકોને ચોખ્ખા તથા ફળથી શિવલિંગની પૂજા બતાવી. તથા મહાદેવજીનેજ સર્વજ્ઞ ઇશ્વર મનાવ્યા. એ પંથને તેના શિષ્યોએ સારી રીતે જાલવી રાખ્યો. મહાદેવજીની સ્ત્રી ડમા, તેનું વાહન પોઠાઓ, તેનાં પાંચ મુલ્લ. હાથમાં ત્રાજ્જલ. માથાઉપર ગંગાનું ચીન્હ, સરપની માળા વગેરે માનેલું છે. તે મહાદેવનાં તેર સ્વરૂપ માન્યાં છે. તેમાં ઊંચ સ્વરૂપ મેરવનું છે. તેને અધમ લોક પૂજે છે. અને માણસ તથા પશુઓનું બળી ચડાવે છે. તેની સ્ત્રી કાલીકા માને છે.

બીજો દેવ વિષ્ણુ છે. તેના ચોવીશ અવતારો માન્યા છે. તેમાં સાતમો રામનો અને બાવીશમો કૃષ્ણનો મોટો છે. તેનું વર્ણન

રામાયણ અને મહાભારતમાં છે. કૃષ્ણ ગીતોમાં ગવાય છે. અને જગતના સ્વામી તરીકે જગન્નાથપુરીમાં પૂજાય છે. અદાર પૂરાણોમાં હિંદુના ત્રણ દેવ (બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, અને મહાદેવ.) નું વર્ણન છે. તેમાં કેટલાંક પૂરાણોમાં એ ત્રણમાનાં કોઇ દેવને અને કેટલાંકમાં કોઇ દેવને અદ્વીતીય બ્રહ્મ માન્યા છે. તેમાં વિષ્ણુ પૂરાણમાં વિષ્ણુનું જ વર્ણન છે. ૪૦ સં ૧૧૫૦ માં રામાનુજસ્વામી થયા. તેણે વૈષ્ણવ મત ચલાવ્યો. તેને દક્ષિણનો ચોલા રાજ સામો થયો. તેથી તેણે મલીશર જઇ ત્યાંના જૈન રાજની દીકરીના શરીરમાંથી ભૂત કાઢી તેની મદદથી સાવ, આઠ, મઠ બાંધ્યા. જેમાંના ચાર હજી છે. પછી તેરમા, ચાદમા, સૈકામાં રામાનુજથી પાંચમાં આચાર્ય રામાનંદ થયા. તે કાશીના મઠમાં રહેતા. તેણે મુખ્ય બાર શિષ્યો કર્યા. તેમાં હલકા વર્ણનું શિષ્યો પણ હતા. પંદરમા સૈકામાં રામાનંદનો બારમો ચેલો કચીર થયો તેણે “મુસલમાનનો અલ્લા અને હિંદુનો રામ એ બંને એક જ છે. અને તે આપણા અંતશકરણમાં રહે છે” એવો બોધ કરી હિંદુ, મુસલમાનને એક કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. ચેતન્ય પંથ ચૈતન્ય નામે પુરૂષ ઇસ્વી સન ૧૪૮૫ માં બંગાળાના નદીઆ ગામમાં કોઇ બ્રહ્મણને ઘેર જનમ્યો હતો અને એક ભક્તની દીકરીને પરણ્યો હતો એ પચીસ વર્ષ સંસાર સુકી ઓઢીઆમાં આવી ઉપદેશ કરવા લાગ્યો. તેનો મત એવો હતો કે બધાને ભજન કરવા અધિકાર છે માટે પુરુષ આરથા રાખી ભજન અને ધ્યાન કરવું તેથી મુક્તિ થાય છે. મુક્તિ થાવી એટલે દેહના કલંકથી છૂટવું.

ગુરુઓને પીતા પ્રમાણે માનવા પણ ઇશ્વર પ્રમાણે માનવા નહીં. એના પંથવાળા પરણેલા તથા કુંવારા બંને હોય છે ને ઓરીયામાં તેનાં મંદિરની આસપાસ કુટુંબ સુધ્ધાં રહ્યા છે તેના મ-

ક્રમાં બાવા તથા બાવીઓ બંને સાથે મળી કૃષ્ણ તથા ચૈતન્યની ભક્તી કરેછે ને ચૈતન્યને પણ ભગવાનનોજ અવતાર માનેછે બાવીઓ એક લટ રાખી બાકીનું માથું મુંડાવી નાંખેછે તથા ખાનગી ગૃહસ્થોની સ્ત્રીઓને ભણાવેછે ત્યાર પછી ઇસ્વીસન ૧૫૨૦ માં વલમસ્વામી થયા તેણે એવો ઉપદેશ કર્યોકે ગોવાળના વેસ વાળા કૃસ્ન તથા રાધા વગેરે ગોપીઓની લીલાનું ભજન કરવું. ને તપ બૈરાગ્ય વગેરે કરવાની જરૂર નથી કેમકે સંસારના સર્વ ઉપભોગ લેવા યોગ્યછે તે લેવા અને દીવસમાં આઠ વાર કૃસ્નની પૂજા કરવી તેમાં મુંદર સ્ત્રી ભાત ભાતનાં મીષ્ટાન્ન, તથા અતર દુલેહ, વગેરે મોજ શોકના પદાર્થોનાં પણ ઉપયોગ કરવો.

એ ધર્મના ગુરૂઓ પણ ઘણાજ મોજ શોખી હોયછે ને તેના સેવકો ઘણું કરી વેપારીઓ છે.

હિંદુ ધરમનું મૂળ કહેવા માત્ર તો વેદછે, પણ વેદેવારમાં ચાલતો ધર્મ ઘણા મૂળવાળો છે. તેમાં ઘણા કેળવાએલો બ્રાહ્મણ એકેશ્વરી મતનોછે, એછો કેળવાયેલો બ્રાહ્મણ શીવ કે વીષ્ણુને ઇષ્ટ દેવ ગણી માનેછે, સાધારણ બ્રાહ્મણ શીવ લીંગને માનેછે, મધ્યમ વર્ગના લોકો વીષ્ણુના કોષ્ટ અવતારને માનેછે ને નીચ વર્ણ સંહાર કરનારા બચકર શીવના રૂપને, કે કાલીને માનેછે.

છતી.

પ્રકરણ ૬ મું.

ઇસ્વી સન ૧૦૦૦ થી મુસલમાન લોકો હિંદ પર સ્વારીઓ કરવા લાગ્યા તેણે હિંદુ ધર્મને નાશ કરવા ઘણાજ ઉપાય લીધા પણ છેક નાશ પામ્યો નહીં. આજ પણ દક્ષિણ હિંદના ઘણા ખરા લોક તથા બાકીના ભાગના કેટલાક લોક હિંદુ ધર્મ પાળે છે.

એ મુસલમાનોની સાલવાર નોંધ નીચે બતાવી છે.

ઇસ્વી સન ૧૦૦૧ થી તે ૧૮૫૭ સુધી એકંદર મુસલમાનોનો અમલ રહ્યો તેમાં નીચે પ્રમાણે વંશના રાજાઓ થયા.

૧૦૦૧ થી તે ૧૧૮૬ સુધી ગીઝની વંશના મહમદથી તે ખુસરૂ સુધીનો અમલ.

૧૧૮૬ થી તે ૧૨૦૬ સુધી ગોરી વંશના મહમદ ગોરી (સા-
હાબુદ્દીન ગોરી) નો અમલ.

૧૨૦૬ થી તે ૧૨૬૦ સુધી ગુલામ વંશના કુતબુદ્દીનથી તે કૈફુઆદ સુધીનો અમલ તેમાં •

૧૨૦૬ થી ૧૨૧૦ સુધી કુતબુદ્દીન

૧૨૧૦ થી ૧૨૧૦=આરામ

૧૨૧૦ થી ૧૨૩૫=અસ્તમસ

૧૨૩૫ થી ૧૨૩૬=રકનુદ્દીન

૧૨૩૬ થી ૧૨૩૬=રજઆબેગમ

૧૨૩૬ થી ૧૨૪૧=બેરાંમ

૧૨૪૧ થી ૧૨૪૬=મસુદ

૧૨૪૬ થી ૧૨૬૫=નાસરુદ્દીન

૧૨૬૫ થી ૧૨૮૭=અલબન

૧૨૮૭ થી ૧૨૯૦=કૈફુઆદ

૧૨૯૦ થી તે ૧૩૨૦ સુધી ખીલજી વંશના જલાલુદ્દીન
થી તે ખુસરૂ સુધીનો અમલ તેમાં

૧૨૯૦ થી ૧૨૯૫ સુધી જલાલુદ્દીન

૧૨૯૫ થી ૧૨૯૫ ,, હામિમ

---

* અધી વંશાવળી બસ્તખંડના ઇતિહાસમાંથી આપી છે.

૧૨૯૫ થી ૧૩૧૫ સુધી અલાઉદ્દીન

૧૩૧૫ થી ૧૩૧૬ „ ઉમર

૧૩૧૬ થી ૧૩૨૦ „ મુબારક

૧૩૨૦ થી ૧૩૨૦ „ ખુસરૂખાં ટેડો

૧૩૨૦ થી તે ૧૪૧૪ સુધી તખલખ વંશના આસુદીનથી તે
મહમદશ્વ સુધીનો અમલ તેમાં

૧૩૨૦ થી ૧૩૨૫ સુધી ગ્યાસુદીન

૧૩૨૫ થી ૧૩૫૧ „ મહમદ ગાંડો

૧૩૫૧ થી ૧૩૮૮ „ ફીરોજશાહ

૧૩૮૮ થી ૧૩૮૯ „ આસુદીન બીજો

૧૩૮૯ થી ૧૩૮૯ „ અબુબકર

૧૩૮૯ થી ૧૩૯૨ „ નાસરુદીન

૧૩૯૨ થી ૧૩૯૨ „ સીકંદર

૧૩૯૨ થી ૧૪૧૨ „ મહમદશા

૧૪૧૨ થી ૧૪૧૪ „ દોલતખાંલોદી (એણે તે-
મુરના નામથી અમલ કીધો.)

૧૪૧૪ થી તે ૧૪૫૦ સુધી દીલ્લીના રાજનો ઓછો અમલ
ગએલો અધિકાર મેયદોએ ચલાવ્યો.

૧૪૫૦ થી તે ૧૪૫૬ સુધી લોદીવંશનો અધિકાર ચાલ્યો તેમાં

૧૪૫૦ થી ૧૪૮૮ સુધી બેલેલલોદી

૧૪૮૮ થી ૧૫૧૦ „ સીકંદરલોદી

૧૫૧૦ થી ૧૫૨૬ „ ઇબ્રાહિમ લોદી

૧૫૨૬ થી તે ૧૮૫૭ સુધી મુગલાઈ રાજનો અમલ તેમાં

૧૫૨૬ થી તે ૧૫૩૦ સુધી બાબ

૧૫૩૦ થી ૧૫૫૬ સુધી ઝુમાયુ (૧૫માં ૧૫૪૦ થી તે
૧૫૫૫ સુધી અફઘાનોએ હું માયુને કાઢી મુકી અમલ કીધોછે.)

૧૫૫૬ થી ૧૬૦૫	„	મહાન અકબર
૧૬૦૫ થી ૧૬૨૭	„	જહાંગીર
૧૬૨૭ થી ૧૬૫૮	„	સાહજાં
૧૬૫૮ થી ૧૭૦૭	„	ઔરંગઝેબ (આલમગીર)
૧૭૦૭ થી ૧૭૧૨	„	બહાદુરશા
૧૭૧૨ થી ૧૭૧૩	„	જહાંદારશા
૧૭૧૩ થી ૧૭૧૮	„	ફરોકસીર
૧૭૧૮ થી ૧૭૪૮	„	મહમદશા
૧૭૪૮ થી ૧૭૫૪	„	અહમદશા
૧૭૫૪ થી ૧૭૫૯	„	આલમગીરખીજો
૧૭૫૯ થી ૧૮૦૬	„	સાહાઆલમખીજો
૧૮૦૬ થી ૧૮૩૪	„	અકબર ખીજો
૧૮૩૪ થી ૧૮૫૭	„	મહમદશા બહાદુરશા

ઈસ્વીસન ૫૭૦ માં મકામાં જન્મેલા મહમદ પેગંબરે ઇસ્લામી કે મુસલમાની ધર્મ કાઢ્યો તે ઇસ્વીસન ૬૩૨ માં મદીનામાં મુઓ તે પછી ઓસમાને ઇસ્વીસને ૬૩૬ માં બરુઅપરને ૬૬૨ તથા ૬૬૪ માં સિંધ પર સ્વારીઓ મોકલી હતી પણકાંઈ વળ્યું નહીં પછી ૬૦૬સં૭૧૨ માં કોઈ હિંદી બંદરવાળાએ કબજે કરેલાં આરબી વહાણની તુકસાની લેવા મહમદકાસમે સિંધ પર સ્વારી કરી થાણાં બેસાડ્યાં પણ ૭૧૪માં તે મુઓ જેથી આગળ વધા યું નહીં. એ લડાઈમાં હિંદુઓનાં ઐરાં છોકરાં પ્રથમ ચીત્તા ખડકી બળી ચૂઆં પછી રજપૂતો મોતની બીક ન રાખી તૂટી પડ્યાને એકેએક નાશ થયા એવીજ રીતના શૂરવીર રજપૂતો સિંધુ તથા જમનાના પ્રદે-

રામાં, તથા ખીહારમાં રાજ કરતા હતા તેમજ કેટલાક યૌધ મતના અને દક્ષિણમાં પાંડય, ચૌલા વગેરે રાજાઓ હતા જેથી મુસલમાન લોકો હિંદમાં પ્રવેશ કરી શક્યા નહીં પણ પશ્ચિમમાં એશિયા આફ્રિકા તથા દક્ષિણ યુરોપ સુધી પહોંચી વળ્યા હતા. છેવટે ૪૦ સ૦ ૯૭૭ માં પંજાબની સરહદ પર પહોંચી લોકો ધાડ પાડતા તેથી પંજાબની રાજા જયપાલે તેમના ગ્રીકનીમાં વસનારા બાદશાહ સમક્તગીન પર સ્વારી કરી તેવામાં બારે વાવાઝોડું થયું તેનો લાભ લઈ સમક્તગીને તેને પાછો જવાનો માર્ગ બંધ કર્યો તેથી જયપાળ ૫૦ હાથી આપીને તથા અઢીલાખ રૂપિયા પાછળથી મોકલવાની કબુલત આપીને છૂટા થયો, પણ તે રૂપિયા મોકલાવ્યા નહીં જેથી સમક્તગીને ચડીઆવી તેને હરાવ્યો ને પેસાવરના મુલક-માં થાણું બેસાડયું પછી ૯૯૭ માં સમક્તગીન મુઝો ત્યારે તેનો છોકરો મહમદ ગાદીએ બેઠો તેણે પોતાનું રાજ ધણું વધાર્યું તથા હિંદ પર ૧૭, સ્વારીઓ કરી.

૧ ૬૦ સ૦ ૧૦૦૧ માં પંજાબ પર કરી જયપાળને હરાવ્યો તેથી જયપાળ પોતાના પુત્રને રાજ આપી બળીમૂઝો.

ખીજી ઈસ્યાર સ્વારીઓ પણ તેણે પંજાબનો દક્ષિણ ભાગ જીતવા માટે કરી. સ્થાનેશ્વર તથા નગરકોટનાં દેવળોમાંથી ધણું દ્રવ્ય લઈ ગયો. તેની આઠમી સ્વારી વખતે ધણું હિંદુ રાજ એકત્ર થયાં હતાં તથા પહાડી ગજબર વગેરે લોકો પણ મદદે આવ્યા હતા તથા સ્ત્રીઓએ પોતાનાં ધરેણું તથા રૂકાંતવાથી એકઠા કરેલા પૈસા પણ મદદ માટે આપી દીધા હતા પણ અતે મહમદનો જય થયો.

૧૪ કાશ્મીર પર ચડાઈ કરી પણ જીત મળી નહીં.

૧૫-૧૬-૧૭ કનોજ, ગ્વાલીઅર, તથા સોમનાથ લૂટવાને

કરી હતી તેમાં સોમનાથમાંથી તેને ધણું દ્રવ્ય મળ્યું. મૂર્તિ બાંગી તેમાંથી પણ ધણું દ્રવ્ય નીકળ્યું ને એ મૂર્તિના ઠડકા મકે લઇ જઇ મસીદમાં ચણાવ્યા. એ છેલ્લી સ્વારી ૧૦૨૪ માં કરી હતી એનો સ્વારી કરવાનો મુખ્ય હેતુ માત્ર લૂંટ તથા મૂર્તિ તોડવાનો હતો તે પાર પાડી પંજાબ ખાલસા કરી ૧૦૩૦ માં તે મુઝો. મુસલમાની ઐથોમાં એનાં ધણાં વખાણ છે.

એ મહમદને તથા તેના વંશજોને ગોરી વંશ સાથે બહુજ વેર ચાલતું તેથી ઇ. સ. ૧૧૫૨ માં ગોરી સુલતાને ગીઝની લઇ મહમદની ઓલાદનાં ગળાં કાપી તેના લોહીના ગારાથી પોતાના ગામનો કાટ બંધાવ્યો. છેવટે મહમદના વંશનો છેલ્લો રાજા ખુશરૂ પંજાબમાં સંતાયો ત્યાંથી પણ મહમદ ગોરાં એ ૧૧૮૬ માં કાઢી મૂકીને પોતે હિંદપર સ્વારીઓ કરી. ૧ સ્વારી ૧૧૯૧ માં કરી સારે સ્થાનેશ્વર આગળ મોટી લડાઇ થઇ તેમાં હાર્યો ને સખત જખમી થઇ જીવ લઇ નાહો અને પંજાબમાં જઈ લશ્કર જમાવવા મંડ્યો એટલામાં હિંદુઓમાં કુંસપ પેઠો. એક દિલ્હી તથા અજમેરનું રાજ અને ખીચુ કનોજનું રાજ એ બંને પોતાને શ્રેષ્ઠ માનતાં હતાં. તેમાં દિલ્હીના રાજાએ પૃથ્વીનો રાજ એવું નામ ધાર્યું અને કનોજના રાજાએ અશ્વમેધના જેવો ઓછવ કરી ચક્ર વાર્ત થવા તથા તે પ્રસંગે પોતાની કુંવરીનો સ્વયં-વર કરવા ધારી કેટલાક રાજાઓને બોલાવ્યા તેમાં દીલ્લી પતીનો એ કન્યાપર પ્રેમ હતો તોપણ બારણે આવી ઉભવાથી નાનાઇ થાય એમ જણી તે આવ્યો નહીં તેથી કનોજ પતીએ તેના નામનો ચાડીઓ બનાવી બારણે ઉભાડ્યો પણ કન્યાએ એ ચાડીઆનેજ વર માળા પેરાવતાં સંતાઈ ઉભેલો દીલ્લી પતી તેને ઘોડે બેસાડી

લઈ ગયો તે વાંસે કનોજ પતી ચડયો તથા મહમદ ગોરીને પોતાની મદદે બોલાવ્યો જેથી તે પાછો ચડી આવ્યો.

૨ બીજી સ્વારી ૧૧૯૩ માં કરી તેવખત હિંદુઓ સંપ કરી શક્યા નહીં ને દીલ્લીનો રાજ પૃથ્વીરાજ હાર્યો તથા રણમાં પડ્યો ને તેની રાણી તેની પાછળ સતી થઈ.

૩ ત્રીજી ઇ.સ. ૧૧૯૪ માં તે અજમેર પર ચડ્યો ને તેની મદદે આવનાર કનોજના રાજાને પણ હરાવી માર્યો એટલે બીજા રજપૂતોએ ભાગી રજપૂતાનામાં લશ્કરી રાજ સ્થાપ્યાં પછી તેના સરદાર અખતીઆર ખીલજીએ ૧૧૯૬ માં ખીલારને ૧૨૦૩ માં નીચસો અંગાળા જીતી લીધો ને ત્યાંના રાજા લક્ષ્મણરાએ જગનાથની સેવા કરી પોતાનો બવ પૂરો કર્યો. છેવટે ૧૨૦૬ માં અફઘાન હાવણી સિંધુને કાંઠે હતી. ત્યાં અખર લોકની એક હાવણીએ તેના તંબુમાં ઘુસી મહમદ ગોરીનો જીવ લીધો. ગુલામવંશ મહમદ ગોરીના મુઆ પછી તેનો ગુલામ કુતબુદીન જે હિંદનો સૂબો હતો તેણે હિંદમાં પોતાના નામની દુવાઈ ફરેલી. તેણે સારી કાતરણી વાળી, તથા બીજી જૂની ઇમારતોથી ઉંચી એક કુતબમીનાર નામે મસજિદ દીલ્લીમાં ચણાવીછે. ૧૨૧૦ માં એના મુઆ પછી સુલ્તાન વંશનો ત્રીજો બાદશાહ અલ્તમશ પ્રખ્યાત થયો, તે હુશીઆર હતો. તેણે સિંધ તથા નીચસો અંગાળા વશ કર્યો ને અગદાદના મુલતાનોએ હિંદની જૂદી બાદશાહી એના વખતમાં કબ્જ કરી. એના વખતમાં ચંગીસખાં નામે મુગલ સરદારની ફાજ ધણી વખત ચડી આવી પણ કાંઈ વળ્યું નહીં. એ ૧૨૩૧ માં મુઆ પછી રજીઆબેગમ ગાદીએ બેઠી એ ધણીજ હુશીઆર તથા કુરાન બણેલી હતી, જેથી ઇતિહાસમાં સુલ્તાન રજુઆ એગમ

એમ નર જાતીનો ઇલકાળ આપ્યો છે. હિંદમાં સ્ત્રી બાદશાહ માત્ર એજ થઇ ગઇ છે. છેવટ પોતાની સ્વારીના ઘોડાની ચાકરી કરનાર હબ્સી પર તેની ધણીજ પ્રીતી થતાં અફગાનોએ તેને સાડાત્રણ વર્ષ પછી એટલે ૧૨૩૯ માં મારી નાખી.

છેલ્લો બાદશાહ બલ્લબ થયો તે ૧૨૬૫ માં ગાદીએ બેઠો. તે પ્રથમ બાદશાહી મેહેલના ચાલીશ શુલામ માંહેનો એક હતો. જુવાનીમાં તેણે એ શુલામોની સાથે પરસ્પર આશરો આપવાનો તથા લાભ કરી આપવાનો કરાર કરી આપ્યો હતો તે કરાર ગાદી મળ્યા પછી ત્રોડયો ને સર્વેને ફટકા માર્યા તથા એકને બંગાળો જીતવા મોકલ્યો. તે ફતેહ કરી શક્યો નહીં. તેથી તેને ફાંસી આપી અને પોતે જમ્મ બંગાળા સર કર્યું તથા મેવાતમાં એક લાખ રજપૂતોને વાઢી નાંખ્યા અને પોતાને પંદર સ્વતંત્ર રાજાઓનો નીરવાહ ચલાવનાર તે માનતો તેથી દીલ્લીમાં પોતાના મેહેલોનાં નામ તેણે ખોએલા રાજપરથી રાખ્યાં હતાં જેવાંકે બગદાદ, ખારીજમ, વીગેરે. એ બાદશાહ ૧૨૮૭ માં મુઝો પછી ગાદીએ બેસનારને ઝેર દેવા યાથી મૃત્યુ થયું એ રીતે એ વંશનો છોડો આવ્યો.

સૂલજીવંશ ખીલજના હાકેમ જલાલઉદીને રાજ સ્થાપ્યું તે ૩૦ વરસ ચાલ્યું. પોતે ૧૨૯૦ માં ગાદીએ બેઠો પછી એનો બન્નીને અલાઉદીન જે અલાહબાદ પાસેના કર્મી નો ગવર્નર હતો તેણે વીંધ્યાચળ માંહેનું બીલસા નામે બૌદ્ધ દેવળવાળું શહેર લુટ્યું અને સાર પછી ખુદેલખંડ અને માળવામાં પોતાનું બળ અજમાવી માત્ર આઠ હજાર માણસથી દક્ષિણ ગયો અને રસ્તામાં એમ ઝાહર કર્યું કે “મારા કાકાથી નાસી હું રાજ મહેંદ્રીના દરબારમાં નોકર રહેવા જઈ છું” જેથી કાકાએ તેને પીડયો નહીં પછી મ-

હારાષ્ટની રાજધાની દેવગીરી (દોલતાબાદ) પર છાપો મારી એમ કહ્યું કે આખી બાદશાહી ફોજ પાછળ છે બાકી હું માત્ર એક ટુકડીથી આગળ આવ્યો છું એમ કહી છુટવા માંડ્યું અને પુષ્કળ દ્રવ્ય લઈ કરરામાં આવી પહોંચ્યો. તે છુટમાંથી બાગ લેવાની લાલચે જલાલઉદ્દીન તેને મળવા આવી હાથ મીલાવવા બંધ છે એટલામાં તેણે તેને મારી નાંખ્યો. પછી લૂટના પૈસા દાન અને બક્ષીસમાં આપી પોતે ગાદીએ બેઠો પછી મુગલોની પાંચ સ્વારીઓ ચડી આવી તેની સાથે ટકર લીધી. ૧૨૯૫ માં તેને દીલી પાસે હરાવ્યા. ૧૨૯૭ માં ફરી હિંદુઓ પાસેથી ગુજરાત જીત્યો. ૧૩૦૦ માં રજપૂતો કનેથી રતીપુર મદ લીધો. ૧૩૦૩ માં સીસોદીઆ રજપૂત પાસેથી ચીતોડ લીધું તે વખત તેની રાણી તથા બીજી સ્ત્રીઓ ચિતા ખડકી બળી મુર્દબંધને પોતે મરતાં મુધી લડ્યા. તે બાબતનું આજ પણ ત્યાંના લોકો એક ગીત ગાય છે. ૧૩૦૪-૫ માં બીજી મુગલોની ચાર સ્વારીઓ સાથે ટકર જીતી, તેમાંથી પકડાએલા સરદારોને હાથીને પગે કચરાવ્યા, તથા સાંવારણુ માણસોને બકરાની પેઢે વાઢી નાંખ્યા અને તેવીજ રીતે પોતાના કુટુંબમાં દંગો કરનારને પણ કચરાવી નાંખ્યા. અને એક બત્રીજીને આંધળો કરી ગરદન માર્યો. ૧૩૦૬ માં તેના સરદાર મલેકકાદુરે માળવા ખાનદેશ અને મહારાષ્ટ જીતી મહારાષ્ટના રાજા રામદેવને અલાઉદ્દીનનું ઉપરીપત્ર કબુલ્લાવવા દીક્ષી તેડી લાવ્યો તથા રામેશ્વર મુધી મુલક જીતી લઈ ત્યાં મસીદ ચણાવી.

હવે મુગલોથી જીત ન થઈ શકી એટલે ૬૦ સં ૧૨૯૨ માં ૩૦૦૦ માણસોએ મુસલમાની ધર્મ કબુલ કરી તેઓ દીક્ષીના એક બાગમાં રહ્યા. જે આજેપણ મુગલપરં કહેવાય છે. પછી

ધીમે ધીમે એ લોકોની સંખ્યા વધવાથી કારસ્થાન કરવા લાગ્યા
જેથી તેમાંના ૧૫૦૦૦ માણસોને અલાહદીને વાઢી નાખ્યા.

ઇ.સ. ૧૩૧૫ માં અલાહદીન મુઝો તેને કાપુરનેર આપે
છું કહેવાયછે.

એના પછી જે દુરવ્યવસ્થાની આદશાહ થયા તેને કાપુરના વધારેલા
સાધારણ લુસરુલાન નામે હલકા વરણુના માણસે મારી નાખી પોતે
આદશાહ થયો. એણે પ્રથમ કાપુરને મરાવ્યો પછી પ્રધાન થયો અ-
ને છેવટે આદશાહને માર્યો એ ખુસરુખાન આહેર કહેતો કે હું મુસ-
લમાન છું પણ કુરાંનનું અપમાન કરતો અને મસીદોમાં હિંદુના
દેવોને બેસાડતો. છેવટે તેને લસ્કરે મારીનાખ્યો. એ રીતેએ વંશ
પુરો થયો ઇ.સ. ૧૩૨૦

તથલલ્લવંચ જે લસ્કરે ખુસરુખાનને માર્યો તેનો ઊપરી ગ્યાસુ-
દીનહતો તે પણ પ્રથમ ગુલામ અવસ્થામાં હતો; તેણે ૧૩૨૦ થીતે
૧૩૨૪ સુધી રાજ્ય કર્યું તેમાં દીલીથી ચાર માઈલપર તથલખા
આદ વસાવી તેમાં પોતાની રાજધાની કરી. ત્યાર પછી, ૧૩૨૪માં
તેનો છોકરો મહમદ ગાદીએ બેઠો. તે વીઢાન તથા ચતુર હતો પણ
કુરને માંડાધના આવેશવાળો હતો એના વખતમાં વારંવાર મુગલો
ચડી આવતા તેને નાણાં આપી ખજાનો ખાલી કર્યો.

તેનાંગાંઢાઈનાકામ.

૧ ધરાન જીતવા લસ્કર જમાવ્યું તેને પગાર ન મળતાં તેણે
તેનોજ મુલક લુટયો.

૨ ચીન પર એક લાખ માણસનું લસ્કર મોકલ્યું તે હીમાલયના
ધાટોમાંજ નાશ પામ્યું.

૩ દેવગીરીમાં રાજ્યધાની કરવાને ધરાદે બેવાર દીલ્લીના આ-

લુસોને ઘર બાર સુધ્યાં ત્યાં મોકલ્યાં જેમાં દુકાળ વગેરેથી હન-
રો માણસો નાશ પામ્યા. અને એવો કાયદો કર્યો કે જે દીલ્લી નહીં
છોડે તેને મારી નાખવો.

૪ ત્રાંખાનાંણું ચલાવ્યું અને રાજના પીતળને બળાતકારે રૂપું
મનાવ્યું આ ધારાથી એની પોતાનીજ ખરાબી થઇ કેમકે પરદેશી-
ઓએ વેપાર બંધ કર્યો અને પોતાને દાણ પેટે એ હલકાં નાણાં
લેવાં પડ્યાં.

૫ કોઈ ઠેકાણે દસ ગણોને કોઇ ઠેકાણે વીસ ગણો કર વધાર
વાથી ખેડુતો જમીન છોડી નાશી ગયા. તથા લુડાર ટોળાં બન્યાં.

૬ માણસોનો શીકાર કરતો.

હિંદુ પ્રજા પર વીશ્વાસ નહોતો તેથી મુસલમાનોનેજ અમલ
દાર નીમતો એટલે ઠામ ઠામ બંડ ઉઠતાં તે એક ઠેકાણે સમાવે
વે બીજે ઠેકાણે ઊઠે તે આ પ્રમાણે:-

ઇ. સ. ૧૩૩૮ માં લેના ભત્રિજાએ માળવામાં બંડ કરતાં
તેને પકડી જીવતે ચામડી ઊખેડી નાંખાવી.

ઇ. સ. ૧૩૩૯માં પંજાબના હાકેમે બલવો કર્યો. તે
એસાડી દઇ હાકેમને ગરદન માર્યો.

ઇ. સ. ૧૩૪૦ માં નીચલા બંગાળા તથા કોરો માંડળ
કાંઠાના મુસલમાન સરદારો સ્વતંત્ર થયા. તેને બાદશાહ પહોંચી
સક્રો નહીં.

ઇ. સ. ૧૩૪૪ માં કર્ણાટક અને તૈલંગણના હિંદુ રાજા-
ઓએ સ્વતંત્ર થઇ ત્યાં જે મુસલમાન થાણાં હતાં તેને ઉઠાડી મેલ્યાં.

એવી રીતે ગુજરાત, માળવા, સિંધ, વગેરે ઠેકાણે પણ બંડ
ઊઠ્યાં. એટલામાં ઇ. સ. ૧૩૫૧ માં બાદશાહ મરણ પામ્યો.

ત્યાર પછી તેનો પુત્ર ફીરોજશાહ ગાદીએ બેઠો. તેણે વાવ, ફવા, ધમશાળા, મસીદો, નેહેરો, મદ્રેસા, ફવાખાનાં, અને પૂલો વગેરે ધર્મનાં કામ ધણાં કર્યાં છે. તેમાં જન્મનાનો પૂલ પ્રખ્યાત છે. તે ઇ. સ. ૧૩૮૮ માં બૂંચ્યો.

ઈ. સ. ૧૩૯૮ માં તૈમૂરલેન નામે મુગલ સરદાર ચડી આવ્યો. તેણે પાંચ દિવસ સુધી દિલ્લીમાં કતલ ચલાવી મરદાનાં દબા કર્યાં. આદશાહ મહમદ ઘીજો ગુજરાત નાશી ગયો. ને તૈમૂર જવા પછી પાછો આવી ઇ. સ. ૧૪૧૨ લગી નામનો આદશાહ રહ્યો. તૈમૂર ત્યાંથી મિરત ગયો. ત્યાં પછુ બારે કતલ ચલાવી. પછી હરીદ્વાર થઈ ઇ. સ. ૧૩૯૯માં તાતાર ગયો.

સૈયદ વંશ તથા લોદી વંશ.

ઈ. સ. ૧૪૧૪ થી તે ૧૪૫૦ સુધી સૈયદ વંશે રાજ કર્યું. અને ૧૪૫૦ થી તે ૧૫૨૬ સુધી લોદીવંશે રાજ કર્યું. પછુ તેમાંના ધણા ખરા રાજાઓનો તો દિલ્લી, તથા તેના આસપાસના ભાગપરજ અમલ હતો. છેવટે ૧૫૨૬માં આખર નામે મુગલ સરદાર ચડી આવ્યો. તેણે મુગલાઈ રાજનો હિંદમાં પાયો નાંખ્યો. તેવિષે ૧૦ માં પ્રકરણમાં કહેવાશે.

દક્ષિણનાં રાજ્યો.

અસલ દક્ષિણમાં ત્રણ હિંદુ રાજ હતાં ૧ ચેરા. ૨ ચોલા. ૩ પોંડ્ય.

૧ ઇ. સ. ૨૮૮ થી તે ૯૦૦ સુધી ચેરા રાજ એ મહીસૂરમાંનાં તાલકદ શહેરમાં અમલ કર્યો. તેનું ખંડેર કાવેરીન રેતીમાં જોવામાં આવે છે.

૨ ચોલા રાજનાં મથક કુલ્લકો અને તાંજોર માં હતાં.

૩ પાંડ્યની રાજધાની મદુરામાં હતી. ને તે ઇ. સ. ૫૦૦ થી

સૈકામાં સ્થાપ્યું કહેવાય છે. એ સર્વેથી મોટું કહેવાતું અને તેણે ૧૮ માં સૈકા સુધી રાજ કર્યું.

ત્યાર પછી વિજયનગર નું રાજ થયું. તેણે ૬૦ સં ૧૧૧૮ થી તે ૧૫૬૫ સુધી તુંગભદ્રાને કાંઠે બેલારી જીલ્લામાં અમલ કર્યો. તેનાં દેવાલય, તથા પુલોનાં ખડેરો આજ પણ જોવામાં આવે છે તેમાં તરસ તથા સરપો વસે છે. તે રાજ ૧૫૬૫ માં અકબરે તોડ્યું. પણ તેના પેટાનાં રાજ્યો કેટલાંક વર્ષ સુધી સ્વતંત્ર રહ્યાં. (હાલ જે મહીસરનો રાજ છે, તે એ વંશનો છે, તથા ચંદ્રનગરનો રાજ કે જેણે ઇંગ્લેન્ડને મદ્રાસ વસાવવા માટે જગ્યા આપી તે પણ એજ વંશનો હતો.) ત્યાર પછી અલાજીદીને દક્ષિણપર સ્વારી કરી. ત્યારથીજ દક્ષિણમાં મુસલમાનોનો પ્રવેશ થયો. તેમાં જફરખાં નામે કોઇ માણસ એક બ્રાહ્મણનો ગુલામ હતો. તેણે મહમદ તખલખના વખતમાં પોતાનાં ધણીના નામપરથી બ્રાહ્મણી રાજ સ્થાપ્યું. તે ૬૦ સં ૧૩૪૭ થી તે ૧૨૫૫ સુધી ચાલ્યું. તેની રાજધાની પ્રથમ ગુલ બરગામાં, પછી વરંગુલમાં, પછી ખીડરમાં હતી. એનો અમલ ધણુંકરી અર્ધા દક્ષિણ પર હતો. અંતે એ રાજમાંથી પાંચરાજ બન્યાં.

૧ આદીલ શાહી વંશનું રાજ. એ રાજ તુર્કિસ્તાનના ખીજા અમૂ-રથના એક દીકરા એ ૬૦ સં ૧૪૮૬ માં વિજયપુરમાં સ્થાપ્યું. તેનો ૬૦ સં ૧૬૮૬-૮૮ માં ઓરંગઝેબે અંત આણી પોતાના રાજ સાથે ભેળવી દીધું.

૨ કુતુબશાહી વંશનું રાજ. તે કોઇ સાહસીક તુરકોમાન નામે પુરૂષે ૬૦ સં ૧૫૧૨ માં ગોવલકંડામાં સ્થાપ્યું. તેનો પણ ૬૦ સં ૧૬૮૭-૮૮ માં ઓરંગઝેબે પોતાના રાજમાં ભેળવી

૬૪ અંત આણ્યો.

૩ નિજામશાહી વંશનું રાજ. તે વિજયનગરના દરબારમાંના કોઇ મુસલમાન થયેલા બ્રાહ્મણે ઇ. સ. ૧૪૯૦માં અહમદનગરમાં સ્થાપ્યું. તેનો ૭૦ સ. ૧૬૩૬માં શાહજહાંએ નાશ કર્યો.

૪ ફૈમાદશાહી વંશનું રાજ. તે વિજયનગરના કોઇ હિંદુએ ઇ. સ. ૧૪૮૪માં ઇલીયપુરમાં સ્થાપ્યું હતું. બેને ઇ. સ. ૫૭૨ માં અહમદનગરના રાજાએ જીતી લીધું.

૫ બરીદશાહી વંશનું રાજ. તે કોઇ જીઓર્જીન નામે તુરકી ગુલામે ૧૪૯૨-૯૮ માં ખીડરમાં સ્થાપ્યું. તેને ૧૬૫૭માં ઔરંગઝેબે લઇ લીધું.

ખીજાં સ્વતંત્ર થયેલાં રાજ્યો તથા તેનો અંત.

ઇ. સ. ૧૩૪૦ માં નીચલા બંગાળના ગવર્નર ફકીરુદ્દીને સ્વતંત્ર થઇ પોતાની રાજધાની ગોંડ શહેરમાં કરી. અને એવી રીતે ઇ. સ. ૧૫૩૮ સુધીમાં બંગાળમાં ૨૦ સ્વતંત્ર હાકેમ થયા. તે સર્વેને અકબરે ઇ. સ. ૧૫૭૬માં જીતી લઇ બંગાળ ખાલસા કર્યો.

માળવાનો હાકેમ પણ સ્વતંત્ર થયો હતો. તેને પણ ઇ. સ. ૧૫૩૧માં ગુજરાતના બાદશાહે જીતી લીધું. એ ગુજરાત પણ ઇ. સ. ૧૩૭૧માં સ્વતંત્ર થયું હતું. તેને ઇ. સ. ૧૫૭૩માં અકબરે જીતી લીધું.

એવીજ રીતે જુવાનપુર, અને કાશીનો મુલક પણ ઇ. સ. ૧૩૯૩ થી ૧૪૭૮ સુધી સ્વતંત્ર રહ્યો.

છતી.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

બાબર. એનો શબ્દાર્થ સિંહ થાય છે. એ માણસનો જન્મ ઇ. સ. ૧૪૮૨માં થયો હતો. અને તે ઇ. સ. ૧૪૯૪માં ૧૨ વર્ષની ઉમરે ગાદીએ બેઠો હતો. એનું રાજ જક સાર્તિસ નદીને કાંઠે કર્ખાન માં હતું. ઇ. સ. ૧૪૯૭માં તેણે તૈમુરની રાજધાની સમરકંદ લીધું. પણ ત્યાંથી બલવાખોરોએ તેને આફસ- નદીના પ્રદેશમાં ફાદી મુકી ઇ. સ. ૧૫૦૪માં કાબુલ કબજે કર્યું. ત્યાં તેણે લશ્કર જમાવ્યું-અને ઇ. સ. ૧૫૨૬માં હિંદપર ચડાઈ કરી. અને પાણીપતના મેદાનમાં હમાયુન લોદીને હરાવી દિલ્હી લીધી. (હિંદનું પ્રારબ્ધ ઉદય કરનારી જે ઇ. સ. ૧૫૨૬—૧૫૫૬ અને ૧૭૬૧ ની લડાઈઓ કહેવાયછે. તેમાંની પેહેલી એ હતી.) પછી ૧૫૨૭ માં માળવા, મેવાડ, અજમેર, તથા ચિતોડના રાજાને સિક્કિ પાસે હરાવ્યો. અને ૧૫૩૦ માં તે આઆમાં મૂઓ. હુમાયુ. ઇ. સ. ૧૫૩૦ માં ગાદીએ બેઠો. તે વખતે એના ભાઈ કામરાનને કાબૂલ તથા પંજાબ આપવાં પડ્યાં. એની સાથે પઠાણ લોકો બહુજ-વેર રાખતા. તેમાંના ચુનારના રાજા શીરહાએ ઇ. સ. ૧૫૪૨માં તેને દિલ્હીમાંથી ફાદી મૂક્યો. એટલે તે સિંધ ગયો. ત્યાં ઇ. સ. ૧૫૪૨ માં અમરકોટમાં તેને અકબર નામે પૂત્ર જન્મ્યો.

એ શીરખાં ઇ. સ. ૧૫૪૫માં કલીંગરને. ધેરો ધાલતાં બળી મૂઓ. પછી તેના પૂત્રના વખતમાં ઘણો ભાગ સ્વતંત્ર થઈ ગયો. અને તેના પૌત્રના વખતમાં તો હુમાયુ પાછો આવ્યો. ઇ. સ. ૧૫૫૬ માં પાનીપતના મેદાનમાં મોટી લડાઈ થઈ તેમાં તેના ૧૩ વર્ષના પૂત્ર અકબરે ઘણીજ બહાદુરી કરી અફઘાનોને જીત્યા. પછી તેજ સાલમાં હુમાયુ મૂઓ. સારે અકબર ગાદીએ બેઠો.

અકબરનો વર્ષવાર ફેવાલ.

ઈ૦ સ૦ ૧૫૪૨માં અમરકોટમાં તેનો જન્મ થયો.

ઈ૦ સ૦ ૧૫૫૬માં સેનાપતિ બેહેરામખાને સાથે લઈ ખાનીપતની લડાઈ જીત્યો. તથા ગાદીએ બેઠો. તથા બેહેરામખાં રાજ પ્રતિનીધી તરીકે રાજ ચલાવતો.

ઈ૦ સ૦ ૧૫૬૦ રાજ વહીવટ પોતાને હાથ લીધો તેથી બે-હેરામે બંડ કર્યું. પણ તેને પકડી માફ કર્યું.

ઈ૦ સ૦ ૧૫૫૬ પોતાના બાઈ હકીમની પંખળપર સ્વારી તથા તેની હાર.

ઈ૦ સ૦ ૧૫૬૧-૬૮ રજપૂત રાજ્યોને તાબે કર્યાં.

ઈ૦ સ૦ ૧૫૭૨-૭૩ ગુજરાતમાં ઝંખડો થતાં તેને ખાલસા કર્યું.

ઈ૦ સ૦ ૧૫૭૬ બંગાલા ફરીવાર જીતી ખાલસા કર્યું.

ઈ૦ સ૦ ૧૫૮૧-૮૩ ગુજરાતમાં શીતૂર થતાં છેલીવાર વસ કર્યું.

ઈ૦ સ૦ ૧૫૮૬ કાશ્મીર જીત્યું.

ઈ૦ સ૦ ૧૫૯૨ કાશ્મીરનું છેલ્લું બંડ સમાવ્યું તથા સિંધ ખાલસા કર્યું.

ઈ૦ સ૦ ૧૫૯૪ કંદહાર તાબે કર્યું. તથા વિંધ્યાની ઉત્તરના તમામ હિંદમાં પોતાની સત્તા બેસાડી.

ઈ૦ સ૦ ૧૫૯૫ શાહજહાં મુરાદને અહમદનગર મોકલ્યો. પણ ફતેહ પામ્યો નહીં.

ઈ૦ સ૦ ૧૫૯૯ અકબરે પોતે જઈ અહમદનગર લીધું. પણ રાજ સ્થાપાયું નહીં.

ઈ૦ સ૦ ૧૬૦૧ ખાનદેશ ખાલસા કર્યો.

ઇ. સ. ૧૬૦૫ આગ્રામાં મરણ પામ્યો.

હકીકત.

એ ઈ. સ. ૧૫૫૬ માં ગાદીએ બેઠો. સારે ૧૪ વર્ષનો હતો. માટે સઘળો કારભાર બેહેરામ કરતો. તે રાજ પિતા એટલે ખાન-બાબા કહેવાતો. તેની રાજ જીતની વખતે પાનીપતની લડાઈમાં પણ તેની ધણી મદદ હતી તે ધણો શૂરો પણ અહંકારી હતો. છેવટે ઈ. સ. ૧૫૬૦માં જ્યારે અકબર સ્વતંત્ર થયો ત્યારે તેને માઠું લાગ્યું, અને બાંડ કર્યું. પણ અકબરે તેને તરત હરાવી માફ કર્યું. પછી તે મક્રે હજ કરવા જતો હતો. ત્યાં રસ્તામાં કોઇ પક્ષાણુને તેણે પ્રથમ મારી નાંખ્યો હતો. તેના છોકરાએ તેને મારી નાંખ્યો.

પછી અકબરે ધીમે ધીમે રાજમાં સંપનો તથા મુલકનો વધારો કર્યો. તેમાં પ્રથમ હિંદુઓને વશ કરી તેમનાં મન મેળવ્યાં. તે એવી રીતે કે જ્યપુરના રાજની કુંવરીને પોતે પરણી તેને મોટા નગરીદાર બનાવ્યો તથા તેના કુંવરને પંજબનો ગવર્નર બનાવ્યો. અને બેઘપુરના રાજની પૌત્રીને પોતાના શાહબાદા જાંહાંગીરને પરણાવી. તથા ચીતોડના રજપૂત રાજાને જીત્યા. પણ તેણે કન્યા આપી નહીં. તથા ઉદેપુર વસાવ્યું. હાલ પણ ત્યાં તેનાજ વારસો રાજ કરેછે.

રાજ માનસિંહને મોટો સેનાપતિ તથા રાજ ટોડરમલને વસુલાત આતાનો ઉપરી બનાવ્યો. હિંદુ પ્રજાપરનો જજઆવેશે માફ કર્યો. હિંદુ ધર્મ શાસ્ત્રનો પારસીમાં તરજુમો કરાવ્યો. ધીજ કરવો, તથા ભોગ આપવો, વગેરે કૂર શિક્ષા બંધ પાડી. સતી થવાનો ચાલ પૂરે પૂરો બંધ પાડી શક્યો નહીં. તોપણ મરજ વમર

ન બાળવી એમ ઠેરાવ્યું. એવી રીતે હિંદુ પ્રજાની પ્રીતિ મેળવી. તેની મદદથી મુસલમાન સરદારોને વશ કર્યા.

પ્રથમ પંજાબથી બીહાર સુધીના હાકિમેને જીત્યા, પછી શેહેરશાના કુટુંબીઓ પાસેથી અંગાળા જીત્યો, પછી ઇ. સ. ૧૫૭૩ માં ટોડરમને ઓરિસા જીત્યો, અને ત્યાર પછી ગુજરાત કાશ્મીર, સિંધ, વગેરે જીત્યાં; પછી દક્ષિણ દેશ પર ચડાઇ કરી. પણ અહમદનગરની ચાંદબીબીની હુશિઆરીથી તે બરોબર જીતાયો નહીં. ઇ. સ. ૧૬૦૫માં તે મૂઓ. ત્યારે તેની લાસ સીકંદરાના ઊમદા રોગમાં દાટી છે. તેપર બ્રિટિશ વાઇસરાય લાડે નાર્થશુકે ઇ. સ. ૧૮૭૩ માં ચાદર ઓઢાડી હતી.

એ બાદશાહની જેમ હિંદુ રાણીઓ હતી. તેમ એક ખ્રિસ્ત બેગમ પણ હતી. તે દર શુક્રવારે તમામ ધર્મના લોકોની ચર્ચા સાંભળતો. વળી તેણે અબુલફઝની સલાહથી નવો બાદશાહી ધર્મ ઉત્પન્ન કર્યો. એ ધર્મનો પેગંબર તે પોતેજ હતો. તે દરરોજ સવારે સૂરજની પૂજા કરતો. તેમજ પોતે પણ પોતાના શિષ્યોને ખાનગીમાં પગે લગડાવતો. જેથી બાવિક મુસલમાનો તેના પર નારિતકનો દોષ મૂકતા.

તેણે પોતાના રાજના જુદા જુદા ભાગ ઠેરાવી તેપર વાઇસરાય નીમ્યા. તથા ન્યાય, વસુલાત, અને સમાધાની રાખનારાં જુદાં જુદાં ખાતાં ઠેરાવ્યાં. દરેક ગામમાં કાઠવાલો નીમ્યા. તથા જમીનને મપાવી તેનો કસ નક્કી કરાવી; ઊપજમાંથી દરબારને ભરવા ખેડૂતોને ઠેરાવી આપ્યું. તેમાં અમુક ઊપજનાં રોકડાં નાણાં લેવાનો તથા દર દશ વર્ષે ફરી તપાસવાનો ધારો કાઢ્યો. તેની આખા રાજની ઉપજ ૪૨૦૦૦૦૦૦૦ રૂપીઆની હતી, એ સિવાય એના રાજનો ઘણો હેવાલ અબુલફઝને આપી અકબરી નામે

ગ્રંથમાં આપ્યો છે. એ અમુલ્યકલને ઇ. સ. ૧૬૦૩ માં સિલિમે મરાવી નાંખ્યો.

જહાંગીર. અકબર પછી સિલિમ જહાંગીર નામધારી ૧૬૦૫ માં બાદીએ બેઠો. એ પણ અહમદ નગરના હબશી સરદાર મલી-કંબરની બહાદુરીથી દક્ષિણ જીતી શક્યો નહીં. એ પોતે દારૂ પીતો, તથા મોજ શોખી હતો, પણ જાહેરમાં ધણી નીતિથી વરતતો. તથા કોઇને દારૂ પીવા દેતો નહીં. તેનો શાહજહાં બાહજાં બંડ કરી દક્ષિણ જતો રહ્યો. તથા મલીકંબરથી મલી બાદશાહી ફોજ સાથે વઢતો. ઇ. સ. ૧૬૧૪માં એ શાહજહાં ઉદેપુરના રાણાને હરાવ્યો. ઇ. સ. ૧૬૨૧માં ધરાનીઓએ કંદહાર લઇ લીધું. ઇ. સ. ૧૬૧૫ માં સર ટામસરો નામે અંગ્રેજ આવ્યો હતો. તેણે એના રાજનો હેવાલ બખ્યો છે.

નુરજાહ કરીને એક ધરાની ઉમરાવની દીકરી ધણી ગ-રીબી સ્થિતિમાં હતી. તેના ૩૫થી. જહાંગીર અકબરના વખત-માંજ મોહ પામ્યો હતો. જેથી અકબરે તેને કોઇ સિપાહ બાહાદુર વેરે પરણાવી આપી. એ માણસ જહાંગીર ગાદીએ બેઠો ત્યારે બંગાળમાં સારી પદવીએ હતો. તેને જહાંગીરે બાદશાહ થયા પછી નુરજાહ વેરે તજાક આપવાનું કહેવરાવ્યું. તે તેણે માન્યું નહીં. જેથી તેને મરાવી નાંખી પોતે પરણ્યો. તે માનીતી બનાવી. જેથી કેટલાક સરદારો સામા થયા. તેમાં મોખતખાંએ ૭ માસ સુધી નુરજાહ સહીત બાદશાહને કેદ રાખ્યો.

તેણે પોતાના મહેલમાં સોનાનો ઘંટ ટાંગી તેમાં બાંધેલી સાંકળનો છેડો ગદ બહાર લટકાવ્યો હતો. કે જેથી ખાતગી અ-રજદાર પણ બાદશાહને મળી શકે.

તેના બે ભત્રિજને તેણે ખિસ્તિ ખુશીથી થવા દીધાહતા. તે ઇસ ૧૬૨૭ માં મુઝો. તેના રાજની ઉપજ ૫૦૦૦૦૦૦૦૦ રૂપિયાની હતી.

શાહજાં. જહાંગીરના મરણની વાત સાંભળી તે દક્ષિણ માંથી ઊતાવળે આગ્રામાં આવી ઇસ ૧૬૨૭માં ગાદીએ બેઠો. તેણે નુરજાહને ફરમાયો બાંધી આપ્યો હતો. અને પોતાનો ભાઈ સહરયાર તથા રાજગાદીની આશ રાખે એવા તમામ અકબરના વંશજોને મારી નાંખ્યા. પછી તેની પાસેથી અફઘાનોએ કંદહાર લઈ લીધું. અને તેજ પાછું ધરાનીઓએ ઇસ ૧૬૫૩માં લઈ લીધું. એ શાહજાંએ દક્ષિણમાં સારી જીતો મેળવીછે.

ઇસ ૧૫૭૨ ઇલીયપુરનું રાજ અહમદનગર સાથે જોડાયું હતું. તેમુઘાં અહમદનગર ઇસ ૧૬૩૬માં લઈ લીધું, ઇસ ૧૬૫૭માં ખીડર ગઢ જીત્યો, અને વીજપુર અને ગોવલ કંડાના રાજને ખંડીઆ કર્યા.

એ બાદશાહે પોતાનો ઘણો ખર્ચ કાળ બબકાથી ગાળયોછે. આગ્રામાં તેણે મમતાજ મેહેલ બંધાવ્યો તેમાં કોતરણી કામ બેહદ છે. વળી મોટી મસજીદ બંધાવી. તે આખી દુનીઆમાં સર્વથી સ્વચ્છ અને રમણીય પ્રાર્થના મંદિરછે. તે ઉપરાંત તેણે દિલ્હીમાં ફરી રાજધાની કરવાને ધરિદે તેને પણ ખુબ શણગારી છે. તેમાં તેણે છ વર્ષે જુમા મસીદ પુરી કરાવી. અને દિલ્હી નો આરસનો મેહેલ પણ ઘણોજ રોનકદાર કરાવ્યો. ખીજો નદીને કાંઠે ખાનગી મુલાકાતનો મેહેલ બંધાવ્યો. તેમાં જડાવ કામ છે. મતલબકે તેણે ઇમારતી કામ ઘણુંજ સરસ કરાવ્યું છે. તેણે એક મમુરાસન કરાવ્યું છે. તેના માત્ર પૂછાડાનાં પાનાંઓની

કિમત ઝવેરીઓએ સાડા છ કરોડ રૂપિયાની કીધી હતી. ઇસ. ૧૬૫૭માં તે માંદો પડ્યો. ત્યારે તેના કુંવર ઔરંગઝેબે પોતાના ખીજા ભાઈઓથી કપટી ઝગડો કરી શાહજાહને કેદ કરી પોતે ઇસ. ૧૬૫૮માં ગાદીએ બેઠો. અને શાહજાહ કેદખાનામાં જ ઇસ. ૧૬૬૬માં મૂઓ.

ઔરંગઝેબના અમલની વર્ષ વાર નોંધ.

ઇસ. ૧૬૫૮માં શાહજાહને કેદ કરી પોતે ગાદીએ બેઠો. ભાઈ દારાને હરાવ્યો. પછી દારા ને સરદારની શરણે ગયો તેણે ઔરંગઝેબને આપી દેતાં ઔરંગઝેબે તેને મારી નાંખ્યો.

ઇસ. ૧૬૬૦ સુલ્તા સાથે ઝઘડો જનરી રહ્યો. પણ છેવટ તે આરાકાનમાં નાશી ગયો. ત્યાં તે કુટુંબ સુધ્ધાં માર્યો ગયો.

ઇસ. ૧૬૬૧ સૈથી નાનાભાઈ મુરાદને કેદખાનામાં જ ગરદન માર્યો.

ઇસ. ૧૬૬૨ સેનાપતિ મીરજુલાએ આશામપર ચડાઈ કરી. પણ જય મળ્યો નહીં. દક્ષિણમાં તોફાન ઊઠ્યું. વીજપુર અને શિવાજીના હાથ નીચેના મરાઠા વચ્ચે વિચલ્યા. તેમાં કેટલીક હારજીત થયા પછી મરાઠી રાજના સ્થાપનાર શિવાજીએ ધણો મુલક કબજે કર્યો.

ઇસ. ૧૬૬૨-૬૫ મુગલાઈ રાજ્ય સામે શિવાજીએ બલવો ઉઠાવ્યો. ને ૧૬૬૪માં રાજપૂત ધારણ કર્યું જેથી બાદશાહે ૧૬૬૫ માં મોટી ફોજ મોકલી તેને ન પહોંચી શકવા જેવું શિવાજીને લાગતાં તે પોતાના કુંવર શંભાજી સહિત દિલ્હી ગયો. ત્યાં બાદશાહે કેદ કર્યો. પણ થોડા વખતમાં તે મીઠાઈના ટોપલામાં બેસી ત્યાંથી નાશી છૂટ્યા.

૬૦ સં ૧૬૬૬ શાહજી કેદખાનાંમાં મરી ગયો. દક્ષિણ-માં પાછો વિગ્રહ ચાલ્યો. તેમાં વીજપુરના સુલતાને બાદશાહી ફેાજને હરાવી.

૬૦ ૧૬૬૭ શિવાજીએ પોતાને ફાયદાકારી કરાર ઔરંગ-જેય સાથે કરી કેટલાક મુલક મેળવ્યા. તથા વીજપુર અને ગો-વળકંડાના રાજા પાસેથી પણ શિવાજીએ ખંડણી લીધી.

૬૦ સં ૧૬૭૦ શિવાજીએ ખાનદેશ અને દક્ષિણ લુટ્યું. અને લાંધી પેહેલ વેહેલો ઊપજનો ચોથો ભાગ ઊધરાવ્યો.

૬૦ સં ૧૬૭૨ શિવાજીએ મુગલોને હરાવ્યા.

૬૦ સં ૧૬૭૭ ઔરંગજેએ અકબરે માફ કરેલો જીજ્યા વેરો પાછો લેવા માંડ્યો.

૬૦ સં ૧૬૭૯ રજપૂતો જોડે વઢવાડ થઇ તેમાં ઔરંગ-જેખનો શાહજીદો અકબર રજપૂતોને જઇ મળ્યો. 'પણ ફોજ છુટી પડતાં મરેઠાઓ જોડે મળીગયો.

૬૦ સં ૧૬૭૨-૮૦ દક્ષિણમાં મરાઠા એટલાતો વૃદ્ધિ પામ્યા કે ૬૦ સં ૧૬૭૪ શિવાજીએ રાયગઢમાં સ્વતંત્ર ભૂપતિ નામધારી રાજ્યાભિષેક કરાવ્યો. તથા વીજપુરના સુલતાન તથા મુગલો જોડે તેના વિગ્રહ ચાલ્યા. છેવટ ૬૦ સં ૧૬૮૦માં શિ-વાજી મરણ પામ્યો. તેથી તેનો પુત્ર શંભાજી ગાદીએ બેઠો.

૬૦ સં ૧૬૮૩ ઔરંગજેય મોટી ફોજ લઈ દક્ષિણપર ચડ્યો.

૬૦ સં ૧૬૮૬-૮૮ વીજપુર તથા ગોવળકંડાને જીતી લઈ ઔરંગજેએ ખાલસા કર્યાં.

૬૦ સં ૧૬૮૯ ઔરંગજેએ શંભાજીને પકડી જંગલી રીતે મારી નાંખ્યો.

૪૦ સં ૧૬૯૨ મરાઠાના સ્વતંત્ર નાયકોની સાથે નીચમ વગરની લડાઈઓ થઈ.

૪૦ સં ૧૬૯૮ ઔરંગઝેમે મરાઠા પાસેથી જંગલો જીતી લીધો.

૪૦ સં ૧૬૯૯-૧૭૦૧ સતારા તથા ખીજ મરાઠી કિલ્લા જીતી લઈ ઔરંગઝેમે એમ જાણ્યું કે હવે મરાઠા નાશ પામ્યા.

૪૦ સં ૧૭૦૨-૧૭૦૫ મરાઠાઓ એ પાછા નવા જય મેળવ્યા.

૪૦ સં ૧૭૦૬ ઔરંગઝેમ પાછો ખીજ વખત અહમદ નગર ગયો.

૪૦ સં ૧૭૦૭ ધણી વેદના પામતો ઔરંગઝેમ મરણ પામ્યો.

હકીકત.

એ બાદશાહ ધર્માધિ મુસલમાન હતો. તેથી તેણે સર્વે હિંદુઓને વેરી ગણ્યા. ને તેપર દૂરી જજીઆવેશે નાંખ્યો. તથા તેના આપનો નીમકહલાલ નોકર જશવંતસિંહના મરણ પછી તેનાં છોકરાં તથા વિધવા ઊપર જુલમ ગુજ્યો. તેથી સર્વ હિંદુ પ્રજા તેની સામે થઈ. અને દક્ષિણમાં શિવાજીએ તેની સામે બળવાન મરાઠા રાજ સ્થાપ્યું. ને જેપુર, જિદેપુર, જોધપુર, વગેરે રજપૂતાનાના રાજાઓએ તેની સામા થઈ માળવાના મુસલમાન સંસ્થાનોમાંથી મસીદો તોડી નાંખી, કુરાન બાળી નાંખ્યું, તથા મુલાંઓને કાઢી મૂક્યા. તેમજ પંજાબમાં શીખ લોકો સામે થયા અને પંજાબ છીનવી લીધો.

તેના રાજની ઉપજ ૮૦,૦૦૦૦૦૦૦ રૂપિયાની હતી. તે મુ-

સલમાની ધર્મ ક્રિયા ખરોખર કરતો હતો. છેવટ ઇ. સ. ૧૭૦૭ માં “ માર્ગ વહાણુ હવે બર દરિઆમાં જાયછે. માટે છેલા સલામ છે.” એમ કહેતો અપસોસ કરતો મરણ પામ્યો. એને મોઆજીમ, આજીમ, અને કામઅક્ષ નામે ત્રણ છોકરા હતા. તેમાંથી જીલ્લશીકારખાંનની મદદથી મોઆજીમ બહાદુરશાહ નામધારી ગાદીએ બેઠો.

બાહાદુરશાહ. એણે ઇ. સ. ૧૭૧૦ માં સિખપર સ્વારી કરી અને ઇ. સ. ૧૭૧૨ માં મૂઓ. પછી તેનો છોકરો જહાંદારશાહ. ઇ. સ. ૧૭૧૨ થી તે ઇ. સ. ૧૭૧૩ સુધી રહ્યો. એ બંને નામના બાદશાહ હતા. ઈમકે ખરો અખત્યાર જીલ્લશીકારખાંન નોજ હતો.

પછી સૈયદ હુસેન તથા અબ્દુલ્લા નામે બે ભાઈઓની સાહેતાથી તેનો બત્રિજે ફરોકશિર. ગાદીએ બેઠો. તેણે જહાંદારશાહ તથા જીલ્લશીકારખાંનને માર્યા. અને ઇ. સ. ૧૭૧૬ માં સીખ લોકો ચડી આવ્યા. પણ તે હાર્યા. એટલે તેના સરદાર બંદાને એણારીમાં બાદશાહી જામો, કસુબી પાઘડી, ને કસુબી સેલાંવાળે વેસે લોકાનાં પાંજરામાં પુરીને તેના દેખતાં તેના છોકરાનું કાળજી કાઢી તેપર નાંખ્યું. પછી ધગધગતી સાંજુસીવતી તે બંદાનું માંસ તોડી લીધું. વગેરે ક્રૂરતાથી સીખ લોકોનો છેદ કર્યો. જે વેરની બળતરાને યાદ કરી સીખ લોકોએ તેની સામે થવામાં ઇ. સ. ૧૮૫૭ ના બળવામાં અંગ્રેજને ખૂબ મદદ કરી હતી.

ઇ. સ. ૧૭૧૫ માં રજપૂતાનાના રાજાઓ સ્વતંત્ર થયા.

ઇ. સ. ૧૭૧૬ માં એ બે સૈયદોએ ફરોકશિરને પદબ્રજ કરી એક બાળકને ગાદી આપી. તે તરત મરતાં બીજા બાળકને આપી. તે પણ મરણ પામતાં મહમ્મદશાહને ગાદી આપી.

૬૦ સં ૧૭૨૦ સૈયદોનો પરાભવ થયો.

૬૦ સં ૧૭૨૦—૪૮ દક્ષિણનો ગવર્નર નિઝમુલમુલક સ્વ-
તંત્ર થયો. ને હૈદરાબાદમાં પોતાની રાજધાની કરી.

૬૦ સં ૧૭૩૨-૪૩ અયોધ્યાનો ગવર્નર જે પ્રથમ ધરાની
સોદાગર ને પછી બાદશાહનો વજીર હતો. તે સ્વતંત્ર થયો.

૬૦ સં ૧૭૪૩ મરેઠાઓએ માળવા લઈ દક્ષિણની ચોથ
બિધરાવી.

૬૦ સં ૧૭૩૬ ધરાનનો નાદિરશાહ ચડી આવ્યો. તેણે
દિલ્હીમાં ૫૮ દહાડા કતલ ચલાવી ૩૨,૦૦૦૦૦૦૦ રૂપિયા લઈ
સ્વદેશ ગયો.

૬૦ સં ૧૭૫૧ બંગાળા, ઓરિસા, અને દક્ષિણની ખં-
ડણી મરેઠાઓએ લીધી. તથા રોહિલાનું ક્ષિતૂર બેશી ગયું.

૬૦ સં ૧૭૪૮-૫૦ અહમદશાહનો દીકરો અહમદશાહ ગા-
દીએ બેઠો. અયોધ્યામાં રોહિલાનું ક્ષિતૂર થયું. ને બાદશાહી
ફેાજ હારી.

૬૦સં ૧૭૪૭ માં અહમદશાહ દુરરાનીની પહેલી સ્વારી.

૬૦સં ૧૭૫૧-૫૨ માં અહમદશાહ દુરરાનીની બીજી સ્વારી
તેમાં તેને પંજાબ મળ્યો.

૬૦સં ૧૭૫૪ માં અહમદશાહ બાદશાહ પદબ્રષ્ટ થયો. ને
આલમગીર બીજને ગાદીએ બેઠો.

૬૦સં ૧૭૫૬ અહમદશાહ દુરરાનીની ત્રીજી સ્વારી. તેમાં
તેણે દિલ્હી લુંટી.

૬૦સં ૧૭૫૯ અહમદશાહ દુરરાનીની ચોથી સ્વારી. મરેઠા
ઓએ દિલ્હી લીધી નિઝમુલમુલકના દીકરા ગાજીબદીને આલમ-
ગીર બીજને મારી નાંખ્યો. અને શાહઆલમ બીજને બાદશાહ થયો.

ઇ.સ. ૧૭૬૧ પાનીપતની ત્રીજી લડાઈ થઈ. તેમાં અહમદશાહ દુરરાનીએ સદાશિવરાવ બાઉની સરદારી નીચેનાં બે લાખ મરાઠી લશ્કરને હરાવ્યું.

ઇ.સ. ૧૭૬૧ શાહઆઝમ ખીજે આટલી મુદત સુધી અલાહાબાદમાં અંગ્રેજનું પેન્સન ખાતો. તેને છોડાવી જઈ. મરાઠાએ ૧૮૦૩ સુધી કેદ રાખ્યો. તે વખતે લાર્ડ લેકે મરાઠી બળ તોડી પાડ્યું.

ઇ.સ. ૧૮૦૬-૩૭ અકબર ખીજે ગાદીએ બેઠો પણ તે માત્ર નામનો બાદશાહ હતો.

ઇ.સ. ૧૮૩૭-૬૨ તૈમુરના વંશનો છેલ્લો બાદશાહ મહમદશાહ બહાદુરશા હતો. તે ઇ.સ. ન ૧૮૫૭ ના બળવામાં અંગ્રેજને સામે થતાં અંગ્રેજે તેને દેશવટો દઈ રંમનમાં મોકલી દીધો. ત્યાં તે ઇ.સ. ૧૮૬૨ માં મૃત્યો.

અહમદશાહ દુરરાનીએ કુદલ ચાર સ્વારીઓ કરી તેમાં તે નિર્દય અફઘાનોને લાવ્યો હતો. તે લોકોએ જે કૂરતા વાપરી છે. તે કાળજી ફાડી નાંખે તેવી છે. ઈમકે તેણે નાનાં મોટાં સર્વે ગામોમાં વસનારાને તથા રસ્તે ચાલતા જત્રાળુઓના ટોળાંને લુટવાની સાથે કાપી નાંખ્યાં તથા મથુરામાં જત્રા બરાણી હતી. તે જત્રાળુઓને કુટુંબ મુદ્ધાં સળગાવી દીધાં. તથા મદિરામાં ગૌવધ કરી તેનાં લોહીથી મૂર્તિઓને ખરડી મેલી. તથા હજારો બકિત કરનારા હિંદુઓને મારી નાંખ્યા. તથા અનેક ગામો ઊજડ કરી દીધાં. મતલબ કે માણસ જલતને જેટલું દુઃખ પીતાડી શકાય તે સર્વે તેઓ કરી ચુક્યા હતા.

છતિ.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

સાહજી મોંસલે. નામે એક મરાઠી સીપાઇએ અહમદનગર અને વીજપુરનાં રાજમાં સારી નોકરી બજાવી હતી. તે મરતી વખતે પોતાના ઇ. સ. ૧૬૨૭માં જન્મેલા શીવાજી નામે પુત્રને સીપાઇની ટોળીવાળી લસ્કરી જગીર વારસામાં આપી ગયો હતો. તેણે છળ બેદથી, ખુનથી, અને લડાઇઓથી, મોટું રાજ સ્થાપ્યું. એ પોતે છતાંય નહીં એવા ડુંગરી કિલ્લાઓમાં રહેતો હતો. અને તેણે સામાન્ય ખેડૂતોની ફોજ બનાવી હતી. તે ખેડ વખતે વીખરાઇ જતા ને લડાઇ વખતે એકઠા થતા. તેને ખગારને બદલે લુંટમાંથી ભાગ આપતો.

તે મુગલોની સામે લડવામાં અહમદનગર તથા વીજપુરને સાહે આપતો. અને મુગલો જવા પછી તેપર સ્વારીઓ કરતો.

ઇ. સ. ૧૬૫૯માં વીજપુરના એક સરદારને મિત્રતાને બહાને એક કપટ સ્થળમાં બોલાવી. વાત કરતાં મારી નાંખ્યો. તથા તેના લસ્કરનો ઘાણુ વાળ્યો.

ઇ. સ. ૧૬૬૨માં સુરત લુટ્યું.

„ ૧૬૬૪માં રાજપદ ધારણ કરી પોતાના નામથી સિકંકા પાડ્યા.

ઇ. સ. ૧૬૬૫માં વીજપુર સામે લડવામાં મુગલ સેનાને મદદ કરી.

ઇ. સ. ૧૬૬૬માં તેને ફોસલાવી દિલ્હી લઇ ગયા. અને ત્યાં ઔરંગઝેબે કેદ કરતાં તેમાંથી નાશી આવી. મોટો ઝુંડો બેઠો.

ઇ. સ. ૧૬૭૪ રાયગઢમાં મોટા ઠાઠમાઠથી ગાદીએ બેસી સોનાથી પોતાની તુલા કરાવી. બ્રાહ્મણોને દાનમાં આપી.

૪૦ સં ૧૬૭૬માં કર્ણાટક લગી ફ્રેન્ચ મોકલી.

,, ૧૬૮૦માં મૂઝો.

સાર પછી તેનો પુત્ર સંભાર્જી. ગાદીએ બેઠો. તેણે ૪૦ સં ૧૬૮૦—૧૬૮૯ સુધી રાજ્ય કર્યું. તેમાં બધો વખત મુગલો અને પોર્ટુગીઝ બેઠે લડવામાં કાઢ્યો. છેવટે ઔરંગઝેબે તેને પ-કડાવી લોહાના તપાવેલા સળીઆ ખોશી આંખો ફેાડી. તથા જીભવતે મહમદ પેગંબરને ગાળો દીધી હતી. તે જીભ કપાવી મારી નાંખ્યો. ને તેના છ વરસના બાળક શાહુ ને કેદ કર્યો. પછી તેને ૪૦ સં ૧૭૦૭માં મુગલોને તાબે રહેવાને કરારે છોડ્યો. સારે તેણે બાલાજી વિશ્વનાથ નામે બ્રાહ્મણને પેશ્વા પદ આપી. સર્વ રાજકારભાર સોંપી દીધો. અને પોતે જનાનામાંજ કાળ કાઢવા લાગ્યો. તેથી પેશ્વાની સત્તા જમી. ને મરાઠાના કબજામાં માત્ર સતારા, તથા કોલાપુર, બે જગીર રહી.

છેલ્લા રાજાને ઔરશ પુત્ર નહોતાં; સતારા ૪૦ સં ૧૮૪૯ માં અંગ્રેજે હાથ લીધું, અને કોલાપુરમાં આજ પણ તેનો વંશજ રાજ કરેછે.

૧ પેશ્વા બાલાજી વિશ્વનાથ. તેણે પુનામાં પોતાની ગાદી સ્થાપી. અને ૪૦સં ૧૭૧૮માં બાદશાહ બનાવનારા સૈયદોની મદદે ૧ લક્કર દિલ્હી મોકલ્યું. ૪૦સં ૧૭૨૦માં આખા દક્ષિણની ચોથ જીધરાવી.

૨ બીજો પેશ્વા બાજીરાવ ૪૦સં ૧૭૨૧-૧૭૪૦ તેણે દરવર્ષે ખંડુણી જીધરાવવા માંડી. અને બાદશાહ પાસેથી માળવા, તથા નર્મદાથી અંબલ સુધીનો મુલક અને પોર્ટુગીઝ પાસેથી વસાઇને, કિલ્લો લીધો.

૩ પેશ્વા બાલાજી બાજીરાવ. ૪૦સં ૧૭૪૦-૧૭૬૧ એણે

ઉત્તરમાં બાદશાહ પાસેથી ફેટલોક મુલક તથા દક્ષિણમાં નીઝામનો મુલક જીતી લીધો. એ ઉત્તરનો ભાગ કબજે રાખવા એક ભોંસલે શાખા નાગપુરમાં રહેતી હતી. તેણે બંગાળા જઈ મુરશીદાબાદ લીધું. તથા લૂંટફાટ કરી અને ત્યાંના સરદાર અલીઅરદીખાંનને કાઢી મૂક્યો.

ઇ.સ. ૧૭૪૩માં નાગપૂરની શાખાવાળા રઘુજી ભોંસલે-એ ગંગાના નીચલા પ્રદેશમાં લૂંટ કરી. ત્યાંના સૂબા અલીઅરદીખાંને ઇ.સ. ૧૭૫૧માં દક્ષિણ ઓઢીયા પ્રાંત સોંપી દીધો. તથા આખા બંગાલાની ચોથ આપી.

ઇ.સ. ૧૭૬૧માં પાનીપતની મોટી લડાઈ થઈ. તેમાં અહમદશાહ દુરરાનીએ મરાઠાઓને હરાવ્યા.

૪ પેશ્વા માધવરાવ. એના વખતમાં પેશ્વાઈની બીજી ચાર શાખાઓ થઈ ગઈ.

૧ નાગપૂરમાં ભોંસલેની, ૨ ઈંદૂરમાં હોલકરની, ૩ વડોદરામાં ગાયકવાડની. ૪ ગ્વાલીઅરમાં સિંધિયાની.

૫ પેશ્વા નારાણરાવ. ઇ.સ. ૧૭૭૨માં થયો. પણ તરતજ તેનો ધાત થયો.

હોલ્કર તથા સિંધિયા વિષે. પેશ્વા પોતે આજ્ઞાણ હતા. પણ તેના તાબાના નીચકુળના હિંદુઓમાંથી જેના જેના તાબામાં જેજે પ્રાંતો રહેતા. તેતે સ્વતંત્ર થઈ ઉપરનાં ચાર રાજ્યો થયાંછે. તેમાં હોલકર જાતનો ભરવાડ તથા સિંધિયા પેશ્વાના પગરખાં ઉપાડનારનો વંશછે. ઇ.સ. ૧૭૬૫માં શહઆલમ બકસાર પાસે હારવા પછી અંગ્રેજનું પેન્સન ખાઈ નીરવાહ ચલાવતો હતો. તેણે મરાઠાથી વ્યથિ ચલાવતાં સિંધિયા તથા હોલકરે તેને ઇ.સ. ૧૭૭૧માં

ફરી દિલ્હીની ગાદીએ બેસાડ્યો ને ઇ.સ. ૧૮૦૩-૪ સુધી તે તેના બંદીખાનામાં રહ્યો હતો.

નાગવરના મોંસલે. ઇ.સ. ૧૭૫૬થી ૬૫ સુધીમાં બંગાળામાં અંગ્રેજનો અમલ થવાથી ત્યાં એ લોકો સ્વારીઓ કરતા બંધ થયા. ઇ.સ. ૧૮૦૩માં અંગ્રેજો તેની પાસેથી ઓઢિઆ લીધું. ઇ.સ. ૧૮૧૭માં તેની સત્તાનો અંત આવ્યો. ક્રમદે ત્યારથી તેને બ્રિટિશ રેસીડન્ટની સત્તા નીચે રહેવું પડ્યું. ઇ.સ. ૧૮૫૩માં છેલ્લો બોંસલે રાષ્ટ્રીય અપૂત્ર મરતાં તેનું રાજ અંગ્રેજ રાજ સાથે મળી ગયું.

ઘડોદગના ગાયકવાડ. ઇ.સ. ૧૮૧૭ છેલ્લા મરાઠી વિગ્રહ પછી તે બ્રિટિશ રેસીડન્ટના કબજામાં રાજ કરે છે. અને ઇ.સ. ૧૮૭૪માં જે ગાયકવાડ હતો. તેપર રેસીડન્ટને ઝેર આપવાનું તોહોમત આવતાં. ત્રણ દેશી ને ત્રણ યુરોપીઅન અમલદારના હાઈ કમીશને તપાસ કરી તેને પદબ્રષ્ટ કર્યો. ને તેને હામે રાજકુળ સ્થાપન કરનારનો એક દરિદ્ર વંશ જે ખૂણે પડ્યો હતો. તેને ગાદી આપી.

૧ પેહલો મરાઠી વિગ્રહ.

૬ પેશ્વા માધવરાય નાગચળરાય. એનો જન્મ તેના બાપના મરણ પછી થયો હતો. તેથી તેના જન્મ વિષેનો શક લઈ પોતે પેશ્વા થવા માટે તેના કાકા રામોવા. એ વાંધો ઉઠાવી અંગ્રેજની મદદ માગી.

માધવરાય નાનો હોતાં. કારભાર નાના ફંડવીશના હાથમાં હતો. તેણે ફ્રેંચની મદદ માગી. જેથી પેહલો વિગ્રહ ઇ.સ. ૧૭૭૯થી ૧૭૮૧ સુધી ચાલ્યો. અંતે ઇ.સ. ૧૭૮૨માં સાત્ર-

બાધનું તહનામું થયું. તેમાં સાદી અને ધારાપુરી બેઠ અંગ્રેજને મળ્યાં. રાધોબાને બારે પેન્સન મળ્યું તથા માધવરાવને પેશ્વાઇ મળી. પણ ૨૧ વર્ષની ઉંમરે તેણે આત્મઘાત કર્યો.

૨ બીજા મરાઠી વિગ્રહ.

૭ પેશ્વા બાજીરાવ છેલ્લો. એ પેશ્વા ઇ. ૧૭૯૫માં ગાદીએ બેઠો. તેવખતે હોલકરે મરાઠાની સરદારી લીધી. તેથી તે અંગ્રેજને શરણે જઈ વસાઈનું તહનામું કરી પોતાને ખર્ચ પોતાના ખચાવ સાથે એક અંગ્રેજ ફોજ પોતાના મુલકમાં રાખવા ક'પૂલ કર્યું. એ તહનામું રદ કરવા સાથે ઉત્તરના મરાઠી વંશોએ એકો કર્યો. જેથી બીજા વિગ્રહ ઊઠ્યો. તેમાં ઇ. ૧૮૦૩-૪માં સિંધીઆ અને નાગપૂરના લસ્કરને જનરલ વેલેસ્લીએ આસપ્ત અને આરગમ આગળ, અને લાર્ડ લેફે લાસ્વારી અને દિલ્હી આગળ ધાણ વાળ્યો. તથા ઇ. ૧૮૦૪માં હોલકરની સમ્પત્તિ હાર થઈ. જેથી અંગ્રેજને પુષ્કળ મુલક મળ્યો. દિલ્હીનો નામનો બાદશાહ પાછો હાથ આપ્યો. ને ફ્રેંચનો હિંદમાંથી પગ ગયો.

૩ ત્રીજા અને છેલ્લો મરાઠી વિગ્રહ.

તેમાં પેશ્વા, હોલકર, અને ભોંસલે. પોત પોતાને માટે લડ્યા. જેથી તેની સત્તા સદાને માટે નાશ પામી. તેમાં પેશ્વાને તેની હયાતી સુધીનું મોડું પેન્સન કરી આપી. બીથુરમાં રાખી તેનું રાજ મુખ્ય ઇલાકામાં ભેળી લીધું. (તેનો વારસ નાના સાહેબ ઇ. ૧૮૫૭ ના બળવામાં સામે થયો હતો.) એવી રીતે એ રાજનો અંત આણ્યો.

છતિ.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

સોળમા સૈકાના યુરોપીઅનોના બળવામાં ભરતભૂમી નં

હોતી. પણ ઇટાલીનાં બંદરે જમીન માર્ગે વ્યાપાર કરતાં. તે દ્વારા
ત્યાંનો માલ યુરોપમાં જતો. તથા તેનાં વખાણની વાતો સાંભળ-
વામાં આવતી. પણ જળ માર્ગનો તો ખીલકુલ વહેવારજ નહોતો.
ઇ. સ. ૧૪૯૨માં ક્રિસ્તોફર કોલંબસે સ્પેનના રાજાની મદદથી
હિંદ શોધવા સારૂ પશ્ચિમ ભણી વહાણો હંકારવાથી અમેરિકા ખંડ
જડી આવ્યો.

પોર્ટુગીઝનાં યાજ્ઞાં. ઇ. સ. ૧૪૯૮માં વાસ્કોદાગામાએ એક
વહાણનો કાફલો લીરખેનથી દક્ષિણે હંકાર્યો. ને અગ્નીઆર મ.
હીને કાલીકોટ આવી ત્યાંની હિંદુ રાજા જામોરોન ની પ્રીતિ મે-
ળવી છ મહિને સ્વદેશ આવ્યો. સારે જામોરોનને તેને પોર્ટુગાલના
રાજાપર નીચે પ્રમાણે પત્ર લખી આપ્યો હતો. “તમારા કુટુંબના
ઉભરાવ વાસ્કોદાગામાએ મારું રાજ જોયું છે. તેથી મને ધણો
આનંદ થયો છે. મારા રાજમાં તજ, લવંગ, આદુ. મરી, અને
અમૂલ્ય રત્નો પુષ્કળ છે. તારા મુલકમાંથી હું સોનું, રૂપું, પર-
વાળાં અને લાલ રંગ લેવા ઇચ્છું છું.”

ઇ. સ. ૧૫૦૨માં છઠા અલેક્ઝાંડર નામે પોપે પોર્ટુગાલના
રાજાને જીત કરવાનો, વાણોની મુસાફરીનો, અને ઇથિઓપિઆ,
અરબસ્તાન, ઇરાન, તથા હિંદનો વ્યાપાર કરવાનો હુકમ કર્યો. તે
પરથી તેણે વહાણોના ત્રણ કાફલા સમુદ્રમાં રવાના કર્યા.

૧ ઇ. સ. ૧૫૦૩માં મહાન આબ્રહામ-સોદી અલ્ફુકર્ક એક
કાફલાને લઈ પૂર્વ ભણી ગયો.

૨ વાસ્કોદાગામા વીશ વહાણોનો કાફલો લઈ હિંદમાં આવી.
કાચી અને કાનાનોરના રાજાથી મળી ઝામોરીનને તેના મેહેલમાં
ઘેરી તોપોનો માર ચલાવ્યો.

૩ ઇ. સ. ૧૫૦૫માં ફ્રાન્સિસકો દી આલ્મેઇડાને હિંદનો ગવર્નર

કરી ૧૨ વાહાણુ ને ૧૫૦૦૦ માણસ લઈ પોર્ટુગાલના રાજ્યે મો-
કલ્યો. પછી ૬૦ સં ૧૫૦૬માં આલ્બુર્કર્કે ગવર્નર બનાવી
મોકલ્યો. તેણે પોર્ટુગાલની ઘણી સત્તા વધારી તથા ૬૦ સં
૧૫૧૦માં ગોવા લઈ લીધું. જે આજ પણ તેના તાબાના બાગની
રાજધાની છે. પછી મલાકા લીધું. તથા સિયામ અને મસાલાના
દીપો નેડે વેપાર ચલાવ્યો. છેવટે ૬૦ સં ૧૫૧૫માં તે ગોવામાં
મૂચ્યો. પછી ૬૦ સં ૧૫૨૪માં વાસ્કોદાગામા ગવર્નર થયો. તે
પણ ૬૦ સં ૧૫૨૭માં દાચીમાં મૂચ્યો. ત્યાર પછી તરતજ તેની
ચડતી અટકી.

૬૦ સં ૧૫૦૦ થી તે ૧૬૦૦ સુધી તેનો ઝોડલાનોજ હિં-
દથી વ્યાપાર રહ્યો. તેમાં થએલા ગવર્નરોમાં અલ્બુર્કર્કે પ્રજાની
પ્રીતિ મેળવી હતી. તેથી હિંદુ તથા મુસલમાન બંને તેની કબર
પાસે જઈ દુઃખની અરજી કરતા. હાલમાં તેના તાબામાં દિવ, દ-
મણ, ને ગોવાછે.

બલંદા લોક, પોર્ટુગીઝ લોકોએ લાવેલો માસ યૂરોપના બીજા
બંદરોમાં વેચાવા બતો. જેપરથી સ્પેનીશ લોકોએ એક કાકલો
ઉત્તર મલાસાગરની ૩૭ વિહયમ બેરેન્ટસની સરદારી નીચે ત્રણ
વાર મોકલ્યો. તેમાં છેલ્લી વારે તે મૂચ્યો. પછી ૬૦ સં ૧૫૬૬માં
દોર્નિ ક્રિયસ હૈટમાન કેપ આવ ગુડ હોપ પાસે થઈ સુમાત્રાને
બંતામ પહોંચ્યો. અને તેણે જાવામાં ૬૦ સં ૧૬૧૬ માં બટે
વિઆ શહેરે વસાવી તેમાં રાજધાની કરી. અને ત્યાર પછી અમે
રિકામાં ન્યુયાર્ક વસાવ્યું. ૬૦ સં ૧૬૨૩માં અબોયાનાની કતલ
કરી અમેજને હિંદમાં જવા ફરજ પાડી. ૬૦ સં ૧૬૩૫માં ફાર
મોસા લીધું. ૬૦ સં ૧૬૪૦માં મલાકા લીધું.

૬૦ સં ૧૬૫૧માં કેપ આવ ગુડ હોપમાં સંસ્થાન થાપ્યું.

૪૦ સં ૧૬૫૨માં મદ્રાસ કાંટે પાલકોલુમાં કોઠીનાંખી.

,, ૧૬૫૮માં સિંહલદ્વીપમાંનો જાફનાપત્તન પોર્ટુગીઝ પાસેથી લીધો.

૪૦ સં ૧૬૬૪માં મલબાર કાંઠાનાં તમામ પોર્ટુગીઝનાં થાણાં લીધાં

૪૦ સં ૧૬૬૯માં સેંટ થોમીઅને મકાસરમાંથી પોર્ટુગીઝ ને હાંકી કાઢ્યા.

૪૦ સં ૧૭૫૮માં કલાઈવે વલંદા તાબાના ચીનસુરાપર ચડાઈ કરી. તેને નામોશી લગાડે એવા કરાર કર્યા.

૧૭૯૩-૧૮૧૧ સુધી ફ્રેન્ચ જોડે મોટા વિગ્રહ ચાલતાં અંગ્રેજો વલંદાનાં તમામ થાણાં લે લીધાં.

૧૮૧૬માં જાવાબેટ વલંદાને પાછો મળ્યો.

૧૮૨૪માં અંગ્રેજો મલાકા અને સુમાત્રાનો વલંદા જોડે અદલો બદલો કર્યો.

અંગ્રેજ લોક સાતમા હેન્રીરાજાએ ૪૦સં ૧૪૯૬માં જાન કાબા અને તેના ત્રણ દીકરાને વાવ્ય રસ્તેથી હિંદ શોધવાને એ વાહાણથી મોકલ્યા હતા. તેણે હિંદને બદલે ન્યૂ ફ્રાન્સિસ જોડે શોધી કાઢ્યો.

૪૦ સં ૧૫૫૩માં સર હ્યુ વિલ્કીન્સને ઉત્તર સમુદ્રમાંથી હિંદ શોધવાનો રસ્તો કાઢવા પ્રયત્ન કર્યો. તેમાં તે નાશ પામ્યો. ત્યાર પછી. ૪૦ સં ૧૫૭૬થી તે ૪૦ સં ૧૬૧૬ સુધીમાં વાવ્ય પ્રાંતના રસ્તાની ખોળ કરવા માંડી. તેમાં ફ્રોબીશર, ડેવિશ, હડ્ડન અને બ્રાશીનનાં અવિનાશીનામ નકશાઓમાં રહી ગયાં છે. ૪૦ સં ૧૫૭૭માં સર ફ્રાન્સિસ ડેકે પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા કરી.

૪૦ સં ૧૫૭૯માં ટામ્સ સ્ટીવન્સ નામે આધુનિક અંગ્રે-

જ અને સાષ્ટી બેઠની જોખ્યુછટ કાલેજને! મુખ્ય શિક્ષક પેહેલવેલો હિંદમાં આંચો.

ઇ. સ. ૧૫૮૩માં રાદ્દક્રિય, જેમ્સ ન્યૂ બેરી, અને લીડસ નામે ત્રણ વેપારીઓ હિંદમાં આવ્યા. તેમને પર્ટુગીઝોએ આરમ્મ અને ગોવામાં કેદ કર્યા. છેવટ ન્યૂબેરીએ ગોવામાં દુકાન માંડી, લીડસ મુગલ બાદશાહનો નોકર રહ્યો. અને ક્રિય પાછો સ્વદેશ ગયો.

ઇ.સ. ૧૫૮૮માં સ્પેન તથા પોર્ટુગાલે અંગ્રેજ સામે મોટી આરમ્મ મોકલી. તેમાં હાર્યા; જેથી અંગ્રેજને વધારે ક્ષતિ મળ્યું.

ઇ.સ. ૧૫૯૬માં કોરનીલીઅસ હોટમાને કેપ આવ ગુડ હોપ વાળો રસ્તો શોધી કાઢ્યો.

ઈ.સ. ૧૫૯૯માં વક્ષાંદાએ અંગ્રેજને વેચવાનાં મરોનો ભાવ શેરે દોઢ રૂપિયા બદલ. ત્રણ અને ચાર રૂપિયા કર્યો. જે પરથી લંડનના વેપારીઓએ લાર્ડ મેયરનાં ઉપરીપણાં નીચે એક સભા બોલાવી. ને ઇંગ્લાંડની રાણી ઇલિઝાબેથે ઇ.સ. ૧૬૦૦માં ઇંગ્લીશ કંપનીને માટે હકો માગવા સરખન મીલડનને હિંદમાં મોકલ્યો.

તે મૂળની કંપનીમાં ૧૨૫ ભાગીદાર હતા, ને ૭ લાખ રૂપિ-આનું ભંડોળ હતું. તેને વધારી ઇ.સ. ૧૬૧૨માં ૪૦ લાખનું ભંડોળ કર્યું હતું. પછી ઇ.સ. ૧૬૩૫માં બીજી કોર્ટનની મંડલી સ્થપાઈ. પણ તે ઇ.સ. ૧૬૫૦માં પેહેલી કંપનીથી જોડાઈ ગઈ. પછી તેણે માડાગાસ્કરમાં કોઠી નાખવાથી આરસાડા મંડલી કેહેવાણી.

પછી ઇ. સ. ૧૬૫૫માં ક્રોમવેલે બીજા હોંસીલા વેપારીઓને પણ, હિંદના વેપારની સનંદ આપી. તેપણ બે વર્ષ પછી પેલી કંપની સાથે જોડાઈ ગઈ. ઇ. સ. ૧૬૯૮માં ઇંગ્લીશ કંપની વધારે જોરમાં આવી. અને તે ઇષ્ટ ઇન્ડીઆ કંપની કેહે-

વાણી. તેનું બંડોળ બે કરોડ રૂપિયાનું હતું. છેવટ ઇ. સ. ૧૭૦૯માં તે બને કંપની પણ એક થઇ ગઇ.

ઇ. સ. ૧૬૦૨માં કમ્પાન લાંગરે અચીનના રાજા જોડે વેપાર ચાલુ કરી પ્રથમ બંતામમાં કોડી નાંખીને પ્રીયામાન, બંડા, આંબોયનાં, અને ગુલાવેમાંથી, મરી, તેજના વીગેર માલ ખરીદવા માંડ્યો.

ઇ. સ. ૧૬૧૧માં સર હેન્રી મીડલ્ટને પોર્ટુગીઝો અ. દેખાઇ કરતાં છતાં, ખંખાતમાંથી માલ ભર્યો.

ઇ. સ. ૧૬૧૫માં કમ્પાન બેંચે સુઆલીમાં મોટું યુધ્ધ કરી ચારવાર પોર્ટુગીઝનાં વાંઢાંણાને મારી કાઢ્યાં. તથા એજ સાલમાં, પેહેલા જેમ્સ રાજાએ જહાંગીરના દરબારમાં સર ટામ્સરોને એલચી તરીકે મોકલી. વેપારને લાભકારી માંગણીઓ મંજૂર કરાવી.

ઇ. સ. ૧૬૨૩માં વલંદાઓએ ૯ અંગ્રેજ ૯ જપાની અને ૧ પોર્ટુગીઝ સહીત અંગ્રેજના કમ્પાન ટાવર્સનને કેદ કરી શુનેગાર કરાવી ફ્રાંસી દીધી. તેનું છેવટ કમીશન બે. ટું. તેણે મરનારના વારશોને વલંદાઓ પાસેથી ૩૬૧૫૦ રૂપિયા અપાવ્યા.

આ કતલ થવા પછી અંગ્રેજોનો હિંદમાં પ્રવેશ થયો. તેઓ પ્રથમ કોરો મંડલ કાંઠે ગયા ને ઇ. સ. ૧૬૧૦માં મહમીપટણમાં આડત બાંધી, અને ઇ. સ. ૧૬૨૬માં આરગમમાં કોડી નાંખી. ત્યાં ૧૨ તોપો તથા ૨૩ આડતીઆ રેહેવા લાગ્યા. તેના ઊપરી મિષ્ટર ફ્રાન્સીસ ડેએ. ઇ. સ. ૧૬૩૮માં ચંદ્રગીરીના રાજા પાસેથી થોડી જમીન વેચાતી લેઇ ફોર્ટસેન્ટ જ્યાર્ન બાંધી મદ્રાસ વસાવ્યું. ઇ. સ. ૧૬૧૫માં સૂરતમાં કોડી ધાલી.

ઇ. સ. ૧૬૬૧માં ધ્રુગાનઝાતી સાહજદી, કાથરૈનની પે-રામણીમાં, મુબઇ બેટ અંગ્રેજને મળ્યો. તે ઇ. સ. ૧૬૬૮માં

ખીજી ચાલેસે ૧૦૦ રૂપિયા લેવા કરી તે ઇસ્ટઇન્ડીયા કંપનીને આપ્યો. તે જોકે તેવખત માછીનું ગામડું હતું તો પણ એટ હોવાથી, ત્યાં મરાઠા સ્વારો ભૂટવા આવી શકે નહીં એમ ધારી ઇ. સ. ૧૬૮૫માં સૂરતની કોઠી ઉપાડી મૂળ્યમાં નાંખી. ત્યાર પછી અંગાળામાં પ્રવેશ થયો.

ઇ. સ. ૧૬૪૦માં હુંગળી તથા ઇ. સ. ૧૬૪૨માં આલા-શોરમાં કોઠી નાંખી.

ઇ. સ. ૧૬૪૫માં મી. ગ્રેન્ઝીઅલ આઝિટને પોતાના પગાર પેટે એકલી ઇંગ્લીશ કંપનીનેજ વેપારનો હક સાહજડાં આદશાહ પાસેથી આપાવ્યો.

ઇ. સ. ૧૬૮૧માં મદ્રાસને અંગાલાથી જનું પાડયું.

,, ૧૭૦૦માં ચારંગજેનના સાહજદા આજીમ પાસેથી, સુદાનડી, કલીકટા, ગોવિંદપૂર, એ ગામો વેચાતાં લીધાં.

ઇ. સ. ૧૬૮૯માં કંપનીએ મુલકી સત્તામાં હાથ ધાવ્યો. અને નીચે પ્રમાણે ઠરાવ કર્યો. “આપણા વેપાર વિષે જેટલી કાળજી રાખવી જોઈએ તેટલીજ ઉપજ વધારવા પણ રાખવી. માટે સર જન ચાઇલનને હિંદનો ગવરનર જનરલ તથા નૌકા સેનાધિપતિ નીમીને” તેને સલાહ, લડાઇ, અને રક્ષણ સંબંધી કુલ અધિકાર આપ્યો.

સરવે ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીઓ વિષે.

ઇ. સ. ૧૬૦૦માં અંગ્રેજે કંપની સ્થાપી, ૧૬૦૨માં વલંદાએ સ્થાપી, ત્યાર પછી ફ્રેન્ચોએ સ્થાપી. તેમાં પહેલી ૧૬૦૪માં, ૨-૧૬૧૧માં; ૩-૧૬૧૫માં; ૪-૧૬૪૨માં; રીશલીઅ નામે; ૫-૧૬૪૪માં, કાલર્કની નામે સ્થાપી. ને છેવટ ઇન્ડીસની નામે

કંપની સ્થાપી, અને ઇ. સં. ૧૭૬૬માં મૌત્ર તેનેજ વેપારનો હક રાખી બાકીની કંપનીઓ રદ કરીઓ અને તે કંપનીનો ૧૭૯૬માં નાશનલ આસેમ્બલીએ ઊંચોડે કર્યો.

પછી ડેનલોકોએ. ઇ. સં. ૧૬૧૨માં પેહેલી ને ઇ. સં. ૧૬૭૩માં બીજી ઇસ્ટઇન્ડીઆ કંપની સ્થાપી.

પછી ઇ. સં. ૧૬૯૫માં સ્ટોક લોન્ડે સ્થાપી પણ તે સ્થપાયા સાથેજ નાશ પામી.

પછી ઇ. સં. ૧૭૩૩માં શ્રીજીપાઠન એટની બાદશાહી કંપનીને સ્પેનના રાજાએ સનદ આપી હતી. તેમાંની આસ્ટેડ કંપની ઘણીજ અગત્યની હતી, પણ તેણે ઇ. સં. ૧૭૮૪માં દીવાળું કાઢ્યું.

ઇ. સં. ૧૭૩૧માં મી. હેન્રી કર્નીગે સ્વીડનની કંપનીની સનદ મેળવી.

છતિ.

મકરસુ ૧૩ મું.
બ્રિટિશ ગવર્નરની સાલવાર માદી.

અડતા નંબર	સાલ.	નામ.	ઉપનામ.
૧	૧૭૫૮	પેહેલો ગવર્નર લાર્ડ કલાઇવ	
૨	૧૭૬૭	„ હેરિવેરેસી	
૩	૧૭૬૯	„ જન કાર્ટિયર	
૪	૧૭૭૨	પેહેલો ગવર્નર જનરલ વારન હેરિટગ્સ	
૫	૧૭૮૫	„ સરજન મેકફર્સન	(કામ ચલાજી)
૬	૧૭૮૬	„ માર્કિવસઆવ કાર્નવાલિસ	
૭	૧૭૯૩	„ સર જન શોર	લાર્ડ નિગમથ
૮	૧૭૯૮	„ સર એલ્યુઈ ક્લાર્ક	(કામ ચલાજી)
૯	૧૭૯૮	„ લાર્ડ માર્નિંગ્ટન	માર્કિવસઆવ વેલસલી
૧૦	૧૮૦૫	„ માર્કિવસઆવ કાર્નવાલિસ.	(ખીજવાર)
૧૧	૧૮૦૬	„ સરજ્યાર્જ બાલો	(કામ ચલાજી)
૧૨	૧૮૦૬	„ અર્લ આવ મિટો.	
૧૩	૧૮૧૫	„ અર્લ આવ મોયિરા.	માર્કિવસ આવ હેરિટ-ગસ.
૧૪	૧૮૨૩	„ જન આડમ	(કામ ચલાજી)
૧૫	૧૮૨૩	„ અર્લ આલ્સર્ન	
૧૬	૧૮૨૮	„ લાર્ડ વિલિયમ ક્રેવેન્ડિસ બેટીંગ.	
૧૭	૧૮૩૫	„ સરચાર્લસ મેટ કોફ	પછીથી લાર્ડ મેટકોફ (કામ ચલાજી)
૧૮	૧૮૩૬	„ લાર્ડ આકલાન્ડ	
૧૯	૧૮૪૨	„ અર્લ આવ એલનબરો.	
૨૦	૧૮૪૪	„ વાઇ કાર્લિટ હાર્ડિંગ.	
૨૧	૧૮૪૮	„ અર્લ આવ ડલહાઉઝી	(પછીથી માર્કિવસ)
૨૨	૧૮૫૬	„ અર્લ કેનિંગ.	

ખાદશાહતને તાબે હિન્દ થયા પછીના વાઈસરાય.

સરકાર	સાલ.	નામ.	ઉપનામ
૧	૧૮૫૮	ગવર્નરનરનરલ અર્લ કેલિંગ.	લાર્ડ લારન્સ.
૨	૧૮૬૨	„ અર્લ આવ એલગીન	
૩	૧૮૬૪	„ સરગન લારન્સ	
૪	૧૮૬૯	„ અર્લ આવ મેઓ.	
૫	૧૮૭૨	„ અર્લ આવ નાર્થ બ્રુક	
૬	૧૮૭૬	„ અર્લ આવ લિટન	
૭	૧૮૮૦	„ માર્કિવસ આવ રિપન	

ઇ. સ. ૧૬૭૪ માં ફ્રેંચે પોંડીચરીમાં પોતાનું થાણું રચાવ્યું તેણે કેટલાંક વર્ષો સુધી તો અંગ્રેજ સાથે સલાહ રાખી વ્યાપાર કર્યો. પણ ઇ. સ. ૧૭૪૪ માં યુરોપમાં એ બંને રાજ વચ્ચે વિરોધ થતાં તે વખતે પોંડીચરીમાં ફ્રેંચ ગવર્નર હુલ્લે હતો, તેણે અંગ્રેજથી વિરોધ ચલાવ્યો. આ વખતે હૈદરાબાદમાં નીઝામના વંશજે, અકબરમાં નીઝામના નાયબના વંશજે, ત્રીચીનોપલી, તાંજોર, અને મહીસુરમાં હિંદુ રાજા રાજ કરતા હતા.

પ્રથમ અંગ્રેજનું નૌકાસેન્ય કોરોમંડલ કાઠે આવ્યું, તેને અકબરના નવાબે કુપ્લેના કેવાથી વિગ્રહ કરવા દીધો નહીં.

પછી ઇ. સ. ૧૭૪૬ માં લાગુદોવેની સરદારી નીચે એક ફ્રેંચ સેને આવી મદ્રાસ લઇ લીધું. જેથી અંગ્રેજના તાબામાં માત્ર ફોર્ટ સેન્ટ દેવિડ રહ્યું, જેના માટે અકબરના નવાબે, તથા અંગ્રેજના નૌકા સેનાધિપતિ એડમિરલ બારકાવેન, તથા બૂમી સેનાનાં હુકમી

મૈનર હારે-સે તેમના સાથે મુઠાઈ કરી પણ લખા. મૈનર
વર્ષમાં (૧૯૪૮ માં) એકસ-લાસાવેલના દેશરથી
અંગ્રેજને મદ્રાસ પાછું મળ્યું.

હવે હુલેના મનમાં હિંદને ફ્રેન્ચની સના નીચે લેવાનો દરા-
દો હતો, તેથી હેદ્રાબાદ અને અકાટની ગાદીપર તેણે પોતાના આ-
વાળા હકદારોને નીમ્યા હતા. જેથી અકાટની ગાદીને આવો
કરનાર મહમદ અલી નામે એક ખીજા હકદારે અંગ્રેજની મદદ
માગી. તેથી કલાઈને ઇ. સ. ૧૭૫૧ માં અકાટ લેઈ નવાબનો
ખયાવ કર્યો. ને ઇ. સ. ૧૭૬૦ માં વાંદેવાસની લડાઈ થઈ; તેમાં
ફ્રેન્ચ સેનાધીપતિ લાલીને સર આધરકૂટે હરાવ્યો. ને ઇ. સ.
૧૭૬૧ માં ફ્રેન્ચ પાસેથી પોડીચરી તથા છાંછનો ગઢ લીધાં
જેથી ફ્રેન્ચ સના પડી ભાંગી.

પછી કલાઈવ બંગાળે ગયો. ત્યાં ઔરંગઝેબના મરણ
પછી મુરસીદ કુલીખાન નવાબ હતો; અને તે મુરસીદાબાદમાં
હોતો હતો. તેના મરણ પછી તેના જમાઈ તથા પૌત્ર અલીખાન
ખાન ગાદીએ બેઠો. આ વખત બંગાળમાં અંગ્રેજનું થાણું
કલકત્તામાં હતું. અને ફ્રેન્ચનું ચંદ્રનગરમાં તથા વલંદાનુ-
ચીનસૂરામાં હતું. આ વખતે મરાઠા સ્વારો ત્યાં દેશ લૂટવા આ-
વતા, તેના ખયાવ સારૂ ઇ. સ. ૧૭૪૨ માં અંગ્રેજને કલકત્તા
ની આસપાસ ખાઈ ખોદવાની પરવાનગી મળી.

ઇ. સ. ૧૭૫૬ માં અલીખાન મરણ પામતા,
સીરાજઉદ્દૌલા ગાદીએ બેઠો. તેનો પોતાના કાંઈ કુટુંબીપર ગુસ્સો
થતાં તે કલકત્તામાં નાશી ગયો. તેને લેવા સારૂ નવાબ લાકર
લેઈ કલકત્તે ચડી આવ્યો. તેવારે કેટલાક અંગ્રેજો પોતાનાં વહાણ

મદીમાં હતા તેમાં ખેસો નાશી ગયા અને બાકીના સારાં થયા. તેને પકડી કેદી તરીકે એક અંધારી કોટડીમાં પૂર્યા. તે કોટડી લોહના ગજીઆવાળી, માત્ર થોડાંજ અજવાળાંવાળી તથા ૧૮ ચાર-સ પૂટની હતી. તેમાં એ કેદીઓને આખી રાત ગામ્યા. પછી સવારે જ્યારે કોટડી ઊઘાડી ત્યારે ૧૪૬ માંથી માત્ર ૨૩ જીવુજીવતા હતા. આ સમાચાર મદ્રાસ પોંહ્યા. તે વખતે કલાઇવ ઈંગ્લાંડથી પાછો વળી આવ્યો હતો તે પોતે તથા એડમિરલ વાટસન પોતા પાસેનું લશ્કર લેઇ ગંગા નદીના મુખમાં ગયા. ને થોડુંજ લડવા-થી, કલકતા કંપનીના હથે તથા નુકશાનનો બદલો આપી નવાબે સલાહ કરી.

એટલામાં યુરોપમાં ફ્રાન્સ અને ઈંગ્લાંડ વચ્ચે તકરાર થઇ. જેથી કલાઇવે ચંદ્રનગર લઇ લીધું એટલે ફ્રેન્ચે નવાબને કબજામાં લીધો તે જોઈ કલાઇવે ખીરમ્મર નામે નવાબની ગાદીના બીજા વારસદારને ઉભો કરી તેને મદદ આપવાનો નિશ્ચય કર્યો.

પછી ઇ. સ. ૧૭૫૭ માં કલકતાથી ઉત્તરે ૭૦ મુઝલ પર પ્લાસીનું યુધ થયું તેમાં અંગ્રેજ પાસે માત્ર એક હજાર યુરોપી, એ હજાર દેશી, લશ્કર તથા આઠ તોપો હતી ને નવાબ પાસે પાંત્રીશ હજાર પ્યાદલ, ૧૫ હજાર સ્વાર, ને પચાસ તોપો હતી. સવારથીજ નવાબે તોપોનો મારો ચલાવ્યો. તે વખતે કલાઇવે પોતાની ફાજને ઝાડ તથા માટીના ટી બાની ઓથે રાખી હતી. ને બપોરે જ્યારે તેઓ રાંધવા વીગેરેમાં લાગ્યા હતા. તે વખતે એકદમ તૂટી પડ્યો. ને કેટલાક અમલદારોને પકડ્યા; જેથી ફ્રેન્ચ-માં ગભરાટ થઇ ગયો; અને નવાબ પોતે પણ ઊંઠે ચડી નાઠો.

પછી કલાધવે રાજધાનીમાં જઈ મીરજીરને ગાદીએ બેસાડ્યો
ને તેની પાસે નીચે પ્રમાણે રૂપિયા માગ્યા.

૧૦૦૦૦૦૦ કંપની માટે. ૨૦૦૦૦૦૦ હિંદુઓ માટે.
૫૦૦૦૦૦૦ અંગ્રેજો માટે. ૧૦૦૦૦૦૦ આરમીઅનો માટે.
૫૦૦૦૦૦૦ નૌકાસેના માટે. ૫૦૦૦૦૦૦ ભૂમી સેના માટે. એ રીતે
માગ્યા, પણ ખજાનો તાજે નહોતાં નવા નવાએ તેણે માગ્યા કરતાં
અર્ધા પૈસા તથા ૨૪ ગામની જમીનદારી આપી.

૬૦ સં ૧૭૫૯ માં નવાએ આપેલી જમીનદારીનો વેરો
જે આદશાહને ભરવાનો હતો તેપણુ આદશાહે માફ કર્યો. તે ઉપરથી
કંપનીએ એમ ઠરાવ કર્યો કે એ જમીનપર દશ વરસ સુધી
કલાધવનો હક રાખવો ને પછી સદામતને માટે કંપનીનો હક છે.
અને તેનો પટો ૬૦ સં ૧૭૬૫ માં આદશાહે મંજૂર કર્યા.

૬૦ સં ૧૭૫૮ માં કલાધવ અંગાળાનો ગવરનર થયો.

દીલીના આદશાહનો સાહજદો સાહ આલમ મરાઠા, અફગા-
નો, તથા અયોધ્યાના માજી નવાબની મદદ લેઈ મીરજીરપર
ચડી આવ્યો. તે ફ્રાન્સને ૪૫૦ ચુરોપી તથા ૨૫૦૦ દેશી ફ્રાન્સ લઈ
કલાધવે વીખેરી નાખી. અને દક્ષિણમાં એક ટુકડી લેઈ કર્નલ
ફ્રાન્કેને મોકલ્યો. તેણે ફ્રેન્ચ સરદારો લાલી, તથા ખુસીને હરાવી
મજલી પટણુ પાછું લીધું. અને ઉત્તર સરકાર તથા હેદાઆદમાં સતા
બેસાડી. પછી કલાધવે વલંદાને હરાવી તેનું ચીનમુરામાં થાણું
ખુશીથી રેવા દીધું.

૬૦ સં ૧૭૬૦ થી ૧૪ સુધી કલાધવ ધંધલાંડ ગયો. ત્યારે
વાંસે જે અંગ્રેજ અધીકારી હતો, તેણે ૬૦ સં ૧૭૬૧ માં મીર-
જીરને ગાદી ઉપરથી હાલડી તેના જમાઈ મોરકાસીમ ને આદી

આપી. અને તેની પાસેથી ખાનગી બક્ષીસો ઉપરાંત બર્દવાન, ચીતાગોંગ, અને મીઠનાપૂર મહાલ લીધા. જેની ઊપજ ખર્ચ બાદ કરીએ તોપણ ૫૦ લાખ રૂપિયાની હતી.

તે મીરકાશમે તરતજ સ્વતંત્ર થવાનો ઇરાદો કરી પોતાની રાજધાની મેંગીરમાં કરી અને ફ્રેન્ચ જમાવવા લાગ્યો.

હવે કંપનીને જે દાણ માફ થયું હતું, તેનો લાભ કેટલાક દેશીઓ પણ “ અમે કંપનીનાં માણસો છીએ ” એમ કહી લે જવા લાગ્યા. જે પરથી તકરાર ઉઠી. તેનો ત્રોડ ગવર્નર વાન્સી તાર્ત. તથા કાઉન્સીલે કરવા ધાર્યું હતું એટલામાં નવામે અંગ્રેજની એક હોડી પર ગોળીનો માર ચલાવી પટણામાંના અંગ્રેજના બે હજાર સીપાઇઓને, તથા આખા બંગાલામાંના ૨૦૦ અંગ્રેજને, કાપી નાંખ્યા. જેથી મેજર આદમ્સે નવામના લશ્કરને પ્રથમ ઘેરી-આ આગળ ને પછી ઊધાનાળા આગળ હરાવ્યું. ઇ.સ. ૧૭૬૪ જેથી નવાબ અયોધ્યે નાઠો. એટલે અંગ્રેજે ત્યાંના નવાબ. સુરાજ ઉદૌલ્લાને મીરકાશીમ આપી દેવાનું કહેતાં તેણે આપ્યો નહીં. તેથી બકસારનું યુધ થયું તેમાં સુરાજ ઉદૌલ્લા, મીરકાશીમ, તથા તેની સાથે આવેલા, બાદશાહ સાહ આલમને ઇ.સ. ૧૭૬૪માં સર હેક્ટર મન્રોએ હરાવી બાદશાહને પણ અરજદાર બનાવ્યો. આવખત લશ્કરી માણસોએ બંડ કર્યું, તે પણ તેમાંના ૨૬ આગેવાનોને તોપને મોઢે હડાડી બેસાડી દીધું.

ઇ.સ. ૧૭૬૫ માં કલ્કાત્તવ પાછો ગવર્નર થઇ આવ્યો. એટલે તેણે તરતજ નવાબ પાસેથી લડાઇનાં ખર્ચ પેટે ૫૦ લાખ રૂપિયા લઈ, સાહઆલમને અલાહબાદ, તથા કોરા પરગણું અપાવ્યાં. તેથી બાદશાહે કંપનીને બંગાળા, બીહાર, અને ઓરીસાની

દીવાનગીરી, (વસુક્તાતખાતાનો કારભાર) તથા ઉત્તર સરકારનો જમાખાધીનો અધિકાર સોંપ્યો.

ઇ.સ. ૧૭૬૬ માં કલાધવે સંઘના નોકરોના પગારમાં મી-હાના ઇન્તરામાંથી વધારો કરી આપી; દેશીરાજ પાસેથી, નજરાણા લેવાની, અને ખાનગી વેપાર કરવાની મના કરી.

ઇ.સ. ૧૭૭૦ માં મોટો દુકાળ પડ્યો તેમાં ૧ વસ્તી મરણ પામી.

ઇ.સ. ૧૭૭૨ માં કલાધવ સ્વદેશ ગયો, તેવી ગવર્નર વાર્ન-હેસ્ટિંગ્સ થયો. તેને ડાયરેક્ટર કોર્ટ દ્વારા કહે “પોતે દીવાન તરીકે આગળ પડવું, વસુક્તાતખાતાનું કામ પોતાના નોકરોથી લેઈ સંભાળ રાખવી.” જે પરથી તેણે મુરસીદાબાદમાં ટીન્નેરી હતી તે કલકતામાં આણી. અને તે સંભાળવા યુરોપીઅન કલેક્ટરો નીમ્યા. નોકરોની ફરી ગોઠવણ કરી વસુક્તાતખાતામાં સુધારો કર્યો. ઇ.સ. ૧૭૭૪ માં તે ગવરનર જનરલ થયો.

૧ પેહેલો ગવર્નર જનરલ વાર્નહેસ્ટિંગ્સ ૧૭૭૪-૧૭૮૫

ઇ.સ. ૧૭૭૩ માં પાર્લિમેન્ટે રેગ્યુલેટીંગ આક્ટ નામે કાયદો કર્યો, તેમાં એક ક્લાન્સીલ નીમી ગવરનર જનરલને તેનો પ્રેસીડેન્ટ નીમ્યો, તે ક્લાન્સીલના મેંબરોમાંથી ફીલીપ, તથા ક્લાન્સીસ વાર્નહેસ્ટિંગ્સને સામા થયા, તેથી, તથા ડાયરેક્ટરોએ નાણાંનો ધણો લોભ ખતાવ્યો તેથી, તેનો અમલ થયો જાણી થયો છે. પણ તે ધણોજ હુશિઆર—ને પ્રમાણિક હતા.

ખાંજાણાની જ હંપનમાંથી ખર્ચ પૂરું પાડવા સારું તેણે નવાંબને અપાતી રકમ અરધી ઘટાડી ૧૬ લાખ રૂપિયાનો વધારો

કર્ચો. તથા કલાધર્મે અલ્પાલ્પાદિ તથા કારા જે આદર્શાકને અપાવ્ય હતા, તે આદર્શાદે મરાહાને આપતાં હેસ્તિંગ્સે તે બે ભાગ અર્થે-ધ્યાના વજરને ૫૦ લાખ રૂપિએ વેચાયા આપ્યા. તથા કરાર મુજબ જુલમ કરનારા રોહીલાને જીતવામાં વજરને મદદ કરી આગળ કલાધર્મે કરેલા કરાર રદ કરી તેમને અપાતાં પેન્સન બંધ કર્યાં. પછી કાશીના રાજા ચૈત્રાસિંહ પાસે નાણાં માગ્યાં તે તેણે આપ્યાં નહીં, એટલે તેના પર અંગ્રેજના દુશ્મનો સાથે પત્ર વેહેવાર અસાવવાનું તોહમત મૂકી તેને પરેજ કર્યો. ને તેના બત્રીજાને ગાદી આપી વધારે ખંડણી ઠરાવી.

પછી અર્થોધ્યાના વજરની માપર કાશીના રાજાને મદદ કરવાનું તોહમત ઠરાવી, ૧૦ લાખ પાંચિન્ડી પણ વધારે રકમ તેની પાસેથી લીધી.

ઈસ ૧૮૮૬ માં તે સ્વદેશ ગયો, ત્યાં હાજિસ આવ કા મન્સે તેના પર જુલમનાં કામનો આરોપ મૂકી કેશ ચલાવ્યો! તે ઈસ ૧૭૯૫ સુધી ચાલ્યો. તેમાં લાડની સભાએ તેના પર ધણી-જ દયા કીધી અને સધળાં તોહમત નાસાગિત કર્યા. તોપણ તે પોતાનો ખચાવ કરવામાં ધણાંજ નાણાં ખાઈ ગયો. ને પાંચમાલ થઈ ગયો.

પેહેલો મરાઠી વિમ્મહ

પુનાની ગાદીનો દાવો કરનાર રઘુજી બોંસલે જેડે મુખ્ય સરકારે ઈસ ૧૭૭૫માં સુરતમાં એવો ઠરાવ કર્યો કે તેને પુનાની ગાદી અપાવવી. ને તે પેટે તેણે અંગ્રેજને સાલ્સેટ અને વસંત આપવાં. તે કરાર પાર પાડવા માટે લઢાઈ થઈ. તેને પેહેલો મરાઠી વિમ્મહ કહેછે.

પ્રથમ ૬૦ સં ૧૭૭૬ માં મરાઠાએ અંગ્રેજો જોળને હરાવી, વાજામમાં પોતાની મરજી અનુસાર કરાર લખાવી લીધો. પણ આ વાર્તાની વાર્તા હેસ્તિંગ્સને ખચર પડતાં તેણે બંગાળનાં તમામ લશ્કરની મદદ મોકલી આપી. તેમાંના કર્નલ ગાડર્ડે ગુજરાતના તવંગર પ્રાંતોની તથા કાશ્મીર પોખામે ગ્વાલીઅરગઢની જીત કરી ને છેવટ ૬૬ સં ૧૭૮૨ માં સાલખાઈ મુકામે તહનામું થયું. તે ની રૂએ સાલ્સેટ ને ધારીપૂરી અંગ્રેજને મળ્યાં, તથા રમુજને મોટું પેન્સન મળ્યું. ત્યાર પછી મહીસુર એડે વિગ્રહ ચાલુ થયો ૧૭૮૦ થી ૧૭૮૪

અંગ્રેજની સામા થવા સાથે નીજામ મહીસુરને મરાઠાએ એકો કર્યો. તેમાંથી નાગપુરના મરાઠા તથા નીજામને અંગ્રેજે શીટબા; તોપણ મહીસુરનો હૈદરઅલી અંગ્રેજપર તૂટી પડ્યો. ને પોલી લોરનાં સંગ્રામમાં કરનલ બેલીના હાથ નીચેની જખર દુકડી- ને કતલ કરી, મદ્રાસ સુધી આવી પોહ્યાંચો.

વાર્ન હેસ્તિંગ્સે સમુદ્ર વાટે સરઆયરકુટને મદ્રાસની વારે, અને પગવાટે કર્નલ પીઅર્સનને વરાડ તથા નીજામને ત્રાસમાં રાખવા મોકલ્યા.

૬૦સં ૧૭૮૨ માં હૈદરઅલી મૂઓ.

૬૦સં ૧૭૮૪ માં તેના છોકરા ટીપુ સાયે અરમ્મપરસનુ જીતામથું પાછું આપવાના કરાર થયા.

લાર્ડ કોર્ને વલ્લિમ ૬૦સં ૧૭૮૧-૧૭૮૩ વાર્નહેસ્તિંગ્સના જવા પછી વીસ માસ સુધી કંપનીના સિનિલ સર્વેટ સર અને માકફરસને કામ ચલાવ્યું. ત્યાર પછી લાર્ડકોર્નેવાલીસ આવ્યો. એ જણ કાર્યોને માટે પ્રખ્યાત છે ૧ મહીસુરનો બીજો વિગ્રહ ર મુલકી

કારભારની ધમારત અણાણી. ૩ બંગાળામાં સ્થાયી જમાબંધી બાંધી.

૧ લાર્ડ કાર્નાવાલીસ પોતે મહીસુરપર ચડ્યો. તથા મોટા કાંઠા માંઢી સેનાધિપતિનું કામ પણ પોતેજ બજાવ્યું. આ વખતે ની-જામ તથા મરાઠાએ મદદ કરી. ૬૦૨૦ ૧૭૬૦ થી તે ૧૭૬૨ સુધી માં. ભાંના સુલતાન ટીપુ ને બરોબર હરાવવાથી તેણે લડાઇનાં ખર્ચા-ને માટે ત્રણ કરોડ રૂપિયા આપ્યા તથા પોતાનાં રાજનો અર્ધો ભાગ ત્રણે રાજને વેહેંચી આપ્યો.

૨ મુલ્કી કારભારની ધમારત એવી રીતે ચણી કે ફોજદારી ધન-સાકું કામ યૂરોપીઓને સોંપ્યું. કલકત્તામાં સદરઅદાલત અને સુપ્રીમ કોર્ટો સ્થાપી. કલેક્ટર તથા જડજને જૂદા પાડ્યા. અને એ પદ્ધતિ ઉપર મુબઇ અને મદ્રાસમાં પણ ચાલુ કરી.

૩ જમાબંધી. ગએલાં વર્ષોમાં ઉપજેલી ઊપજનો હિસાબ કઢાવી; તે પ્રમાણે દર વર્ષે આપવા પ્રથમ દશ વર્ષની ખેડુતોને બંધી કરી આપી. ને ૬૦૨૦ ૧૭૬૩ માં હમેશને માટે તે મુકરર કરી આપી. તે પ્રમાણે આશરે ૩૦ લાખ પાઉન્ડ ઊપજ થઇ.

સરજાન સોર ૧૭૬૩-૧૭૬૮ એ પાંચ વર્ષ સુધી હિંદમાં ગવ-રનર જનરલ રહ્યો, તેના વખતમાં કોઇ મોટા બનાવ બન્યો નથી.

લાર્ડ માર્શલ્ડન અથવા લાર્ડ વેલ્લેસ્લેય ૧૭૬૮ થી ૧૮૦૫ સુધી. એના વખતમાં મુગલાઇ રાજ પડી બાંગ્વું હતું બાકી માત્ર અંગ્રેજ મરાઠા, અને આદિવાસી મુસલમાન ગવરનરો, એ ત્રણ રાજ જો-રાવર હતાં, તેમાંથી અંગ્રેજને સર્વોપરી ઠેરાવવાની એ મોટા માણસે ધારણા બાંધી. પ્રથમ અયોધ્યાના વજીરથી કરાર પ્રમાણે કેટલાંક વર્ષ સુધી નાણાં બરાતાં નહીં, તે ચડેલાં નાણાંમાંથી એક કરોડ રૂપિયા પેટે તેણે ૬૦૨૦ ૧૮૦૧ માં લખનૌરના કરારની સરતે ગંગાજમનાને પ્રદેશ તથા રોહીલ્હા બંધી બાંધી.

પછી નીઝામથી દોરની કરી, તેની પાસેથી ફ્રેન્ચ પક્ષમાં કંઠાવી નાંખી અને અંગ્રેજની મંજુરી વગર કોઈ યુરોપીયન નોકરને ન રાખવાનો કરાર કરી લીધો.

પછી ટીપુને નીઝામ સાથે કરેલા કરાર પાળવાનું કેહેતાં તેણે માન્યું નહીં જેથી મહીસુરનો ત્રીજો વિગ્રહ જાઓ થયો.

આ વખતે ટીપુ ફ્રાન્સના રાજા નેપોલીયન બોનાપાર્ટથી પત્ર વહેવાર ચલાવતો હતો. તથા કેટલાક ફ્રાન્સીસોને નોકરીમાં રાખી ક્ષમ્યતા લક્ષકર જનાવ્યું હતું. તેપર લાર્ડ વેલેસ્લિ નીઝામ સહીત-મોટા ઠાઠ માઠથી ચડ્યો. ત્યારે ટીપુ નહીં જેવો સંગ્રામ કરી શ્રીરંગ પટણમાં બરાણો; ત્યારે અંગ્રેજને પાછળ ધસ્યા ને ૧૭૯૯ માં તેને છોક હરાવ્યો, તેમાં તે મરણ પામ્યો એટલે તેના રાજની નીચે પ્રમાણે વેહેચણ કરી.

૧ જેટલો ભાગ અસલ હિંદુ રાજનો હતો, ને જે તેની પાસેથી હેદરઅલીએ ખુચી લીધો હતો, તેટલો તે હિંદુ રાજના વારસને આપ્યો.

૨ ટીપુનો બાકીનો મુલક અંગ્રેજ નીઝામ અને મરહાએ વેચી લીધો.

૩ ટીપુના પુત્રને મોડું પેનસન કરી આપ્યું. જેમાંનો છેલ્લો સાહબાદો ગુલામ મહમુદ ઈ.સ. ૧૮૭૭ સુધી જીવતો હતો અને સુબેહના અમલદારનું કામ કરતો.

આ જયથી જનરલ હારીસને અમીરખદ તથા વેલેસ્લેએ આમરીસ માકિર્વસનો ઇજ્જત મળ્યો.

એજ વિગ્રહમાં અમીરખદ અને વાંચેરનું રાજ પાલસો કુતુબી રીતે સ્વતંત્ર સુસલમાન ગવર્નમેન્ટ હતી. ઇ.સ. ૧૮૦૧ માં અમીરખદ

ધલાકો તથા તમામ મદ્રાસ ધલાકો હાલછે તેટલો બનાવ્યો.

મરાઠી રાજ્ય.

મરાઠી રાજ્યના પાછળથી પાંચ ફાંટા થઇ ગયા હતા.

૧ પુનામાં—પેશ્વાનું. ૨ વડોદરામાં—ગાયકવાડનું.

૩ ગ્વાલીઅરમાં—સિંધીઆનું. ૪ ઇંદોરમાં—હોલકરનું.

૫ નાગપૂરમાં—ભોંસલેનું. એ બધાંમાં પેશ્વાનું સર્વોચ્ચ ગણાતું. તે પેશ્વાનેજ હોલકરે ખિટિસ રાજમાં ભગવવાની ફરજ પાડતાં તેણે ઇ.સ. ૧૮૦૨ માં તહનામું કરી આખું કે અંગ્રેજની રાજવગર કોઈપણ દેશી કે પરદેશી જોડે વેહેવાર રાખવો નહીં. અને તેણે સાબ્જૂત સેનાનાં ખર્ચ માટે મોટો મુલક આપ્યો. (જેથી મુંબઈ ધલાકાનો ઘણોખરો ભાગ બન્યો.) જેથી બીજો મરાઠી વિગ્રહ ઉત્પન્ન થયો, તે એટલાજ માટે કે એ કરાર ભોંસલે અને સિંધીઆએ કબુલ રાખ્યો નહીં, તેથી યુધ્ધ થયું તેમાં લાર્ડ વેલેસલેએ આસ્સાએ અને આર્ગામમાં જય મેળવી, અહમદનગર લીધું. તથા લાર્ડ લેકે ઊત્તરમાં રહી અલીગઢ, અને લાસ્વારીમાં જય મેળવી દીલી તથા આગ્રા લીધાં, તથા સિંધીઆ પાસે પણ ફ્રેન્ચ કવાયતી લશ્કર હતું તેને વિખેરી નાખ્યું. ઇ.સ. ૧૮૦૩ પછી સંધી કરી, તેમાં જમનાની ઊત્તરનો તમામ પ્રદેશ, તથા આંધળા બાદશાહ સિંધીઆએ ને આરીસાપ્રાંત ભોંસલેએ અંગ્રેજને સ્વાધીન કર્યા તથા વરાડ પ્રાંત નીજમને ભોંસલે પાસેથી અંગ્રેજે આપાવ્યો.

પછી જસવંતરાય હોલકર માળવા અને રજપૂતાનામાં લૂટ કરવા લાગ્યો, તેણે ઇ.સ. ૧૮૦૪માં કર્નલ મોન્સનને હરાવી તેની પાસે વાર્ગામમાં અંગ્રેજથી વિરૂધ્ધ કરાર કરાવ્યો. અને ઇ.સ. ૧૮૦૫માં લાર્ડ લેકની ભરથપુરમાં હાર થઇ. પણ

છેવટ ૬૦ સં ૧૮૨૭માં બરમપૂર જતાયું. તથા ૬૦ સં ૧૮૪૭ માં સિખરાજ નેડે વિમુક્ત થતાં પંજાબ અંગ્રેજને હાંથ આવ્યું. અને અંતે ૬૦ સં ૧૮૭૭માં મદ્રાસની વીકટોરીઆઈ હિંદની એન્ગ્રેસનો ઇલાકાબ ધારણ કર્યો તેથી લાર્ડ વેલેસ્લીએ ધાર્યા પ્રમાણે હિંદની બાદશાહી અંગ્રેજના હાથમાં આવી.

છતિ

પ્રકરણ ૧૪મું.

લાર્ડકાર્નેવાલીસ ખીજવાર ૧૮૦૫ અને ડાયરેક્ટરોએ લાર્ડ વેલેસ્લીનાં કૃત્યોથી ખર્ચ ધણું થઈ ગયું હતું તેથી, જમ બને તેમ વિગ્રહ ન કરી સલાહ સંપત્તી વર્તી ખર્ચ ઘટાડવાની બલામણુ કરી, મોકલ્યો હતો, પણ દશ અડવાડીઆંની અંદર તે માજપૂરમાં મરણ પામ્યો.

સરજાજી વાલો ૧૮૦૫ એને પણ ડાયરેક્ટરોએ જીપર પ્રમાણે જ સીખામણુ આપી મોકલ્યો હતો તેથી તેણે રજપૂતો સાથે કરેલા કરારો તોડ્યા. એટલે સિંધિઆ તથા હોલ્કર વધારે જોરમાં આવ્યા.

૬૦ સં ૧૮૦૬માં મદ્રાસી સીખામણુઓએ બંડ કર્યું. પણ તે તરત સમાવી દેવામાં આવ્યું.

લાર્ડ મિન્ટો ૧૮૦૭ થી ૧૮૧૩ સુધી, એને પણ ડાયરેક્ટરોએ દેશી રાજની વચમાં ન પડવા આરા કીધી હતી, તે તેણે અંગ્રેજના નામને તુકશાન ન લાગે તેવી રીતે પાળી.

તેણે મોરીસ બેટનો કબજો કર્યો. તથા બાવા બેટપર સ્થાવીરી જીતી લીધી. અને અફઘાનીસ્તાન, હરાત, તથા પંજાબમાં, લાર્ડ વેલેસ્લીનાં હાથ નીચે કેળવણી એલચી મોકલ્યાં. અને

ચોતે, પેશાવર બાઈ અફઘાનીસતાનના અમીરને મળ્યો હતો.

લાર્ડ મોરારા અથવા માર્ક્વેસ બાઈ હેસ્ટિંગ્સ ૧૮૧૪-૧૮૨૩

૧ નેપાળનો વિગ્રહ ઇ. સ. ૧૮૧૪-૧૮૧૫.

નેપાળના અસલ વતની નેવાર લોક તેઓ અસલ ટિબેટના વતની છે, તથા બૌદ્ધ ધર્મ પાળે છે.

હાલમાં ત્યાં ગુરખા લોકો રાજ કરતા તેઓ અસલ રજપૂત હતા અને તેણે ઇ. સ. ૧૭૬૭માં તે દેશ કબજે કર્યો. ત્યારપછી તેઓ મંગ્રના પ્રદેશની ઇંગ્રેજ પ્રજાને પીડવા લાગ્યા, તે બાબત તેને બ્યાર્ક બાઈએ તથા બાર્ડ મીન્ટાએ સમજાવ્યા છતાં માન્ય નહીં ત્યારે ઇ. સ. ૧૮૧૪માં માર્ક્વેસ આવ હેસ્ટિંગ્સે સ્વારી કરી તેમાં જીત થઈ નહીં. જ્ઞાતિ એજ સાલમાં બીજી સ્વારી જનરલ ઓક્ટોબીની સરદારી નીચે કરી કેટલાક ગઢ લીધા જે બાબ પછુ હિમાલયની તળેટીના ભાગમાં આવેલા પંજાબ સરકારના તાબામાં છે. ઇ. સ. ૧૮૧૫માં ત્રીજી સ્વારી કરી ખટમંડુ સુધી જીત કરી. સેગાહલીમાં કરાર કર્યા, એટલે તે પ્રમાણે તેઓ સિકિમમાંથી પાછા વળી ગયા. અને હિમાલયની નૈઋત્યે બાગળ વધી આવેલાં થાણાં જિંદાવી લીધાં તથા નૈનીતાલ, મસુરી, અને સિમલા, અંગ્રેજને આપ્યાં.

૨ પિંડારાનો વિગ્રહ ઇ. સ. ૧૮૦૪-૧૮૧૭.

તેઓ અમીરખાં, ચિત્ર, કરીમ, નામે નાયકોની સરદારી નીચે મળેલા પઠાણ, જાટ, મરાઠા, વગેરે અનેક જાતના આરવડી-આને લુટારા માણસો એકઠા થયેલા હતા, તેની ધણી સંખ્યા હતી તથા તેઓ વગેરે લશ્કરી સામાન પછુ તેમની પાસે ધણો હતો. તેઓ પિંડારા કહેવાતા ને અખ્ય પ્રાંત, મુંબઈ, ઇલાકા, મદ્રાસ પ્રાંત-

કો, વગેરે પ્રાથે ઠેકાણે હાંકાકા કરતા. તેને મર્મનર જનરલે ૧ લાખ ૨૦ હજાર માણસનું લશ્કર એકઠું કરી નાશ કર્યા. તે એવી રીતે કે અમીરખાનને ઠાંકનું સંસ્થાન આપી લશ્કરને રજા દેવાવી. તેથી કરીમ પણ શરણે આવ્યો. ને ચિતૂ જંગલમાં નાશી ગયો. ત્યાં તેને વાઘે ફાડી ખાધો, એટલે તેના મુલકને અંગ્રેજે મધ્ય પ્રાંતમાં ભેળી દીધો.

૩ છેલ્લો મરાઠી વિગ્રહ ૪૦ સં ૧૮૧૭-૧૮૧૮.

૪૦ સં ૧૮૦૨ના કરારથી કંટાળેલા પેશ્વા બાહરાવે સામે થવાની તૈયારી કરી. જેની જાણ થવાથી રેસીડન્ટ એલિફન્ટન એક અંગ્રેજી પલટન મંગાવી ખડકીમાં હુશીઆરીથી રહ્યો પણ બીજે દિવસે પેશ્વાની તમામ ફોજ રેસીડન્ટની આજી નાંખી ખડકીપર તુટી પડી તેને અંગ્રેજે હઠાવી. એટલે પેશ્વા રાજધાની તરફ નાઠો, અને અંગ્રેજે તેનો તમામ મુલક મુંબઈ ઇલાકામાં જોડી દધ તેને બીથુરમાં રાખી દર વરસે ૮ લાખ રૂપિયાનું પેન્શન બાંધી આપ્યું. (એ પેશ્વાનો દત્ત પુત્ર નાના સાહેબ ૪૦ સં ૧૮૫૭ના બળવામાં સામે થયો હતો.)

પેશ્વાનું રાજ લીધું તે બદલ શીવાજીના ખૂણે પડેલા એક વંશજેને સતારાની ગાદીએ બેસાડ્યો.

૪૦ સં ૧૮૧૭માં ગાયકવાડ સાથે પુનામાં નીચે પ્રમાણે કરાર કરી તેને પેશ્વાના કબજામાંથી છોડાવ્યો. ૧ જે વાંધો જોડે તેનો કરાર અંગ્રેજ સરકાર પાસે કરાવેલો. ૨ અંગ્રેજ સરકારનું જે સાહેકારી લશ્કર ત્યાં રહે તેના પગાર પેટે પ્રાંતો આપવા.

પછી સીતાબલદીના ડુંગરી કિલ્લામાં નામપૂરના રાજાને હરાવી અંગ્રેજના વાલીપણા નીચે એક બાળકને ગાદી આપી.

પછી મેદનીપુરના યુધ્ધમાં હોલકરને હરાવી તેની ગાદી પણ

અંગ્રેજના વાલીપણા નીચે એક બાળકને આપી. પછી રજપુત સંસ્થાનના રાજાએને મંડળિક બનાવ્યા.

લાર્ડ આમ્હર્સ્ટ ૪૦ સં ૧૮૨૩-૧૮૨૮.

૧ અહમદશનો પેહેલો વિગ્રહ.

અહીં લોક અસલ ચીન અને ટિબેટના વતની છે. તેઓ બાધ ધર્મ પાળે છે, અને તેની રાજધાની આવામાં છે. તેનો રાજા એલમ્ પ્રાવંશનો કહેવાય છે. એ વંશ ૪૦ સં ૧૭૫૦માં ત્યાં સ્થાપન થયો છે. તે લોકો છેવટ બંગાળામાં પેસારો કરવા લાગ્યા. તે બાબત તેને સમજાવ્યા છતાં પણ માન્યું નહીં. ત્યારે લાર્ડ આમ્હર્સ્ટે તોપોનું વાહાણુ અહમપુત્રની વાટે આસામ મોકલી એક લશ્કર મદ્રાસથી સમુદ્રવાટે ને બીજું ચિત્તાગોંગથી યમ વાટે મોકલ્યું. તેમાંના ૨ લાખ માણસ તાવ વગેરે બીમારીથી મરણ પામ્યાં તોપણ બે વરસ સુધી વિગ્રહ ચાલ્યો અને ૧૪ કરોડ રૂપિયા ખર્ચ થયું. છેવટ ૪૦ સં ૧૮૮૬માં આવાના રાજાએ યાદા બુનો કરાર કર્યો. તેમાં આસામ, આરાકાન, ને તિનાસરીમ પ્રાંત અંગ્રેજન આપી દીધા.

૨ ૪૦સં ૧૮૨૭ માં ભરતપુરના જાટરાજની ગાદીનો દાવો ઊઠતાં અંગ્રેજે વચમાં પડી સુરંગ ફોડી કિલો તોડી લાર્ડ કામ્બર મીઅરે અંદર ધસી એ ગઢ લીધો અને પ્રથમ અહીં લાર્ડ લેક ની હાર થવાથી જે નામોશી લાગી હતી તે જુશી નાંખી.

લાર્ડ વિલ્હિઅમ બેન્ટિન્ક ૪૦સં ૧૮૨૮ થી. ૪૦સં ૧૮૩૫

૧ અહીં લગાઇ થી ધણું ખર્ચ થઇ ગયું હતું. તેથી નીચે પ્રમાણે વસુલાત ખાતામાં સુધારો કરવાની તેને દરજ પડી.

૧ સ્થાપ ખર્ચમાં વરસે દોઢ કરોડ રૂપિયાનો ઘટાડો કર્યો.

૨. જો જમીનનો વેરો ભેરવાબંધી રીતે ઉધરતો હતો, તેમાં વધારો કર્યો.

૩ માળવાના અક્ષીણ પર જકાત નાંખી.

૪ દેરી લોકોને કંપનીની નોકરી મળવાના બનતી હક અપ્યા.

૨ સતી મત્તાનો ચાલ બંધ પડ્યો. એ ચાલ એટલો, તો વધી ગયો હતો કે ૬૦૦૦ ૧૮૧૭ માં એકલા અંગાળામાં ૭૦૦ વિધવા બાળી મૂક હતી. કેમકે એ કામ બહુ પવિત્ર ગણાતું હતું. તથા તેમ કરવાનો એક વેદનો મંત્ર પણ અતાવવામાં આવતો. જેનો અર્થ ખોટો કર્યો હતો.

એ ચાલ પ્રથમ અકબરે બંધ પાડી હતી. પણ તે બંધી હકી નહીં. પછી તે બંધી પાછી શરૂ કરવા લાડ એ ટિંકે ધરાદો કર્યો. ભારે મણુ ધણા લોકો તેને સાચા ધયા, હતા. તો પણ તેણે ૬૦૦૦ ૧૮૨૯ માં કાઉન્સીલમાં એવો કાયદો મંજૂર કરાવ્યો કે “જો સતીને મદદ કરે તેમને સર્વેને સાપ્તરાધ અનુબંધ વધ કરનારા ગુનેગાર ગણવા.”

૩ ઠગીનો નાશ કર્યો. તેઓ વંશ પરંપરાના લુઠારા હતા; તે આશ્વસના મળામાં ફાંસો નાખી, તેનો જીવ ભેતા ને કાળી નામે દેવીને ભોગ ધરાવતા. તેઓમાંના ૧૫૬૨ જાણુને. ૬૦૦૦ ૧૮૨૬ થીતે ૬૦૦૦ ૧૮૩૫ સુધીમાં પકડી ધીરે ધીરે તેની જડ ઉમેડી નાંખી. (આ કામમાં તેને કપતાન સ્લીએ બહુ મદદ કરી.)

૪ ૬૦૦૦ ૧૮૩૦ માં મહીસુરમાં જસી ભેસાડી.

૫ ૬૦૦૦ ૧૮૩૩ માં ઇસ્ટ-ઇન્ડિયા કંપનીને બ્રિટન વીસ વરસની સનદ આપી તે એવી રીતે કે કંપનીએ એસસાનો એધાર તદ્દન બંધ કરવો અને બુદ્ધિ મોકલને દેસમાં ખસના દેવા. પછી

એજ વરસમાં અવનંતર જનરલની કાફીસીલમાં કામદારાઓએ એક
ચોથા મેમ્બરનો વધારો કર્યો.

૬ ઇ. સ. ૧૮૩૪ માં કુર્ગની વસ્તીએ પોતાના રાજને કાશી-
માં રાખવાનો ને કંપનીને રાજ સોંપવાનો ઠરાવ કરવાથી કુર્ગ આ-
લસા કર્યું.

એ ગવર્નર જનરલનું કલકત્તામાં મુતળું છે. તેપર મેકાસેએ
નીચે પ્રમાણે લેખ લખ્યો છે. “ તેણે કૂર વિધિઓને નાબુદ કર્યા,
તેણે નામેશી સરેલા બેદ કાઢી નાખ્યા સર્વ લોકના અબીપ્રાય
જાહેર કરાવાની તેણે છુટ આપી. તેને હવાલે જે પ્રજા સોંપવા-
માં આવી હતી. તેમની ખુદ્દિ અને નિતિને સુધારી તેમને જાગ્યા
લક્ષણની કરવી. એ તેનું નિરંતર ચિંતન હતું.”

લાર્ડ મેટ્કાફ ઇ. સ. ૧૮૩૫-૧૮૩૬

છાપખાનાને પૂર્ણ છુટ આપવાનો વિચાર જે માણ ગવર્નરે
જાહેર્યો હતો. તે એણે અમલમાં આણ્યો.

લાર્ડ ઓક્લાંડ. ઇ. સ. ૧૮૩૬-૧૮૪૨

૧ કાયુલનો જંગ.

ગીજની અને ગોરી વંશનો નાશ થવા પછી કાયુલમાં અહ-
મદશાહ દુરરાની નામે અફઘાન ઇ. સ. ૧૭૪૭ માં બાદીએ બે
સદે. તે ઇ. સ. ૧૭૭૩ માં મુઘલો. સારે તેને ધણી દીકરા હતા
તેમાંથી મકરજાદ નામે કુળનો મુખી દોસ્ત મહમદ ઇ. સ. ૧૮૨૬
માં અમીર નામધારી બાદીએ મેટો તે બખતે. બીજા એ શાહમદા
લુધીઆના શેહેરમાં અમેજની સાહેમાં આવી રહ્યા. આ વખત
મકરજાદીએ એ દેરાલનો ઘેરું હતું. શરિઆ તથા કેસ મદી આવડવાનો
ભાગ હતો. તે બધું દુર કરવા સાર અરસમરસ ચોખવાડવાળા

કરાર કરવાની વાત દોસ્તમહમદને અંગ્રેજ વહીલ અલેક જાંડર બન્સે જણાવતાં તેણે “ પેશાવર આપોતો કહયા મુજબ કરાર કરી આપું.” એમ કહ્યું. પણ પેશાવર હિંદની ભાગેળ હોતાં એ વાત તેથી કબુલ કરી શકાય નહીં. અને લુધીઆનામાં નાશી આવેલા એ શાહજોદામાંથી શાહસુળ નામે શાહજોદા પાસે જોડતા કરાર કબુલ કરાવી, તેને સિંધમાંથી બોલન ઘાટને રસ્તે લઇ જઇ, બીજની સર કરી, ઇ. સ. ૧૮૩૯ માં ગાદીએ બેસાડ્યો. એટલે દોસ્તમહમદ નાહો. તેને પકડી રાજકેદી તરીકે કલકત્તામાં આણ્યો. પણ આ કામ પ્રજાની મરજી વિરુદ્ધ થયું હતું. તેથી પ્રજાએ શાહસુળને રાજા માન્યોજ નહીં અને ઇ. સ. ૧૮૪૧ માં અફગાનો એકદમ તુટી પડયા તેણે સર અલેક જાંડર બન્સેને કાપી નાખ્યો તથા દોસ્ત મહમદના શાહજોદા અકબરખાંને મેકનાટનને સલાહનું બહાનું કરી વિશ્વાસ ઘાતથી મારી નાખ્યો જેથી બરશિ-આજે ૪ હજાર યુધ્ધાને ૧૨ હજાર છાવણીના અનુગામીઓને ત્યાંથી રવાના થવું પડ્યું. તેમાંથી એકલો દાકતર ખાઇડોન જલાલાબાદમાં જનરલ સેલ પાસે જીવતો આવ્યો. બાંકીના બધા આફગાનોના હથિઆરોથી તથા ટાઢથી મરણ પામ્યા.

લાર્ડએન્ગ્લો ૧ એણે કંદહાર અને જલાલાબાદથી લશ્કર બોલાવી લેવાતું નકી કરી જનરલ પોલોક જે પંજાબથી જનરલ સેલની મદદે જતો હતો તેને કાબુલ સુધી જવા ફરમાવ્યું. તથા જનરલ નોટને કંદહારથી ઉપડી આવવા ફરમાવ્યું. તેમાં સાફ લખ્યું કે કાંઇ અરીફ થશે તો તેમો જોખમ જનરલને શિરછે, તેમ છતાં જનરલ મોટ કાબુલ જઈ જનરલ પોલોકને મળી ઇ. સ. ૧૮૪૩ માં આંતર દારખાતું સળખાવી દીધું. તે મહમદ બીજનીના રોજના કમાન્ડર એ સોમનથના મંદીરનાં કમાન્ડર હોવાતાં હતાં તે સમય તમામ લશ્કર

સહિત પાછો આંખો. ને એ કમાડ આંખા પંખામાં ફેરવ્યાં.

૨ સિંધ ખાલસા કર્યું. ઇ.સ. ૧૮૪૩ તે એવી રીતે કે ત્યાંના મુસમાન રાજાં ખીર કહેવાતા હતા. તેઓ પોતાનું સ્વતંત્રપણું આપી દેવાને નાપુશી બતાવતાં સર ચાલ્સે નેપીઅરે ઇ.સ. ૧૮૪૩ માં મીઆનીના મુધમાં ૧૨ હજાર બલુચિઓને હરાવી સિંધ દેશ લઇ લીધો.

૩ ગ્વાલિઅરનો વાંધો. ત્યાં ગાદી માટે વાંધો હતો. તેમાં સિંધિઆએ હંગામો કરતાં તેને મહારાજપુર અને પન્નીયારની લડાઈમાં લાર્ડ એલેન્બરોએ હરાવ્યો. ઇ.સ. ૧૮૪૩

લાર્ડહાલીંગ ઇ.સ. ૧૮૪૪-૧૮૪૮

૧ સીખવિગ્રહ. એ લોકો ઇ.સ. ૧૪૬૯ માં અવતરેલા નાનક બકતના વંશના હતા. નાનકથી ગોવિંદસિંહ સુધી દશ જણુ ઇ.સ. ૧૭૦૮ સુધી માં થયા. તેમને મુગલ આદશાહેએ પીડયા. અને આરંગજેબ પછીના મુગલ આદશાહેએ તેનો લગભગ ઊચ્છેદ કર્યો.

ઇ.સ. ૧૭૮૦ માં જન્મેલા રણજીતસિંહને ઇ.સ. ૧૮૦૦ માં અફઘાનોએ પંજાબનો ગવર્નર નીમ્યો. તેણે અંગ્રેજ અમલદારની સરકારી નીચે લશ્કરને ખુબ ધર્મ જુરસો ચડાવી બારે કેળવ્યું હતું.

ઇ.સ. ૧૮૦૪ માં ત્યાં અંગ્રેજનું રાજ આવી પહોંચ્યું, ને તેની સાથે ઇ.સ. ૧૮૦૬ માં મેકડોને કરાર કર્યા તે પ્રમાણે ઇ.સ. ૧૮૩૯ માં રણજીતસિંહ મૂચ્યો. ત્યાં સુધી વરત્યો. પણ અફઘાનીસ્તાનમાં અંગ્રેજની લડાઈ થવા પછી ખાલસા સૈન્યની મરજી અંગ્રેજની સાથે લડવાને બહુ ઊશ્કેરાઈ હતી. તેથી ઇ.સ. ૧૮૪૫ માં ૬૦ હજાર માણસ તથા ૧૫૦ લોકો

લઈ તે અંગ્રેજ સશસ્ત્ર પર ચડી તેનું અને અંગ્રેજ સેનાપતિ સર
જી ગાફ તથા મવર્નર જનરલનું. મુઝકી, ફીરોજશહેર,
અલીવાલ, અને સોધાઓન, એ ચાર ઠેકાણે ત્રણ અડવાડી-
આની અંદર ભારે યુદ્ધ થયું. તેમાં અંગ્રેજને ભારે હાની થઈ.
પણ છેવટની લડાઈના જયથી નીચે પ્રમાણે કરાર થયો.

૧ જલંદર દુઆબ અંગ્રેજે ખાલસા કરવો.

૨ સીખદેજની અમુક હદ ઠરાવવી.

૩ રણજીતસિંહના બાળક દુલીપસિંહને રાજા માનવો.

છાંદે આલ્-દલ્હૌલી, ઇ.સ. ૧૮૪૮-૧૮૫૬ સુધી.

એ ધણો મોટા મનનો અને ધર્મવાંદમાં ધણો માનકારી
માણસ હતો.

૧ લાલ સમુદ્રની વાટે આગ્રયુદ્ધ રસ્તે. વિલાયત જવાનો સ્નેહો.
પુણે થવમાં એણે મદદ કરી.

૨ મોઢે રસ્તે કાગળ પહોંચાડી દેવાય એવાં ઠપાલખાતાંમાં
એણે સુધારો કર્યો.

૩ રેલવે આલુ કસ્વાનું તથા સડકો બાંધવાનું પ્રબલીક વરકસ
ખાતું મળ્યું.

૪ નેહેરો બિદાલી તેમાં મહાન જગાની નેરહેરનું મુસ્લિમ
પોતાના હાથથી કર્યું.

૫ બીજે સીખ વિમુક્ત. ઇ.સ. ૧૮૪૯માં બ્યારે તાંનો.
રેલીફ્ટ હેમરી લારેન્સ માંદગી સખએ સ્વદેશ ગયો હતો. આરે
ખાલસા ફિંગર મુલતાનમાંના એ બ્રિટિશ અમલદારોને
મારી નાખ્યા તથા ૨૪૦૦ માણસોનો ધાણ વાળી ૪ લેખો અને
૩ મલ્ટનના વાવટા લઈ લીધા તે આટે ઇંગ્લાંડથી સર આર્સી

નેપીઅરને મોટી ફોજ સહીત રવાના કર્યો. પણ તે પોતા મહેલાં એજ સાલમાં લાડ એફિ ગુજરાત આગળ તેને સખત હાર ખવરાવી પાળખ ખાલસા કર્યું. તથા મહારાજા દુલીપસિંહને પલાખ ૮૦ હજાર તું વારસાસન બાંધી આપ્યું. તે લઈને તે હાલ પણ ઇંગ્લાંડના જાગીરદાર તરીકે નોરફોલ્ક પરગણામાં રહે છે.

આ લડાઈમાં સીખની મદદે દોસ્તમહમદની સરદારી નીચે કેટલુંક અફઘાન લશ્કર પણ આવ્યું હતું. પણ તેની હાર થઈ જેથી પાછું નાસવું પડ્યું. પછી સાંતી ટકવા માટે તે બોટા પા-સેયી હથીઆર લીધાં અને પ્રત્યેક ગામની જમાબંધી બાંધી કર આજી કર્યા. અને ત્યાર પછી લાં પણ સર આલ્ફ્રેડ નેપીઅરને મહેરા તથા સડકે બાંધી.

૬ બીજો અહીંવિગ્રહ. ૯૦૨સ૦૨૮૫૨માં રંગુન માં રહેનારા અંગ્રેજોપર આવના રાજાએ માઠી વરતણુંક ચલાવી. તે બાબત લશ્કરી વાહાણના કપતાનને વારવા મોકલતાં તેનું પણ અપમાન કર્યું. જેથી બીજો વિગ્રહ થયો-તેમાં થોડા વખતમાં રંગુનથી ગ્રેમ સુધીનાં મુલક કબજે કરી કરાર કરવાનું કહેવરાવ્યું. પણ તેણે ના કહેવાથી તે મુલક ખાલસા કરી લીધો-તેની સ્તી તથા વેપારમાં અણુજી વધારો થયો છે. તે વાર પછી લાડ ડલહૌસીએ એવો નિશ્ચય કર્યો કે જે રાજા અથવા તેનો ઐરસ વારસ સરકારથી કરેલા કરાર અનુસાર વરતે ત્યાં લગી તેનો બચ્ચવ કરવો-પણ તેથી વિરૂધ્ધ વર તે તો તેના પર ફયા કરવી નહીં. અને જે રાજા અપૂત્ર ગુજરી જાય તેનું રાજ તેના બેલે બેસાડેલા વારસને ન આપતાં ખાલસા કરવું. એવો નિશ્ચય કરી ત્રીજો પ્રમાણે રાજ્યો ખાલસા કર્યાં.

૭. સત્તારાનું રાજા ખાલસા કર્યું તે એવી રીતે કે અંગ્રેજો

પેશ્વાનું રાજ સીધું તે વખતે એક સિવાજીના વપશળેને ભેલો કરી સતારાની ગાદી વારન હેસ્ટિંગ્સે આપી હતી. તે રાજ ઇ.સ. ૧૮૪૮ માં અપૂત્ર મરતાં સરકારે તેના વારસને કબુલ ન કરી ઇ.સ. ૧૮૪૯ માં ખાલસા કર્યું.

૨ ઇ.સ. ૧૮૫૩ માં ઝાંસી તથા નાગપુરનું રાજ ખાલસા કર્યું.

૩ હૈદરાબાદના નિજમના રક્ષણ સારૂ બ્રિટિશ ફોજ રહેતી તેના ખર્ચનાં નાણાં દર વરસે નિજમ આપી શકતો નહોતો. માટે તે પેટે તેની પાસેથી વરાડપ્રાંત લઇ ખાલસા કર્યો.

૪ તાંજોર તથા કર્ણાટકના નવાબો અપૂત્ર મરતાં તેના મુલક ખાલસા કરી તેના વારસને દયા ખાતર જીજ્ઞ પગાર કરી આપ્યો.

૫ પેશ્વા બાજીરાવનું રાજ ઇ.સ. ૧૮૧૮ માં ખાલસા કર્યો. પછી તે ઇ.સ. ૧૮૫૩ માં મૂઝો ત્યાં સુધી તેણે ૮ લાખ રૂપિયા વારસાસન ખાધું. તે વારસાસન લેના મરવા પછી તેના દત્તપૂત્ર નાનાસાહેબને આપ્યું નહોતું. પણ માત્ર તેની ખાનગી મિલકત આપી.

૬ ઇ.સ. ૧૮૫૬માં અયોધ્યા ખાલસા કર્યું તે એવી રીતે કે ત્યાંના નવાબો લોકોપર જી લમ કરતા હતા તે જીલમ ન કરવા તે-મણે બહુવાર લખાણો કર્યા છતાં પણ તેમની આંખ ઉધડી નહોતી આ મહાન પુરૂષે ઇંગ્લાંડ લખી ખાલસા કરવાનું મંજુર કરાવ્યું. તે મંજુરી આવી ત્યારે થોડારોજમાં પોતાને વિલાયત જવાનું હતું. તો પણ હજારો માણસને દુઃખમાંથી છોડી ઇશ્વરને પ્રસન્ન કરવાનું કામ તે પાર-પાડતો ગયો. આ બાબતની અપીલ કરવા નવાબે વિલાયત માણસો મોકલ્યાં હતાં પણ છેવટે તે ૧૫ લાખ રૂપિયા પેનસન લઇ કલકત્તા ની પાસે ગોડનેરીઝ નામે ખરાંખાં તે રહ્યો.

૧૮૫૦ ૧૮૫૧ માં લારી ડલહૌસી રવદેશ ગયો ને ત્યાં ૪૦૨૦
૧૮૬૦ માં મરણ પામ્યો.

છતિ.

પ્રકરણ ૧૫ મું

૪૦૨૦ ૧૮૫૭ નો બલ્લો આ વખતે લારી ડલહૌસીએ મુલકો
ખાલસા કર્યા તેથી તથા આગગાડી તાર વીગેરે જે કોઈ દીન
દીઠેલ પણ નહીં તેનું ચાલુ થવાથી લોકોને ખચ લાગ્યો કે આ બધી
જાડી મતલબવાળી યોજનાઓ છે. વલી પદબ્રહ્મ થએલા રાજાઓ
તેમને ઉશ્કેરવા લાગ્યા, તે એવા મતલબથી કે જો, બલવો થશે,
તો આપણને લાભ થશે, એમ બાણી પોતે મોટા પેનસન ખાતા હતા
તેમાંથી મદદ કરવા લાગ્યા. એટલામાં બંગાળના સૈન્યમાં એવો હલો
ઉઠ્યો કે કારતુસોપર કુકરની ચરખી લગાડેલી છે તે, ચરખીને હિંદુ
મુસલમાન અને અપવિત્ર ગણતા. આ બધી વાતોથી ૪૦૨૦ ૧૮૫૭
ના મેમાસની ૧૦ મી તારીખે પાછલે પોહ્યેરે મિરતના સીપાઇઓ
કેદખાનામાં ધુસ્યા, ને જે અંગ્રેજ મળે તેને કાપી નાખવા લાગ્યા.
અને પછી વધારે લોકોને ઉશ્કેરવા સાડ તથા પદબ્રહ્મ મુગલ બાદ-
શાહને સ્વીકારવા સાડ તેઓ દીલ્હીમાં ગયા. તે વખત મિરતમાં જે
અંગ્રેજ લશ્કર હતું તેણે એ બાબતનો દીલ્હી તાર કર્યો મરો પણ
દીલ્હી જતાં બલવાખોરોને અટકાવ્યા નહીં.

પછી સર્વે બલવાખોરો દીલ્હીમાં એકઠા થવા લાગ્યા. ને વાય-
વ્ય પ્રાંત, અયોધ્યા, તથા નીમલ્યા બંગાલામાં ક્રિવાવલે બલવો ફેલાઈ
ગયો. સર્વે સીપાઇઓ કિપરીને સામે થવા લાગ્યા તથા જે યૂરોપી
કેન્સલર હોય તેને કાપી નાખવા લાગ્યા. તેનાં
આજ્ઞાપાત્ર પણ દબા કરી નહીં. એવો તોડી નાખ્યા દીલ્હીમાં

લૂટી લીધી. તે વખતે મધ્ય હિંદના અધિપતીઓનાં લશ્કરો પશુ બલવા ખોરો સાથે મળી ગયાં. પણ મુખ્ય ને મદ્રાસની દેશી ફોર્સ, તથા પ્રધાન સરસાભારજીની ધમાનદારીથી ની-
જામ, તથા એડવૉર્સ, અને નીકલ્સની અગમચેતીથી સીખસો-
કા તેમાં સામેલ થયા નહીં. એ લોકોનાં સરચાર્જ ને પીઅરે પ્રથમથીજ હથીઆર પડાવી લીધાં હતાં. બલવાનાં મુખ્ય સ્થળ કાનપુર બખ્તોર અને દીલ્હી એ ત્રણ હતા. એ બલવાખોરોનો સરદાર હોશા પેશ્વા ખાજુરાવનો વારસ ધોડુપંથ (નાનાસાહેબ) બન્યોહતો, તેણે પોતે પેશ્વા હોવાની દુવાઈ ફેરીવીને કાનપૂર માંહેલા સર્વ અંગ્રેજ ને ધેર્યા. એટલે તે અંગ્રેજોએ ૧૬ દીવસ સુધી તે ઘેરો હિમતથી જીત્યો. પણ છેવટ અલાહબાદલગી સહીસલામત પોહચાડવા નાના સાહેબે આપેલાં વચનપર વિશ્વાસ કરી તેઓ સરણે આવ્યા ને ૪૫૦ માણસો ગંગાનદીમાં મછવે બેઠાં એટલે તેપર ગોળીઓનો મારો ચલાવી સર્વેના પ્રાણ લીધા, માત્ર એક મછવો લેઈ આર માણસો બાગી છુટા, તેણે એક અંગ્રેજના મિત્ર રાજા પાસે જઈ આ હકીકત કહી.

લલ્લનોર અહીનો કમીસ્તર સર હેન્રી લારેન્સ પ્રથમથીજ ચેતતાં તેણે રેસીડન્સીની આસપાસ કિલ્લા કોટ કરી રાખ્યા, તથા તેમાં ખારેક ભરી રાખ્યો. પછી બળવાખોરોએ આવી તેને ધેર્યા. અને બીજો દીવસે કરી જખમ કર્યો. નવેબરની ૨૫ મીએ હાવેલાક અને ઔદામ એની મદદે આગ્યા. તેને પણ બલવાખોરોએ ઘેરીલીધા છેવટ નવેબરમાં લાર્ડ કલાઈડે આવી તેને સંકટમાંથી છોડાવ્યા.

દીલ્હી ૮મી જુને દીલ્હીને ઘેરો ખાલ્યો. તે વખતે અંગ્રેજોનું લશ્કર ૮૦૦૦ ને બલવાખોરોનું ૩૦૦૦૦ તુલ્યું. આમદમાં

પંખખથી નીકળેલ આંચો. તેણે ૧૪ મી સપ્ટેમ્બરે એક પાંચ સાત દિવસ સુધી યુધ્ધ કરી છેવટ દીલ્હી લીધી. પણ પોતે મરણ પામ્યો. એટલે ઘોડાની એક ટુકડીના નીડર સરદાર હાડસને બહાદુરશાહ પાદશાહને કેદ કરી, રંગુન મોકલાવી દીધો (ત્યાં તે ઇ.સ. ૧૮૬૨ માં મૂઓ.) ને તેના સાહજદાને ગોલીથી માર્યા- ત્યાર પછી ૧૮ માસ સુધી જુદા જુદા ભાગોમાં કાપા કાપી ચાલી તેમાં મુખ્ય અયોધ્યાની બેગમ, બરેલીના નવાબ, તથા ખુદ નાના સાહેબ હતા. અને તેણે તમામ લશ્કરથી મળી અંખને ઊંચકેરી હતી. છેવટ ઇ.સ. ૧૮૫૯માં લાર્ડ કલાઇડે અયોધ્યા જીતી લીધું. તેમાં સરજંગ બહાદુરે યુરખા ફોજની મદદ આપી હતી.

મધ્ય હિંદમાં મુખ્ય શત્રુ ઝાંસીની રાણી તથા તાતીઆટોપી હતો. તેમાં રાણી ઇ.સ. ૧૮૫૮માં સરહુરોઝ સાથે લડતાં રજુમાં પડી. ને તાતીઆટોપીને ઇ.સ. ૧૮૫૯માં વિસ્વાસઘાતથી પકડી મારી નાખ્યો. એ રીતે બલ્લવો બેસાડી દીધો.

કંપનીના અખત્યારનો ટુંકમાં સાર.

૨. ઇ.સ. ૧૬૦૦ માં મૂળ કંપનીને ઇલિઝા બેથર' જીએ સનંદી મંડળીના પટો કરી અપ્યો. ઇ.સ. ૧૭૭૩ માં લાર્ડ નોર્થના પ્રધાન મંડળે રેગ્યુલેટીંગઆક્ટ મંજૂર કર્યો. તેની રૂએ કંપનીને રાજકીય સત્તા મળી હતી. બંગાળના ગવરનરને ગવરનર જનરલની પદવી, તથા મુખ્યને મદ્રાસના ગવરનરશર સંધીને વિઝહની બાબતનો અધિકાર ચલાવવાની સત્તા મળી, ચાર મેમ્બરની કાઉન્સીલ થઇ, તથા સુપ્રીમ કોર્ટેના જજની નીમણૂક થઇ.

ઇ.સ. ૧૭૮૪ માં પિટનું ઇડીઆ બિલ મંજૂર થયું. તેની

૩ એ ઈચ્છાંડમાં બેઠાં આવ. કંટ્રોલ રથપાંખાં. મવરનર જનરલનું
ખીજા ઇલાકાપર ઉપરીપણું હતું. અને ગવર્નર જનરલ—ઇન
કાઉન્સીલ એવું પદ વાપરવાની મંજૂરી મળી.

ઇ.સ. ૧૮૧૩ કંપનીને હિંદ સાથેનો વેપાર નકરવાની તથા
પ્રજાપર સારો અમલ ચલાવવાની પરવાનગી મળી.

ઇ.સ. ૧૮૩૩ માં ચીન સાથેનો વેપાર બંધ પડ્યો. કાઉન્સી-
લમાં કાયદા ખાતે ૧ મેંબરનો વધારો થયો તથા કાયદા અને કાનુનો-
નો પાર્લમેન્ટના આકટો જેટલો અધિકાર આપી, તે મંજૂર કરવાની
સત્તા કેટી આવ ઉરેક્ટર્સને આપી તથા એક લૉ કમીશન નીમાયું.
ગવરનર જનરલને લશ્કરી તથા મુલકી વીગેરે તમામ બાબતોનું
ખીજા ઇલાકાપર ઉપરીપણું મળ્યું.

ઇ.સ. ૧૮૫૩ માં છેલ્લી સનદ કરી આપી, અને તે પાર્લમેન્ટની
નજરમાં આવેલાં લગી અમલ કરવા આપ્યાનું ઠરાવ્યું. ને હવેથી
સીવીલસરવીસમાં વગવસીલાથી નહીં પણ પરિક્ષા લેઇ જળ્યાં
આપવાનું ઠરાવ્યું.

ઇ.સ. ૧૮૫૮ માં કંપનીના હાથમાંથી હિંદની સત્તા ગઇ, ને
એવું હતું કે પંદર મેંબરોની કાઉન્સીલની સલાહથી પોતાના મુખ્ય
સેક્રેટરીઓમાંના એકની માર્ફત ઇચ્છાંડની રાષ્ટ્રી હિંદપર અમલ
ચલાવશે, ગવર્નર જનરલને વાઇસરાએનો ઇલાકાબ મળ્યો, તથા
હિંદી નૌકા સેના કાઢી નાંખી.

“ ઇ.સ. ૧૮૬૧ મુબઇ મદ્રાસ અને બંગાલાની કાઉન્સીલોમાં
દેશી કે સરકારી નોકરીમાં ન હોય એવા મેંબરો ઉમેરાયા.

અને એજ સાલમાં બીજો કાયદો થયો. તેની રચના ઇલાકામાં
સરકારમાં મુખ્ય કોર્ટી આપાઈ.”

પ્રકરણ ૧૬ મું.

હાઉ કોનિંગે બળવાના દુષ્કાંડમાં વખતમાં પણ ધણીજ હિંમત પકડી હતી, અને પક્ષના લોકો બળવા વખતે પણ તેને દયાળુ કોનિંગ કહેતા હતા, ને પછી પણ તેની સ્તુતિ કરતા. એણે બળવો સમાવ્યા પછી ઇસ. ૧૮૫૮ ના નવેમ્બરની ૧ લી તારીખે અલાહાબાદમાં મોટો દરબાર ભરી, મહારાણીએ હિંદનો રાજ કારભાર પોતાને હસ્તક લીધાનો બાદશાહી ઢાઢેરે વાંચી સંભળાવ્યો. તે લેખમાં ધર્મ સંબંધી છુટ અને ન્યાયના નિયમો ઘણી વાકચતુરાધથી લખ્યા છે એ લેખ હિંદની પ્રજાનો માગનારો છે.

પછી એ બલવાખોરોમાંથી જેઓ ખાસ ખ્રિષ્ટિય પ્રજાના ખુન કરનારા હતા તે શિવાયના તમામને ગુન્હો માફ કર્યો.

ઇ. સ. ૧૮૫૯ માં આખા હિંદમાં શાન્તિનાં ઝાહેરનામાં થયા.

ઇસ. ૧૮૬૦ માં વસાહત રાજ રાણાઓની સેવા સ્વીકારવાને તથા તેમને દત્તપુત્ર કરવાના હક છે એવી ખાત્રી કરી આપવાને હાઉ કોનિંગ જિત્તર તરફનાં પ્રાંતોમાં પ્રવાસ કરવા નીકળ્યો.

એ બળવો બેસાડતાં ૪૦ કરોડ રૂપિયાનું ખર્ચ થયું. તથા અસ્કરમાં ફેરફાર કરવાથી વાર્ષિક ૧૦ કરોડ રૂપિયાનું ખર્ચ વધ્યું. એ બધાં કર્જની ભરતી કરવા માટે પ્રખ્યાત અર્થ શાસ્ત્રી તથા મુર્લ્લમેન્ડનાં વસુલાતખાતાનો અધિકારી મી. જેમ્સ વિલ્સનને હિંદિ કોલોનિસલમાં વસુલાતખાતાનો મેંબર નીમ્યો. તેણે જકાત લેવાની રીતો ફેરવી, કમાણી અને ધંધાપર વેરો નાંખ્યા તથા સરકારી કાગલનાં નાણા ચલાવી બિયજમાં વધારો કર્યો.

એજ સાલમાં ફાજદારી કામદારો ખરડો મંજૂર થયો. તથા

ઇ. સ. ૧૮૬૧માં દીવાની અને ફાજદારી વૈવકના કાયદા મંજૂર થયા.

૪. સ. ૧૮૬૨માં લાર્ડ લાલેન્સે સ્વદેશ મથો લાં એક માસની અદર મરણ પામ્યો.

લાર્ડ લાલેન્સે ઇ.સ. ૧૮૬૪ થી ૧૮૬૯ સુધી. પછી પંજાબના રક્ષક સરજન લાલેન્સનેજ વાઇસરાએની પદવી મળી. એજ વખતમાં જુલ્હાન જોડે વિગ્રહ થયો. ઇ.સ. ૧૮૬૪ માં લાર્ડે પરમણુ ખાલસા કર્યું. ઇ.સ. ૧૮૬૬ માં ઓઢીઆમાં મોટો દુકાળ પડ્યો. તે વખતે જૂખથી મૃત્યુ થતાં અટકાવવાને બનતા ઉપાય લેવાની જવાબદારી સરકારી અધિકારીને શિર રહેવાનો નીયમ ઠરાવ્યો.

અમેરિકાના ખેડુતોની સ્થિતિ તપાસી તેને ચાલુ હક આપવાનો આકટ મંજૂર કર્યો.

ઇ.સ. ૧૮૬૬ માં બંગાળની ચાના વેપારને મોટો ધોડો લાગ્યો. તથા મુંબઇના કેટલાક વેપારીઓ પણ એથી પ.યમાલ થઇ ગયા.

અફઘાનિસ્તાનમાં હોસ્ત મહમદના કુવરોની કાપા કાપી થતાં અધિકાર શેરઅલીના હાથમાં આવ્યો. તેને લાર્ડ લાલેન્સે અમીર કબુલ કર્યો. એ વાઇસરાય ઇ.સ. ૧૮૬૯ માં ચાર્જ છોડી મથો ત્યારે વિલાયતમાં તેને અમીરપદ મળ્યું. સાંતે ૧૮૭૬ માં મરણ પામ્યો.

લાર્ડ મેઝો ઇ.સ. ૧૮૬૯ થીતે ૧૮૭૨ સુધી. એણે હિંદની દ્રવ્ય વૃદ્ધિને ઉતેજન આપ્યું. અંબાલા દરબારનું કામ સરેતોરે પાર પાડ્યું. એ દરબારમાં શેરઅલીને તેણે વિધિ પૂર્વક અમીર સ્વીકાર્યા. ઇ.સ. ૧૮૬૯-૭૦ માં નામદાર સાહનદા હયુક આવ એડિન્બરોનો હિંદમાં પધરામણી થઇ, જેથી હિંદની પ્રજા રાજ થઇ. તે અંગ્રીક રાજાએ વહાદારી બતાવી.

એણે ખેતીવાડીનું ખાતું ઉઘાડ્યું. પ્રાંતમાર ઉપજ ખર્ચની પદ્ધતિ દાખલ કરી, સુધારો કરવાનો પાયો નાખ્યો, તથા ધણી સડકો રેલ્વે અને નહેરો બંધાવી. એણે રાજ્યની હદના આધેના ભાગોમાં પણ મુસાફરી કરી હતી. તેમાં ૪૦૨૦૧૮૭૨માં દેસની-કાલ થએલા ગુન્હેગારોને રાખવાના આંકમન ટાપુનાં ધાણાંમાં એક ખુનીને હાથે તેનું મોત થયું.

લાર્ડ કાર્ય જુન ૪૦૨૦૧૮૭૨ થી તે ૧૮૭૬ સુધી. એના સમયમાં ૪૦૨૦૧૮૭૪માં નીચલા બંગાળમાં દુકાળ પડ્યો તે વખતે રાજ્ય તરફની મદદ આપવાને તેણે બહુજ સારા જિપાયો લીધા.

૪૦૨૦૧૮૭૫ માં વડોદરાના મરાઠા ગાયકવાડને તેના રાજ્યની અવ્યવસ્થાને લીધે, તથા તેના દરબારમાંના બ્રિટિશ રેશીડન્ટને 'ઝેર દેવાની કૃશિશને લીધે પદબદ્ધ કર્યો. અને રાજ તેના વંશમાંના એક બાળકને સોંપ્યું.

૪૦૨૦ ૧૮૭૫—૭૬માં નામદાર મુવરાજ પ્રીન્સ આવ વેલ્સની હિંદમાં પધરામણી થઇ તેવખત પ્રજાએ ધણાજ ઉત્સાહ-વાળી વફાદારી ખતાવી, તથા હિંદના મંડલીક રાજ રાણાએ અમે ભવ્ય બાદશાહતમાં જોડાયા છીએ એમ જાણ્યું.

લાર્ડલીટન ૪૦૨૦ ૧૮૭૬ થી તે ૧૮૮૦ સુધી. એણે ૪૦૨૦ ૧૮૭૭ ના જાન્યુઆરીની ૧ લી તારીખે પ્રાચીન મુગલ બાદશાહની રાજધાની દીલ્હી શહેરમાં મોટા ઠાઠમાઠથી દરબાર ભરી મહારાણી વિક્ટોરીઆએ કેશરે હિંદનું પદ ધારણ કર્યું. તેની ખબર પ્રસિદ્ધ કરી. ૪૦૨૦ ૧૮૭૬માં દક્ષિણમાં મોટો દુકાળ પડ્યો. તેમજ ૪૦૨૦ ૧૮૭૭ માં પણ પુરતો વરસાદ થયો નહીં.

જેથી શુ ખમી તથા તેને લગતી બીજી અનેક અપ્રીતિઓથી લગભગ પરા લાખ માણસ મરણ પામ્યાં. તે વખતે રેલ્વે માર્ગના તમા બીજી રીતે ધાન્યાદીક લાવવાની ઝોડપણી કરવામાં લાઈ લીટને બધુ જખમો લીધા હતા, ને તેમાં એકંદર ૧૧ કરોડ રૂપિઆનું ખર્ચ થયું હતું.

૬૦ સ. ૧૮૭૮માં પાછો અફઘાનીસ્તાનનો મામલો જાગ્યો. જે અમીર શેરઅલીનો સારો સત્કાર કર્યો હતો. તેણે રશકારસ્થાનમાં મળી અંગ્રેજના વકીલને પોતાના દેશમાં પેસવા દીધો નહીં અને રશિઆતા વકીલનો માનપૂર્વક આવકાર કીધો. જેથી ખેજર, કુરમ, અને બોલન ધાટને માર્ગે બ્રિટિશ લશ્કરોને મોકલ્યાં. તેણે અંદરનાં દારો કબજે કર્યા એટલે શેરઅલી તુર્કસ્તાનમાં નાશી ગયો. અને લાંબા તે મરણ પામ્યો.

હાર પછી તેના સાહજનદા યાકુબખાન જેડે ગંદમક મુકામે તહનામું થયું. તેની રૂએ એ ધાટોનાં શિખર લગી અંગ્રેજ હલ વધી. અને બ્રિટીશ રેશિડન્ટ સરલુઈ કાન્નાયારી રસાલા મુખાં લાં રહ્યા. એટલામાં અફઘાનોએ તેને દગાથી મારી નાંખ્યો. જેથી બીજી લડાઈ થઈ તેમાં યાકુબખાને ગાદી ઉપરથી હાથ ઉઠાવ્યો. ને તેને પકડી હિંદમાં આણ્યો, અને કાબુલ તથા કંદહાર કબજે કરી, લાં લશ્કર રાખ્યાં. એટલે પાછી અફઘાન જાત સ્વદેશ માટે લડવા ઉઠી. ને કાબુલ માંહેની બ્રિટિશ ફોજને સંકટમાં નાંખી. તે વારે સર ફ્રીડક રાબર્ટસે તેને સજડ-હરાવ્યા.

એ રીતે અણીનો મામલો ચાલતો હતો એટલામાં ઇંગ્લાંડની પાર્લિમેન્ટમાં ટોરી ક્ષત્રીન મંડળની હાર થતાં વિશ્વમતના રાજ્ય મંડળે રાજનામું આપ્યું. તેની સાથે લાઈ લીટને બધુ આપ્યું.

માર્ચિસ આંધ્ર રિપન ઇ.સ. ૧૮૮૦ થી તે ૧૮૮૧ સુધી. તેના વખતમાં કંદહાર અને હેલ્મંડ નદીની વચ્ચે એક અંગ્રેજી દુકટીને યાકુબખાનના હેરાતી લશ્કરે હરાવી. એટલે જનરલ સર ફ્રેડરિક રાપ્પર્ટસે કાબુલથી કંદહાર તરફ કુચ કરી ઇ.સ. ૧૮૮૦માં યાકુબખાનનાં લશ્કરને પુરેપુરું હરાવ્યું.

અબ્દુર રહેમાનખાન નામે દોસ્તમહમદના કુળના સૈન્યથી વડા વંશજને અંગ્રેજો અમીર કબુલ રાખ્યોછે, તેને અંગ્રેજનાં મિત્ર તરીકે રાજધાનીનો કબજો સોંપી, અંગ્રેજી લશ્કર કાબુલમાંથી પાછું આંધ્રુ છે. ઇ.સ. ૧૮૮૧ ત્યારપછી યાકુબખાને કંદહાર ફરી લે લીધું છે, અને ઇ.સ. ૧૮૮૧ ના આગષ્ઠ્યગી અમીર અબ્દુર રહેમાનની જોડે તે અફઘાનિસ્તાનની સંધીપરી સત્તાને ખાટે લેડે છે.

ઇતિ.

હંટરકૃત હિંદના દુક ઇતિહાસની શાળોપચોગી
નોટ સંપૂર્ણ.

